

LINDA WOODHEAD

HIRİSTİYANLIK

KÜLTÜR KİTAPLIĞI 52

DOST

KÜLTÜR KİTAPLIĞI: 52

D

Linda Woodhead

Lancaster Üniversitesi Hıristiyanlık Çalışmaları Bölümü'nde ders vermektedir.

Woodhead, Linda
Hıristiyanlık
ISBN 975-298-269-7 / Türkçesi: Sevda Çalışkan
Aralık 2006, Ankara, 191 sayfa
Kültür Kitaplığı: 52; Din-Mitoloji: 5

HIRİSTİYANLIK

Linda Woodhead

DOST

ISBN 975-298-269-7

Christianity
Linda Woodhead

Birinci baskı, Aralık 2006, Ankara

Türkçesi, Sevda Çalışkan

Teknik hazırlık, Mehmet Dirican
Baskı, Pelin Ofset Ltd. Şti.; Mithatpaşa Cad. No: 62/4, Kızılay/Ankara

Dost Kitabevi Yayınları
Meşrutiyet Cad. No: 37/4, Yenişehir 06420 Ankara
Tel: (0312) 435 93 70 • Faks: (0312) 435 79 02
www.dostyayinevi.com • bilgi@dostyayinevi.com

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ

Hıristiyanlığın elinde yaşamı ve ölümü biçimlendirmek için kullanabileceği çok geniş olanaklar vardır. Tıpkı öteki birçok din gibi o da bir felsefi sisteme göre daha kapsamlı ve esnektir ve yalnızca soyut kavramlardan değil, canlı öyküler, çarpıcı imgeler, yankısı bol simgeler ve hayatı düzenleyen törenlerden oluşur. Akla olduğu kadar yüreğe ve duyulara da hitap eder ve bireylerin ve toplumların yaşamlarını biçimlendiren ve onlara kılavuzluk eden itici güçler sağlar. Ama, yine de, Hıristiyanlık sayılabilecek şeylerin bir sınırı bulunur, çünkü Hıristiyanlık, yaşam ve düşünce için bazı yeni ufuklar açarken, bazı olasılıkları da dışlar.

Bu kitabın ilk iki bölümünde Hıristiyanlığa genel bir giriş yapılmaktadır. Hıristiyan yaşamı ve düşüncesinin ana temaları tanıtılmakta ve Hıristiyanların kullandıkları temel kaynaklar belirtilmektedir. Hıristiyanlık tek bir kişinin, yani İsa Mesih'in etrafında oluştuğundan, 1. Bölümde onun farklı yorumlanış biçimleri ve bu farklı yorumların Hıristiyan düşüncesine sınır koymakta oynadıkları önemli rol ele alınmaktadır. İkinci bölümde bu genel giriş geliştirilmekte ve bu dinin temel taşları olan göstergelerin, öykü-

lerin, simgelerin ve törenlerin üzerinde durularak bunların Hıristiyanlığın 2000 yıllık tarihinde nasıl ortaya çıkmış olduklarına bakılmaktadır.

Ortaya çıkan tablo, Hıristiyanlığın bir tinsel enerji patlamasından doğan bir din olduğunu göstermektedir. İsa Mesih tarafından dizginlenen, odaklanan ve yönlendirilen bu enerji, bu dine inananların yepyeni biçimlerde düşünmelerini, hissetmelerini ve yepyeni şeyler istemelerini sağlamıştır. Hıristiyanlık tarihinin erken dönemlerinde bu enerji bir sürü farklı grup, düşünce ve uygulamaların –birçok farklı Hıristiyanlığın– ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bunlar bir farklılık yelpazesi üzerinde yer alırlar ve bu yelpazenin genişliği daha sonra ortaya çıkan Hıristiyanlık yorumlarının sınırını belirler.

Yelpazenin bir ucunda üstün bir güce tapınma biçimindeki Hıristiyanlık modelleri bulunur. Bunlarda odaklanılan şey dünyanın ve insanların dışında ve çok ötesinde var olan ve onlara hükmeden bir Tanrı'dır. Bu tarz Hıristiyanlık iyi, yani kutsal bir hayatı, Tanrı'nın istediği yüksek bir varoluşu gerçekleştirebilmek için kişinin kendi (günahkâr) düşüncelerinden, seçimlerinden ve arzularından arınma olarak tanımlar. Yelpazenin diğer ucunda farklı bir şey vardır: Buradaki Hıristiyanlık biçimleri Tanrı'nın insanlar *üzerindeki* egemenliğinden çok, insanın *içindeki* tanrısallığa vurgu yaparlar. İnsan yaşamının çok üzerindeki bir Tanrı'ya tapınmak yerine tanrısallığın insan yaşamında ortaya çıkması olasılığına odaklanırlar. Böylece, vurguladıkları şey, yukarıdan aşağıya inen değil, aşağıdan yukarıya yükselen, dışarıdan değil, insanın içinden gelen güçtür. İsa'nın yorumlanışı da buna göre farklılık gösterir. Üstün bir güce

vurgu yapan Hıristiyanlık açısından o, mutlaka itaat edilmesi gereken aşkın bir varlıktır; içsel gücü vurgulayan Hıristiyanlığa göre ise, Kutsal Ruh olarak insana esin veren ve insan yaşamını tanrısallaştıran tinsel bir varlıktır.

3. ve 4. Bölümlerde bu farklı eğilimlerin Modern Çağ'a kadar oynadıkları tarihsel roller izlenmektedir. 3. Bölümde üstün bir güce inanan Hıristiyanlığın iki tarihsel biçimi olan Kilise Hıristiyanlığı ile Kutsal Kitap Hıristiyanlığı ele alınmaktadır. 4. Bölümde ise içe dönük Hıristiyanlık modellerine değinilmekte ve Mistik Hıristiyanlık tartışılmaktadır. Bu bölümlerden çıkan sonuca göre, üstün bir güce yönelme eğilimi 4. yüzyıldan sonra egemen olmuş ve mistik eğilimleri sınırlamaya ve kendi bünyesine almaya çalışmıştır.

Zamanla –dinde olduğu kadar politikada da– hiyerarşi yanlısı olan bu tutum, Hıristiyanlık ile Batı modernitesi arasında ciddi çatışmalara sebep olmuştur. Hıristiyanlığın modern Batı'daki tarihini anlatan 5. Bölümde bu çatışmalar ele alınmakta, ancak liberal Hıristiyanlık biçimlerinin insan onuruna ve aklın özgürlüğüne büyük değer veren 'aydınlanmış' bir modernite ile sonunda nasıl bağdaştırıldığı gösterilmektedir. Ama asıl çatışma, bireysel iç yaşantının otoritesi ve önemi üzerine yapılan vurgunun Kilise Hıristiyanlığı ile Kutsal Kitap Hıristiyanlığının hazmedemeyeceği boyutlara ulaştığı 1960'lar sonrasında ortaya çıkmıştır. Bireyler içsel yaşama ve içsel iyiliğe artan oranda önem vermeye başladıkça, kendilerini Tanrı'nın, aklın, kilisenin veya herhangi başka bir şeyin 'yüksek otoritesine' daha az uymak zorunda hissetmişlerdir. Bunun sonucunda da, 20. yüzyılın son çeyreğinde, birçok Batılı ülkede Hıris-

tiyanlık inancında bir zayıflama ve kiliseye gidenlerin sayısında önemli bir azalma ortaya çıkmıştır.

Oysa, 6. Bölümde görüldüğü gibi, Hıristiyanlık Batı dışında çok büyük bir başarı göstermiştir. Güney yarımkürenin birçok yerinde 1970'lerden bu yana kiliseler hızlı bir büyüme göstermiş ve 2000 yılı itibariyle iki milyar inananı ile Hıristiyanlığın hâlâ dünyanın en büyük dini olarak kalmasını sağlamıştır. Güneyin birçok yerinde 'karizmatik' Hıristiyanlık biçimleri gelişmektedir. Bunlar yüce gücün açık emirlerini (Kutsal Kitap) Kutsal Ruh'un verdiği içsel güç ile birleştiren modellerdir.

Bu kitabın son bölümünde baştan beri var olan bir tema geliştirilmektedir, bu da Hıristiyanlıkta kadınlarla erkeklerin rolü ve dişi ile erkeğin yeridir. Bu bölümde, her zaman çok sayıda kadını kendisine çekmiş olmasına karşın –yeryüzünde ve gökyüzünde– en yüce gücü erkeklere ve erilliğe vermiş olan bir dinin içerdiği çelişkiye değinilmektedir. Görüyoruz ki, Hıristiyanlık bir yandan erkeğe ayrıcalık verirken, öte yandan kadına ait ve kadınsı erdemleri yüceltmiş ve bu ikisi arasında ince bir denge kurmuştur.

Terimler ve Kategoriler

Hıristiyanlığı bu dinin kendisinden kaynaklanan 'erken dönem Kilisesi', 'Protestan', 'Nasturi', 'sapkın' gibi bazı kategoriler bağlamında incelemek gelenekselleşmiştir. Yıllar boyu Hıristiyanların kendileriyle yüz yüze yapmış olduğum görüşmelere ve metin araştırmalarına dayalı olan kendi çalışmam ise, beni, aralarında Kilise Hıristiyanlığı, Kut-

sal Kitap Hıristiyanlığı, ve Mistik Hıristiyanlık gibi kategoriler bulunan daha farklı inceleme kategorileri kullanmaya yöneltti. Elinizdeki giriş niteliğinde bir kitap olduğundan, kendi terimlerim ve kategorilerim ile daha geleneksel kategoriler arasında bir denge kurmaya çalıştım. Amacım bunların okuyucunun zaten bildiği veya başka yerlerde karşılaştığı yaklaşımlarla nasıl ilişkilendirileceğini gösterirken Hıristiyanlığa yeni bir bakış açısı getirmektir.

Çıbanlar

Hıristiyanlığı ele alanlar arasında onun gelişmesi, başarıları, inançları, törenleri, yetiştirdiği büyük adamlar ve kültüre yaptığı katkılar gibi yalnızca olumlu taraflarını gösterme eğilimi yaygındır. Bu gibi konular genellikle daha geniş toplumsal ve somut bağlamlarından soyutlanarak incelenir. Bu kitap bu kadar idealist bir yaklaşım sergilemiyor. Aksine, bütün dinler gibi Hıristiyanlığın da ('kutsal') güç ile ilişkisi olduğunu görüyor ve bu gücün nasıl algılandığına, cisimlendirildiğine, kullanıldığına ve laik güç ile nasıl bir etkileşim içinde olduğuna bakıyor.

Kendi içinde güç ne iyi ne de kötüdür; sadece yaptırımı olan bir şeydir. İlginç olan ve bu kitapta ele alınan şey ise, gücün ne kadar farklı biçimlerde algılanabildiği ve harekete geçirildiğidir. Örneğin, güç, üzerinde uygulandığı nesneleri zorlayıcı bir şey olarak da düşünülebilir, çok farklı bir biçimde 'etkileyen' veya 'etkilenen' bir sevgi olarak da. Farklı Hıristiyanlık biçimleri bu farklı eğilimler çevresinde oluştuğundan, bu kitap Hıristiyanlık içindeki bütün çeşit-

lilikleri ve çoğu zaman farklı yorumlar arasında ortaya çıkan düşmanca ilişkileri ele almaktadır. Ayrıca, yalnızca Hıristiyanlığın dünyanın en büyük dini olmasını sağlayan yükselişi ile değil, aynı zamanda günümüzde Batı'da karşılaşmakta olduğu ciddi sorunlarla da ilgilenmektedir. Buradaki amaç, yargılamak değil, yalnızca gerçekçi bir resim çizmektir.

I. Bölüm

İSA: TANRI-İNSAN

İlk bakışta İsa Mesih figürünün Hıristiyan inancı içinde bütünleştirici bir rol oynadığı düşünülebilir. Başka konularda ne kadar farklı düşünürlerse düşünsünler, Hıristiyanlar en azından İsa'nın özel bir anlamı olduğu konusunda hemfikirdirler. Oysa, yakından bakılınca bu birleştirici figürün aynı zamanda bir bölünme nedeni olduğu ortaya çıkar. Hıristiyanlar İsa'nın özel bir anlamı olduğu konusunda anlaşsalar da, bu anlamı farklı biçimlerde yorumlamaktadırlar. Sürekli olarak ve yoğun bir biçimde ortaya konan İsa'yı tek bir yorum çerçevesinde tutma çabalarına karşın, o sürekli olarak bu çerçevenin dışına çıkmaktadır.

Bu kayganlığın izi İsa'nın kendisine kadar sürülebilir. İsa her zaman bilmece gibi, mesellerle konuşmuş ve kim olduğu sorulduğunda "Ben kimim dersiniz?" diye yanıt vermiştir. Çok az açık kural koymuştur, sistematik bir öğreti bırakmamıştır, bilgeliğini aktaracak bir ekol kurmamıştır. Bel bağladığımız kaynakların özelliği de gizemli olmalarıdır.

İsa'nın kitaplarına danışamıyoruz, çünkü o kitap yazmamıştır; çağdaşlarının onun hayatı ve yaptıkları hakkında düştükleri kayıtlara da bakamıyoruz; çünkü böyle kayıtlar yok. Elimizde sadece yorumlar ve yorumların yorumları var. En önemli bilgi kaynaklarımız ise, İsa'nın anlamı hakkındaki bu yorum tartışmasına çoktan girmiş ve saf tutmuş olan kaynaklar. Üstelik, söz konusu olan kişi İsa olunca yorum parametreleri de oldukça geniş. Sıradan bir kimsenin bile hayatı hakkında güvenilir bir bilgi elde etmek zaten çok zor bir şeydir; biyografi yazarları bir kimsenin hayatının tek ve değişmez bir biçimde yorumlanamayacağı gerçeğine dayanarak para kazanırlar. İsa söz konusu olduğunda ise bu zorluklar katlanarak büyümektedir, çünkü buradaki mesele yalnızca "Ne tür bir insanla karşı karşıyayız?" meselesi değil, "Bir insanla mı yoksa Tanrı ile mi karşı karşıyayız?" meselesidir. Bu bölümde İsa'nın ölümünden sonraki ilk birkaç yüzyılda bu soruya verilen ve daha sonraki Hıristiyan düşüncesini ve yaşamını etkileyen yanıtları göreceğiz.

İncil Hakikati

İsa hakkındaki ilk ve en önemli yazılı kaynaklar İncillerdir. Bunlar Hıristiyanlığın erken dönemlerine özgü bir türün örnekleridir. 'İncil' sözcüğünün kendisi bu türün amacı hakkında ipucu vermektedir, çünkü 'incil' Grekçe 'müjde' anlamına gelen *euangelion* sözcüğünün çevirisidir. Hıristiyanlık öncesi dönemde bu sözcük nadiren ve yalnızca Roma politik propaganda metinlerinde imparator ile ilişkilendirilerek kullanılmıştır. Anlattıkları kişiyi yü-

Resim 1. İnciller, önceleri 'codex' olarak, yani papirüsten yapılmış küçük el yazması kitaplar halinde elden ele dolaşmıştır. İlk Hıristiyanların elinde muhtemelen bir incilden veya birkaç incilin uyumlu bir biçimde karışımından oluşan tek bir codex bulunuyordu. Kiliselerin Yeni Ahit'e veya Kutsal Kitap'a tam metin olarak sahip olmaları ancak yüzyıllar sonra mümkün oldu. Matta İncilinden bu eski parça günümüze muhtemelen İS 3. yüzyılın başlarından kalmıştır.

celtmeleri ve düşüncelerini yaymaları bakımından Hıristiyan İncillerinin de bir tür propaganda metinleri oldukları söylenebilir. Okuyucularına (veya dinleyicilerine) İsa'nın özel bir olgu olduğunu anlatırlar ve onlardan da buna göre davranmalarını beklerler. İncil söz konusu olduğunda tarafsız bir tavır takınmak mümkün değildir. Vereceğiniz tepkiye göre İncil'in mesajı sizin için ya bir müjdedir ya da kara haber.

İlk Hıristiyanlar arasında ne kadar farklı gruplar var idiyse o kadar sayıda da farklı İnciller ve İsa yorumları vardı. Günümüze bunlardan yalnızca birkaç tanesi kalmıştır. Bunlardan en tanınmış olanları Matta, Markos, Luka ve Yuhanna İncilleridir, çünkü 4. yüzyılda bunlar bir araya getirilmiş ve 'dinin esasına uygun' yetkili yorumlar kabul edilerek 'Yeni Ahit' içine alınmıştır. Grekçe yazılmış olan 'Yeni Ahit' Yahudilerin İbranice kutsal metinlerinden oluşan ve geliştirilmiş Grekçe biçimiyle Hıristiyanlar tarafından da kabul edilen 'Eski Ahit' ile birleştirilmiş ve bu ikisi birlikte Hıristiyanlığın Kutsal Kitap'ını oluşturmuştur. Bu, Hıristiyanlığın bir türünün kendisini yetkili ve 'katolik' (yani evrensel) 'kilise' olarak ilan ederek rakiplerine galip geldiği uzun tarihsel süreçte atılmış olan ilk adımdır. Bu adım atıldıktan sonra İnciller arasında 'dinin esasına uygun' olanlar ile 'apokrifaya ait' (sahte, uydurma) olanlar olarak bir ayrım yapmak ve bu ikinci türden ilan edilenleri aşağılamak mümkün olmuştur. Oysa, İsa'nın ölümünü izleyen yüzyıllarda herhangi bir Hıristiyan topluluğun kendi İncilini yazması ve kendi İsa yorumu ile ondan esinlenen bir yaşam tarzı anlayışını ortaya koyması mümkündü. Aralarında bu bölümde kısaca göz atacağımız erken dönemlere

İsa Hakkındaki Bilgilerimizin Kaynağı Olan Yazılı Belgelerin Tahmini Tarihleri

(İsa'nın doğumu yaklaşık İS 4,
İsa'nın ölümü yaklaşık İS 30)

İS 30-60
Pavlus'un Mektupları.
Luka ve Matta'nın kullandığı ancak sonradan kaybolmuş olan ve İsa'nın sözlerini içeren kaynak 'Q'.

Markos ve Yuhanna tarafından kullanıldıktan sonra kaybolmuş olan ve mucizelere ilişkin bir kaynak.
Tomas İncilinin ilk şekli.

İS 60-80
Markos İncili.
Tomas İnciline yapılan ekler.

İS 80-120
Matta İncili (yaklaşık 90).
Luka İncili (yaklaşık 90).
Yuhanna İncili (yaklaşık 100-110).

İS 120-150
Elçilerin İşleri.
Aralarında Pastoral Mektuplar ile Katolik Mektuplar da bulunan diğer Yeni Ahit Mektupları.

ait Tomas İncili de bulunan apokrifaya ait bu İncillerden yalnızca pek azı günümüze kadar gelmiştir. Bu İnciller bizlere Yeni Ahit'teki İncillerde anlatılan İsa'nın Hıristiyanlığın ilk dönemlerinde hatırlanan ve saygı gösterilen tek İsa olmadığı gerçeğini hatırlatmaları bakımından önemlidir.

Kabul Gören Biçim

Ama önce Hıristiyanlığın kabul gören yerleşik biçimine, yani, kazanan taraf tarafından yayılan, resmileştirilen ve o zamandan bu yana Hıristiyanlığa inananların görüşlerini etkilemiş olan biçimine bakalım. Çünkü İsa'nın gerçekte kim olduğu sorusuna en etkileyici cevapları burada bulabilir, tarihçilerin sonu gelmeyen başarısız çabalarla ortaya çıkartmaya çalıştıkları "tarihsel İsa'nın" yaptıklarından çok daha fazlasını yapmış, mucizeler yaratmış ve birçok insanın yaşamına esin kaynağı olmuş olan İsa'yı burada bulabiliriz.

Kabul gören İncillerde İsa hakkındaki öyküler onun öğretisinin kayıtlarıyla harmanlanmıştır. Aralarında önemli farklılıklar olmasına karşın hepsi aynı amacı taşır ve aynı anlatıyı yineler. Bu anlatı kabaca iki bölümden oluşur. Birinci bölümde İsa (İsrail'in kuzey kesimindeki) Celile'de mucizeler yaratan bir öğretici olarak tanımlanır. Vaftizci Yahya tarafından vaftiz edilmiş olmasına karşın, o kendi yoluna gider ve müritler kazanır. İsa kendi insanları olan Yahudiler arasında vaizlik yapar ve onların Tanrı'sını ve kutsal metinlerini tanır. Yahudilik inancını, dini seçkinleri eleştiren ve yoksul, çaresiz, alçakgönüllü ve dışlan-

mış olanları yücelten bir anlayışla yorumlar. Anlatının ikinci bölümü (İsrail'in güneyindeki) Yahudiye'deki Kudüs'e kayar. Burada İsa'nın kışkırtıcı önderliği yönetimdeki yetkilileri (Yahudi önderler tarafından desteklenen Romalıları) alarma geçirir, sonuçta İsa tutuklanır, yargılanır ve idam edilir. Suçlu olarak çarmıha gerilir ve bir mezara gömülür. Üç gün sonra müritlerinden bazıları mezarını ziyaret ettiğinde mezarın boş olduğunu görürler. İsa'nın mucizevi bir biçimde müritlerine görünmesi, onları Tanrı'nın İsa'yı dirilttiğine inandırır. Luka İncilinin yazarı tarafından kaleme alınmış olan Elçilerin İşleri Yeni Ahit'te bu öyküyü sürdürür ve İsa'nın göğe yükseldikten sonra kendi Ruh'unu Pentekostes gününde müritlerine nasıl geçirdiğini ve Hıristiyan topluluğu nasıl oluşturduğunu anlatır.

Bu öykülerdeki ortak anlatı çizgisi İncillerin ortak amacını da ortaya koyar. Buna göre, İsa basit bir ölümlü değildir, Tanrı'nın inayetini kazanmıştır, normal insan yaşamının sınırlarının ötesine geçmiştir ve hayatlarını ona adayanlar onun elde ettiği sonsuz yaşamı paylaşabilirler. İnciller bu mesajı daha etkili kılmak için bulabildikleri en ikna edici kanıtları öne sürerler. Bunlar dört kategoride ele alınabilir: öğreti, mucizeler, diriliş ve gerçekleşen kehanet.

Öğreti

İsa'nın öğretisi onun Yahudilerin kültürü ve dini ile nasıl kaynaşmış olduğunu gösterir. Tek tanrılı bir dine inanan kişiler olan Yahudilerin kimliği Tanrı'nın (Yahova) bütün insan toplulukları arasından onlara seslenmiş, onları

seçmiş, İsrail ülkesini onlara armağan etmiş ve onlara yaşamlarını yönlendirecek Yasa'yı (Tevrat) vermiş olduğu inancı üzerine kuruludur. İsrail'in daha sonra yabancılar tarafından uğradığı işgaller bu Yasa'ya yeterince uyulmadığı için gönderilen cezalar olarak yorumlanmıştır. İsa'nın zamanında Roma işgali altında bulunan İsrail'de Yahudi öğreticiler, topluluklar ve akımlar Tanrı'nın seçilmiş kullarının fırtınalı tarihindeki bu son bölümü anlamlandırmaya çalışıyorlardı.

İsa ise, Tanrı'nın seçilmiş kullarını terk etmediğini, Tanrı'nın egemenliğinin (genellikle 'krallık' olarak çevrilen *basileia*) çok yakın olduğunu öğretiyordu. Yahudilere hitaben yaptığı konuşmalarda onlara sürekli olarak zamanın işaretlerini görmelerini söylüyor, ortaya çıkmak üzere olan tanrısal topluma kendilerini hazırlamalarını öğütlüyordu. Hazır olmak demek, Tanrı'nın iradesi ve yasayı zaten geçerliymiş gibi yaşamak, yasanın lafzından çok ruhunu anlamak, ayrıntılara takılmadan özünü algılamak anlamına gelir. İsa'ya göre bu öz sınırsız bir sevgidir. Tanrı seçilmiş kullarını, kendi sevdiği gibi, yani hiçbir sınırlama olmadan mükemmel bir şekilde sevmeye davet etmektedir. Böyle yapanlar biyolojik aile dahil, herhangi bir insan topluluğunda olanlardan çok daha sağlam bağlarla Tanrı'nın ailesine katılmış olurlar.

Bireylere seslenmesine ve onlara yüreklerine sevgi doldurmaları için değişmelerini öğütlemesine karşın, İsa'nın bu mesajı birbirine kutsal sevgi bağlarıyla bağlanmış bireylerden oluşan evrensel bir topluluk ön görmektedir. Akrabalık, etnik kimlik ve kişisel çıkara dayalı sevginin yerine Tanrı'nın sonsuz sevgisini koyarak sınırsız ve eşitlikçi bir sevgi krallığı yaratır. İsa bu topluluğu, aynı Baba'nın (İsa

Tanrı'dan 'Abba' diye söz eder) çocukları olarak herkesin birbiriyle kardeş olduğu bir aileye benzetir. Yeryüzünde Tanrı'nın egemenliği başlayınca kutsal sevgiye ve bağışlayıcılığa ihtiyacı olduğunu kabul eden alçakgönüllü insanlar bu aileye ait olduklarını, kibirli, kendini beğenmiş ve adaletsiz olanlar ise bambaşka bir düzenin parçası olduklarını göreceklerdir. Böylece, birinciler sonuncu, sonuncular birinci olacaktır.

İsa'nın Öğretisinden: Matta 5 ve Luka 14

"Komşunu sev, düşmanından nefret et" denildiğini duydunuz. Ama ben size diyorum ki, düşmanlarınızı sevin, size zulmedenler için dua edin. Öyle ki, göklerde olan Babanızın oğulları olasınız. Çünkü O, güneşini hem kötülerin hem de iyilerin üzerine doğdurur. Yağmurunu da hem doğruların hem de eğrilerin üzerine yağdırır.

Biri bana gelip de babasını, annesini, karısını, çocuklarını, kardeşlerini, hatta kendi canını bile gözden çıkarmazsa, benim öğrencim olamaz.

Mucizeler

İsa'nın öğretisi kendi kişiliğinden sevgi krallığına doğru kaydığı için kendi durumu hakkında pek bir şey söylemez. İncillerde İsa'ya atfedilen ve kendi anlamına açıkça atıf yapan birkaç söz kayda geçirilmiştir ama bunların gerçek olup olmadığı hâlâ tartışılmaktadır. Bu sözlerin bazılarında

İsa'nın yeryüzünde kutsal egemenliği açıklaması için Tanrı tarafından görevlendirilmiş olduğu anlamı vardır. Bazılarında ise, İsa açıkça 'Tanrının Oğlu' olduğunu söyler. Yuhanna İncili daha da ileri giderek İsa'nın kendi kutsal kimliği hakkında yaptığı uzun konuşmaları ("Ben ki..." konuşmaları) içerir. Diğer İncillerdeki parçalarda İsa'nın kendine özgü kimliğine atıf yapanlar ise başkalarıdır –örneğin, İsa'nın başkalaşımına tanıklık eden Petrus ile İsa'nın ölümüne tanıklık eden Romalı yüzbaşı gibi.

Ama İsa'nın olağanüstü varlığının kabullenilmesinde sözcüklerden çok daha önemli olan şey onun gerçekleştirdiği mucizelerdir. İncil anlatılarında İsa'nın mucizevi eylemlerine birçok kere yer verilir. Bunlar sevgiyle her bir ayrıntının üzerinde durur ve tanıkların nasıl bir huşu ve hayranlıkla bu mucizeleri izlediklerini vurgular. Mucizelerden bazıları insanların hastalıklarının iyileştirilmesi ile ilgilidir; fırtınayı dindirmek, suda yürümek, beş bin kişiyi doyurmak gibi mucizelerde olduğu gibi, bazıları ise İsa'nın doğal olayları nasıl kontrol ettiğini anlatır. Yahudiler dünya üzerinde ancak Tanrı'nın böyle bir kontrolü olabileceğine inandıklarından, bu mucizelerde İsa'nın Tanrı'ya aracılık ettiği ortaya çıkmaktaydı. İsa'nın mucizelerine inanmayanlar bile burada –Tanrı değilse bile şeytanların başı Beelzebub gibi– doğaüstü bir gücün iş başında olduğunu itiraf etmektedirler.

Diriliş

Mucizelerin en büyüğü diriliştir; bu yüzden dört İncilden üçünde bu olayın anlatının doruk noktasını oluştur-

ması hiç de şaşırtıcı değildir (Markos İncilinde de çabucak değişiklik yapılmış ve onun da İsa'nın göğe yükselişi ile sona ermesi sağlanmıştır). Yahudiler yalnızca Tanrı'nın gerçek mucizeler yaratabileceğine inandıkları gibi, bir insanı da ölüyken ancak Tanrı'nın diriltebileceğine inanmaktaydılar. Aynı zamanda, Tanrı'nın bunu zamanın sonunda yapacağına dair de yaygın bir inanış vardı; tarihin sonu geldiğinde ilk diriliş daha kapsamlı bir genel dirilişin habercisi olacaktı. Buna inananlar için İsa'nın dirilişi Tanrı'nın gücünün bu insanda özel bir biçimde ortaya çıkışının göstergesi olacaktı. İsa'nın Tanrı'nın dünya için tasarladığı kutsal plandaki rolünü ortaya koyacak ve çok uzun sürmüş bir acı ve baskı döneminin İsa sayesinde sona ermek üzere olduğunu gösterecekti.

Gerçekleşen Kehanet

İsa'nın dirilişi Yahudi inancındaki kehanet ve buna bağlı beklentiler bağlamında yorumlanınca anlam kazandı. İncil yazarları onun hayatındaki başka olayların ve, ölümünün de gösterdiği gibi, bütün olayların aslında Yahudilerin kutsal metinlerinde yazılanlara uygun olarak gerçekleştiğini kanıtlamaya çalıştılar. Yahudilerin inandıkları gibi, eğer Tanrı tarihi kontrol ediyorsa ve eğer peygamberler Tanrı tarafından kontrol edilen bu tarihsel gidişin yönü hakkında doğru tahminlerde bulunmuşlarsa, o zaman İsa Mesih'in yaşamı, ölümü ve dirilişinden de önceden bahsetmiş olmaları gerekirdi. İncillerde bu mantığı gösterme kaygısı o kadar yoğundur ki, İsa hakkındaki bazı öyküler sanki bu keha-

netler tarafından biçimlendirilmiş ya da yaratılmış gibi görünmektedir. Bu nokta özellikle Luka ve Matta İncillerinde –bakire (Meryem'in) rahmine düşüş, Beytlehem'deki ahırda doğum, yıldızbilimcilerin ziyareti ve Mısır'a kaçış gibi– İsa'nın yeryüzünde belirmesine ilişkin öykülerde oldukça açıktır.

'Bu olayların önceden yapılmış kehanetlerin gerçekleşmesi' olduğuna inananlar yalnızca Yahudiler olmayabilir. Yahudilerin ahlakına ve köklü tarihine hayranlık duyan bazı Romalılar tarafından da Yahudi inancına ve kutsal metinlerine büyük bir saygı gösteriliyordu. Hıristiyanlığın kendisini bir yenilik, 'yepyeni bir dini akım' olarak sunmasındansa Yahudi kehanetlerinin gerçekleşmesi olarak sunması ona kulak verilmesini ve daha sıcak bakılmasını sağlayabilirdi. İsa'nın yaşamının, ölümünün ve dirilişinin kehanet doğrultusunda gerçekleşmiş olduğunu göstermek, eski Yahudi metinlerindeki büyük otoritenin İsa'ya ve İsa'nın anısı etrafında toplanan topluluğa aktarılması anlamına gelecekti.

Ben Kimim Dersiniz?

İlk İncil olan Markos İncili en beşeri İsa'yı, en son İncil olan Yuhanna İncili ise en ilahi İsa'yı betimler. Ama bütün Yeni Ahit İncillerinde İsa'nın Tanrı ile çok yakın bir ilişkisi olduğu ve yaratılmış olanlar ile yaratan Tanrı arasında bulunan sınırı yalnızca onun aştığı kabul edilir. İsa'nın ilahi yönüne yapılan bu vurgu, aralarında Pavlus'un mektupları da bulunan Yeni Ahit'teki diğer belgelerde de sürdürülür

ve pekiştirilir. Coşkulu bir Hıristiyan önderin Akdeniz kıyılarında yaşayan çeşitli Hıristiyan topluluklara yazdığı bu mektuplarda İsa'nın dünyevi kimliğine hemen hiç atıfta bulunulmaz. Bunların odağında bulunan İsa, göğe yükselmiş olan, cennette yaşayan ama yeryüzünde Kutsal Ruh olarak bulunan 'Rab'dır. Aynı şekilde, Yeni Ahit'in sonunda bulunan Vahiy kitabında İsa, Tanrı'nın tahtının yanında duran, kıyamet gününde yargılamak ve göksel Kudüs'ün yeryüzüne inmesi ve Tanrı'nın zaferini ilan ederek hükmünü sürmesi için korkunç bir yokoluşu hızlandırmak için dünyaya geri dönen kutsal Kuzu olarak betimlenmiştir.

Yeni Ahit bir bütün olarak okunduğunda, onu yazanların ve kutsal metin olarak ilan edenlerin Mesih'in tanrısallığını ve artık Oğlunu sağ elinde oturtmakta olan Tanrı'nın yüce gücünü vurgulamak isteyen bir Hıristiyanlık biçimini yaymaya çalışanlar olduğu kuşkusuzdur. Ama İsa ile ilişki kurmuş olan kişiler açısından başka yorum seçenekleri de vardı. Bunlar Hıristiyanlığın ilk dönemlerinde ifade edildikleri biçimiyle daha sonraki İsa yorumlarını etkilemiş olan dört kategoride incelenebilir.

1. 'Yalnızca' Bir İnsan

İsa'nın kendi öğretisini Filistin'deki Yahudiler arasında yaymaya çalışmış olmasına karşın, birçok kişi –aslında çoğunluk– onun yalnızca bir insan olduğuna inanıyordu. O zamanlarda etrafta bir sürü öğretici ve mucize yaratan kişi vardı ve bunların hepsi de Tanrı egemenliğinin yakında geleceğini ilan ediyordu. Bunların bazıları da Romalılar

tarafından çarmıha gerilmişti. İsa'nın onlardan ne farkı vardı?

Roma İmparatorluğu'nun Yahudi olmayan halkı da aynı ölçüde kuşkucuydu. Eğer İsa'nın kendi insanları bile İsa'yı gülünç buluyorsa, onlara ne demek düşerdi? Filistin imparatorluk içinde sorunlu bir bölgeydi ve radikal Yahudiler sürekli olarak halkı Romalılara isyan etmeleri için kışkırtmaktaydı (bu tür isyanlar İS 66-70 ile 132-5 yıllarında Yahudi savaşlarına yol açtı). İsa gibi bu radikallerin bazıları da toplumun en alt tabakasından geliyordu ve içlerinden bazıları ilkel bir komünizm propagandası yapıyordu. Yönetici sınıftan Romalılar doğal olarak bunları kaygıyla izliyordu. Onlar için önemli olan öte dünya değil bu dünya, krallık değil imparatorluktu. Görüşleri kayda geçmiş olan –eğitimli ve filozof– Romalılar Hıristiyanlığın mucizelere ve dirilişe bel bağlamasını yönlendirici, öte dünya inancını yanıltıcı, Tanrı-insan olan birine tapınmayı aşağılayıcı ve dini inanca dayalı bir görüşü akıldışı buluyorlardı.

Bir dipnot olarak modern tarih araştırmalarının İsa'yı böyle yücelten Yeni Ahit yorumları konusundaki kuşkuları güçlendirme eğilimi taşıdığını da kaydedelim. İS 1. yüzyılda Akdeniz dünyası hakkındaki bilgiler arttıkça, araştırmacılar İsa'nın yaşamı ve öğretisiyle paralellik gösteren birçok bulguyu ortaya koymuşlar ve onun yaptığı şeylerin, çevresinde oluşan beklentilerin ve Romalılar tarafından öldürülüşünün açıklanması için doğaüstü nedenlere gerek olmadığını göstermişlerdir. Kehanetin gerçekleşmesi yorumunu tersine çevirerek İncillerdeki doğum ve diriliş anlatılarının İsa'nın yaşamını Yahudilerin beklentilerine uydurma çabaları olarak açıklanabileceğini ileri sürmüşlerdir. Üstelik,

İsa'nın müritleri tarafından nasıl ve niçin bir kültün merkezinde bulunan tinsel bir varlığa dönüştürülmüş olduğu konusuna sosyolojik açıklamalar da getirmişlerdir. Hıristiyanlığın ilk birkaç yüzyılında yaşamış olanlar gibi, bu araştırmacılar da İsa'nın farklı ve özel bir insan olduğunu kabul etmektedirler, ama çoğu (hepsi değil), en azından eldeki verilere bakarak, bunun ötesinde bir şey söylemek konusunda isteksizdir.

2. Tanrı'nın Yücelttiği Bir İnsan

İsa'nın çağdaşları arasında onun özel biri olduğuna katılan ama tanrısallığını kabul etmeyen başka kişiler de vardı.

Tanrı'nın (çoğunlukla erkek, nadiren kadın) bir insanı kutsayıp yüceltebileceği Yahudiler arasında yaygın bir inançtı. Kutsal metinler bunun örnekleriyle doluydu: İbrahim, Musa ve, en önemlisi, Antik İsrail'in erdemli yöneticisi Kral Davud. Yahudi tarihinde Tanrı tarafından seçilmiş ve sevilen kral figürü öyle merkezi bir rol oynuyordu ki, birçok kehanet İsrail'i bütün acılarından ve baskılardan kurtarmak üzere gelecek bir 'mesih' figürüne odaklanmıştı. Bu mesihin nasıl biri olacağı hakkında farklı düşünceler olsa da, genel olarak Tanrı'nın yeryüzündeki egemenliğini gerçekleştirecek ve O'nun tarafından kutsanmış yüce bir insan olacağı konusunda görüş birliği vardı.

İsa'nın yaşadığı zamanlarda Yahudiler arasında böyle bir mesih beklentisinin ne kadar güçlü olduğu düşünülürse, ilk Yahudi müritlerin onu Tanrı tarafından kutsanmış ve

uzun zamandır beklenen mesih olarak algılamış olmaları anlaşılabilir. İbranice 'Mesih' sözcüğünün Grekçe çevirisi olan 'Hıristo' (Christ), İsa'yla, büyük olasılıkla kendisi henüz hayattayken, ilişkilendirilmiş olan ilk sıfatlardan biridir. İlk Hıristiyanlar arasında Yahudi Yasası'na ve onun tören ve ibadetlerine bağlı olan ve kendilerini Yahudi kabul eden birçok topluluk olduğunu biliyoruz. Bu Yahudi Hıristiyanları diğer Yahudilerden farklı kılan şey, Mesih'in Nasıralı İsa olarak geldiğine ve yakında Tanrı'nın Krallığını başlatmak üzere döneceğine inanmalarıydı. Yeni Ahit'ten öğrendiğimize göre, Pavlus, İncili Yahudi olmayanlara götürüp sünnet de dahil olmak üzere Yahudi Yasası'ndaki bazı gereklerin yumuşatılmasını talep ettiğinde bu Hıristiyanlarla çatışmıştır. Sonunda Pavlus'un stratejisi galip gelmiş olsa da, Yahudi Hıristiyanların sonraki birçok yüzyıl boyunca varlıklarını sürdürmüş oldukları konusunda kanıtlar vardır. Onların Tanrı tarafından yüceltilmiş bir insan olarak ortaya koydukları bu İsa yorumu Hıristiyanlığın ilk dönemlerinde ortaya çıkan 'oğulluk' öğretisinde de yankısını bulmuştur. Buna göre, İsa Mesih, Tanrı tarafından sahiplenilmiş ve kutsanmış erdemli bir insandır.

3. İnsanları Tanrısallaştırmak İçin Gönderilmiş Tanrısal Kişi

Yahudilerin İsa'nın özel biri olduğuna inandıkları halde onun tanrısal bir varlık olduğunu kabul etmemelerinin sebebi, Yahudi inancının tek tanrılı olmasıdır. Bir insan Tanrı tarafından görevlendirilebilir, yüceltilebilir, sahiple-

nilebilir, diriltilebilir ve göğe çıkarılabilir, ama o hâlâ bir insandır; çünkü sadece tek bir Tanrı vardır.

Oysa Helen kültüründe insana ait olanla tanrısal olan arasında bu kadar kesin bir ayrım yoktu. İsa'nın yaşadığı zamanda Roma İmparatorluğu'ndaki egemen kültür buydu ve bu kültür Antik Yunan (Helen) mirasından çok etkilenmişti. (Aslında Yahudi kültürü de bu kültürden çok etkilenmişti; bu yüzden Yahudi ve Helen kültürleri arasında çok kesin bir çizgi çizmek doğru olmaz.) Helen kültüründe bir tane değil birçok tanrısal figür vardı ve tanrılarla tanrıçalar insan erdemlerini veya kusurlarını abartılı şekilde taşıyan kişilikler olarak gösteriliyordu. Bu tanrısal varlıklar çoğu zaman insan biçimine girdiğinden ve ölümlülerin arasına karıştığından ve gökler ile yeryüzü arasında düzenli bir trafik olduğundan, eğer İsa'nın sadece bir insan olmadığı konusunda yeterince ikna olunmuşsa, onu bu çerçevede değerlendirmek kolaydı. Üstelik, böyle birçok tanrısal varlık olduğundan, İsa'nın özel biri olduğuna inanmak zorunluluğu olmadan, yine de onun tanrısal bir varlık olduğuna inanılabilirdi.

Hıristiyanlığın ortaya çıkışından sonraki ilk birkaç yüzyılda İsa hakkında duydukları şeylerden esinlenen ve onun hayatın merkezine kutsalı getirmiş olmasından duydukları memnuniyeti ifade eden birçok farklı topluluk olduğunu biliyoruz. Bunlar sonradan Yeni Ahit'i oluşturan Hıristiyanlığın 'yerleşik' biçimi tarafından 'sapkın' ve 'gnostik' olarak adlandırılmışlarsa da, 4. Bölümde göreceğimiz gibi, inançları ve örgütlenmeleri bakımından bu genel terimler altında toplanamayacak kadar çeşitlilik gösterirler. Bunların çoğunda ortak olan inanca göre, İsa özel bir bilgelik

türü ('gnosis') vermekte ve insanların kendi içlerinde bulunan kutsallık potansiyelini ortaya çıkarmaktadır. O, tapınılması gereken bir Tanrı olarak değil, insanın 'içindeki tanrıya', yani her insanın yüreğinde yatan tanrısallık potansiyeline, ulaşmasını sağlayan tanrısal bir varlık olarak görülür.

Gnostik topluluklar Hıristiyanlığın farklı biçimleriyle birlikte yüzyıllarca var olmuşlardır. Kendi İncillerini yazmışlar (örneğin Tomas İncili), kutsal metinlerini belirlemişler ve bazıları Yunan felsefi temalarından esinlenen ilahiyat kuramları geliştirmişlerdir. Yerleşik Hıristiyanlıktan ve onun İsa yorumundan ayrıldıkları nokta, insanların tanrısallık potansiyeli taşıdığına duydukları inançtır. Bu mesaj radikal, tehlikeli ve eşitlikçi anlamlar taşıyordu. Daha sonraki yazarlar kadınları eşit gördükleri, kendi bilgileriyle böbürlendikleri ve mevcut otoriteyi sarsma tehdi-

Tomas İncilinden (Deyiş 3)

İsa der ki, "Eğer sizi yönetenler size 'Bakın, Baba göklerde hüküm sürüyor' derlerse, o zaman gökteki kuşlar O'na sizden daha yakın olur. Eğer size 'Denizde hüküm sürüyor' derlerse, o zaman balıklar O'na sizden daha yakın olur. Oysa Baba hem içinizde hem dışınızda hüküm sürer. Kendinizi tanırsanız, o zaman siz de tanınırsınız, ve yaşayan Babanın evlatları olduğunuzu anlarsınız. Ama kendinizi tanımazsanız, yoksulluk içinde yaşar, yoksulluk siz olursunuz".

dinde bulundukları için gnostiklere saldırmışlardır. Yakın zamanlarda Yukarı Mısır'daki Nec Hemmadi'de bulunan gnostik metinler, gnostisizmin tanrısal olandan söz ederken erkek imgelerin yanı sıra dişi imgeleri de kullandığını, insani ve tanrısal hiyerarşiyi sorguladığını ve İsa'yı müritlerini aşağılayan değil, yücelten bir tinsel öğretmen olarak gösterdiğini ortaya koymuştur. Bütün bu bakımlardan gnostisizm, Yeni Ahit'te ifadesini bulan Hıristiyanlık biçimine ve onu destekleyen kiliseye rakip olmuştur.

4. Biricik Tanrı-insan

Yukarıda anlatılan görüşlerden hiçbirisi Yeni Ahit'teki İsa yorumuna uygun değildir. Bu yorum ilk olarak ve en sistematik biçimde Pavlus'un mektuplarında ifadesini bulur. Pavlus'un görüşü hem evlat edinme doktrininden hem de gnostisizmden faklıdır ve bir sonraki bölümde anlatılacak olan uzun bir mücadele döneminin ardından kabul görmüş yerleşik 'Kristoloji'nin (Mesihbilim) sınırlarının belirlenmesini sağlamıştır. (Mesihbilim, sözcük anlamıyla İsa Mesih doktrinidir.)

Pavlus bir Yahudi idi, bu yüzden Yahudi kutsal metinlerindeki tektanrıcılığı kabul eder. Sadece tek bir erkek Tanrı olduğuna ve, çömlekçiyle çömlek arasındaki ilişkide olduğu gibi, bütün yaratıkların da onun altında olduğuna inanır. Eğer Tanrı yaptığı şeyden memnun kalmazsa, onu kırıp yeniden yapmaya başlayabilir. Bu inanç Pavlus için gnostik yolu kapatır, çünkü insanın içinde tanrısal kaynak ile bütünleşmesini sağlayan bir potansiyel olduğunu dü-

şünmesi olanaksızlaşır. Öte yandan, Pavlus evlat edinme yaklaşımını da benimsemez, çünkü o İsa'nın Tanrı ile çok daha yakın ve içsel bir ilişkisi olduğuna inanmaktadır.

Pavlus'a göre, İsa ile Tanrı arasında, hiçbir insan için ne geçmişte mümkün olmuş ne de gelecekte mümkün olacak farklı bir ilişki vardır. O, Tanrı onu bir insan olarak onurlandırdığı için Tanrı'nın cennetinde değildir; zamanın başlangıcından beri Tanrı'yla birlikte olmuş ve her şey onda ve onun aracılığıyla yaratılmıştır. Bir başka deyişle, o evrenin temel oluşum ilkesi, tüm varlıkların yaradılış nedeni olan ölümsüz tanrısal bilgelik, ve tüm yaradılışın ana amacı olan mükemmel tanrısal insanlığın imgesidir. O bir insandan çok Tanrı'dır.

İçsel güce inanan gnostiklerin aksine, Pavlusçu görüş insanları kendi içlerindeki tanrısallığı keşfetmeye değil, yüzlerini gökyüzüne, kendilerini günahtan ve ölümden kurtaracak tek güç olan *Rab*'be çevirmeye teşvik eder. (Pavlus İsa'dan ve Tanrı'dan 'Rab' olarak söz etmeyi tercih eder.) Böyle bir kurtuluş ancak yaratılanlar kendi yargılarını, iradelerini ve arzularını bir yana bırakmaya ve ruhlarını Mesih'in Ruhuna ('Kutsal Ruh') teslim etmeye hazır olurlarsa mümkün olur. İnsanların Mesih gibi "Tanrı'nın Oğlu" olmalarını sağlayacak doğal bir yetenekleri olmasa da, doğaüstü bir lütuf sayesinde yepyeni varlıklara dönüşmeleri ve Pavlus'un deyimiyle 'evlat edinilmiş oğullar' olmaları mümkündür. İnsanları kurtaracak olan şey kendi güçleri veya potansiyelleri değil, Mesih'in iradesine boyun eğmeleri ve kendileri için yaşamak yerine onda, onun aracılığıyla ve onun için yaşamalarıdır. Pavlus'a göre, suyla vaftiz töreni eski benliğin ölümünü ve Mesih'inkine benzeyen yeni bir

Resim 2. Vatikan'daki Aziz Petrus Bazilikası'nda bulunan Mesih mozaiği (İS 3.yy). Erken Hıristiyanlık dönemi sanatı İsa'yı ilahi bir varlık olarak betimlemek amacıyla klasik mitolojideki imgeleri kullanmıştır. Burada İsa, güneş tanrısı Apollon olarak temsil edilmiştir.

benliğin doğuşunu simgeler. Pavlus'un dediğine göre, vaftizden sonra "yaşayan artık ben değil, benim içimde yaşayan Mesih'tir". Vaftiz edilenlerin kendileri tanrılaşmaz, ama "Mesih'in bedeninin", yani Mesih'in başını oluşturduğu kutsal bütünlüğün parçası olurlar. Bu değişim yeryüzünde başlar ve öldükten sonra dirilişle taçlanır.

O halde, Pavlus için İsa biricik Tanrı-insandır, ama 'Tanrı' üzerindeki vurgu daha önemlidir. Gerçek bir insan olmasına karşın hiçbir insanın olamayacağı kadar tanrı-

Pavlus'un Galatyalılara Mektubundan

Biz de ruhsal yönden çocukken dünyanın temel ilkelerine bağlı olarak yaşayan kölelerdik. Ama zaman dolunca Tanrı, Yasa altında olanları özgürlüğe kavuşturmak için kadından doğan, Yasa altında doğan öz Oğlunu gönderdi. Öyle ki, bizler oğulluk hakkını alalım. Oğullar olduğumuz için Tanrı, öz Oğlunun "Abba! Baba!" diye seslenen Ruhunu yüreklerinize gönderdi.

Yuhanna İncilinden

Söz insan olup aramızda yaşadı. Biz de O'nun yüceliğini, Baba'dan gelen, lütuf ve gerçekle dolu olan biricik Oğul'un yüceliğini gördük. (...) Tanrı'yı hiçbir zaman hiç kimse görmemiştir. O'nu, Baba'nın bağrında bulunan ve Tanrı olan Biricik Oğul tanıttı.

saldır. Aynı çizgideki Yuhanna İncilinde de olduğu gibi, insanlığı kabul edilse bile, bu insanlık tanrısallıkla kaplanır ve onun yanında ancak ikincil bir önemi vardır. Tanrı ile insanlık arasındaki ayrım insanın boyun eğmesinin gereği olduğu için korunmuştur. İnsanlar kurtuluşa kendi güçleri sayesinde değil, boyun eğmeleri gereken Tanrı'nın gücü, inançla sarılmaları gereken İsa'nın çabaları ve hayatlarını kontrol etmesi gereken Kutsal Ruh sayesinde ulaşırlar.

Sonuç

İsa'nın yaşamının, vaazlarının, öğrettiklerinin ve anısının ortaya çıkarttığı ve yönlendirdiği tinsel enerji, onun anlamı hakkında birçok farklı yoruma ve farklı 'Hıristiyanlıklara' yol açmıştır. Bu farklı Hıristiyanlık biçimleri arasında İsa'yı insanın kendi içindeki tanrısallığı ortaya çıkaran ve onu tanrısal kaynağı ile bütünleştiren bir uyarıcı olarak görenler vardı. Onlara göre, bu Tanrı-insan, kişiyi kendi içindeki tanrısallığı bulması için harekete geçiren bir dürtüydü. Başkalarına göre ise, insanlar Tanrı-insan gibi olmaya çalışmak yerine ona tapınmalıydı; bunlar İsa'nın insanlığından çok biricik tanrısallığına vurgu yapıyordu. Onlara göre, Tanrı-insan, Tanrı'nın içimizde değil üstümüzde olduğu ve O'na itaat edilmesi ve saygı gösterilmesi gerektiği inancını pekiştiriyordu. Bu ikisinin arasında ise, kurtuluşun yukarıdan gelmesi ve günahkâr insan doğasını yok ederek arındırması gerektiğine katılan ama yine de Tanrı'nın Kutsal Ruh olarak insanın içine girebileceğine ve onu Mesih gibi yapabileceğine inananlar vardı.

Bütün bu yorumlar Hıristiyanlığın oluşmasına katkı yapacak ve sonraki yüzyıllarda onu biçimlendirecekti. Hıristiyanlığın içe dönük, mistik ve gnostik biçimi olan ilk görüş, sonradan kabul gören ve yaygınlaşan yerleşik görüşün kıyısında yer alacak, 'yüksek' Hıristiyanlık diye bilinen görüş ise bu yerleşik görüşle özdeşleşecekti. Ama tarih boyunca yelpazenin farklı yerlerinde bulunan her bir görüşün kendisini savunan destekçileri ve inananları olacaktı. Bunların gerek birbirleriyle gerekse içinde yer aldıkları geniş toplumla ilişkileri ise Hıristiyanlık tarihinin yönünü belirleyecekti.

II. Bölüm

HIRİSTİYANLIĞIN GÖSTERGE VE SİMGELERİ

Bir önceki bölüm İsa'nın hangi farklı şekillerde anlaşıldığını ve yorumlandığını kısaca anlatarak Hıristiyanlığa bir giriş yaptı. Bu bölümde de bu giriş niteliğindeki konu sürdürülüyor ve Hıristiyanlığın törenlerinin ve simgesel evreninin bu temeller üzerinde –özellikle de yerleşik görüş olan biricik Tanrı-insan modeli çevresinde– nasıl geliştiğine göz atılıyor.

Burada anlatılan şey daha çok bir 'ideal tür', yani aralarındaki farklılıklar görmezden gelinerek en etkin Hıristiyanlık türleri arasında ortak olan özelliklerden varılmış bir genellemedir. Hıristiyanlığın sözü edilen göstergeleri, simgeleri, öyküleri ve törenleri farklı Hıristiyanlık türlerinde büyük ölçüde paylaşılmakla birlikte, bunların ortaya çıkışı farklılıklar gösterir. Örneğin, Doğu'daki Hıristiyanlık Batı'daki kiliselere oranla günah kavramına daha az vurgu yapar; Kutsal Kitap Hıristiyanlığı genel olarak

biçimsel törenlere ve ayinlere daha az yer verir; bazı Mistik Hıristiyanlık türleri ise dinin bu 'dışsal' özelliklerini tümüyle kaldırır. Bu bölümde bu tarz farklılıklar üzerinde durulmayacaktır; onlar bundan sonraki bölümün konusu olacak.

Günah

Yeni Ahit'e göre, müjdeli haber, biricik bir Tanrı-insanın yeryüzüne gelmiş, kimliğini açıklamış ve yaşamlarını kendisine adayanları günahlarından kurtaracağını söylemiş olmasıdır. Bunun bir müjde olabilmesi için bir başka şeye daha –insanların kurtarılmaya ihtiyacı olduğuna ve kendi kendilerini kurtarma kapasitesine sahip olmadıklarına– inanmanız gerekir. Tanrı-insanın, onun adını taşıyan kilisenin ve onun adına konuşanların bu konudaki biricik ve vazgeçilmez rolünü ne kadar çok vurgularsanız, ortada yalnızca onların düzeltebileceği çok ciddi bir sorun olduğuna da o kadar fazla inanmanız gerekir.

Yeni Ahit'te bu sorunun zaten bir adı vardı –'günah'– ama bu kavramı son derece etkili bir öykünün, 'Cennetten Kovuluş' öyküsünün içine yerleştirerek ona hayat veren kişi bir din bilgini ve piskopos olan Hippolu Augustinus oldu (İS 354-430). Augustinus'un öyküsünün temeli Eski Ahit'te Tekvin Bap 3'te anlatılan öyküydü. Burada ilk insanlar olan Adem ile Havva'nın Tanrı tarafından Aden Bahçesi denilen bir yeryüzü cennetinde nasıl yaratıldığı anlatılır. Tanrı'ya çok yakın bir hayat yaşamalarına karşın Tanrı onların bu bahçenin ortasında bulunan ağacın mey-

velerinden yemelerini yasaklar. Bu ağaç, iyilik ve kötülüğün bilgisini veren ağaçtır. Ancak, yılan tarafından ayartılan Havva bu ağacın meyvesini yer ve Adem'in de aynı şeyi yapmasını sağlar. Tekvin'de anlatıldığına göre, bunun sonucunda Tanrı onları bu bahçeden kovar:

> "İşte, Adem iyiyle kötüyü bilmekle bizlerden biri gibi oldu; artık yaşam ağacına uzanıp meyve almasına, yiyip ölümsüz olmasına izin verilmemeli." Böylece Rab Tanrı Adem'i Aden bahçesinden çıkardı. (...)

Aden'in doğusundaki hayat cennetteki hayattan çok farklıdır. Adem dikenler ve çalılarla kaplı toprağı sürmek için alın teri dökmeye, Havva ağrı ve acı çekerek çocuk doğurmaya mahkûm edilir. İkisinin birlikte çekecekleri ceza ise, geldikleri yer olan toprağa dönmektir.

Bu öyküyü çok farklı biçimlerde yorumlamak mümkündü, ve hâlâ da mümkün. Zaten gücü de buradan geliyor. En açık anlamlardan biri, öykünün insanlığın çocukluk dönemini anlattığı ve yasak meyveyi yemenin yalnızca masumiyetin sonunun değil, aynı zamanda, getirdiği bütün sorumluluklarla birlikte, yetişkinler dünyasına girişin de simgesi olduğudur. Augustinus ise öyküyü bambaşka bir biçimde yorumlamıştır. Ona göre, burada baştan sona kara haber vardı. Adem ile Havva'nın kendileri için neyin iyi olduğunu bilen Tanrı'ya katıksız bir biçimde itaat ederek sonsuza kadar o bahçede yaşamaları gerekirdi. Oysa yaptıkları şey büyük bir günahtı; bu, bilgi edinmek için gerçekleştirdikleri hayranlık verici bir eylem olarak değil, lanetlenmiş bir itaatsizlik olarak algılanmalıydı. Daha da kötüsü

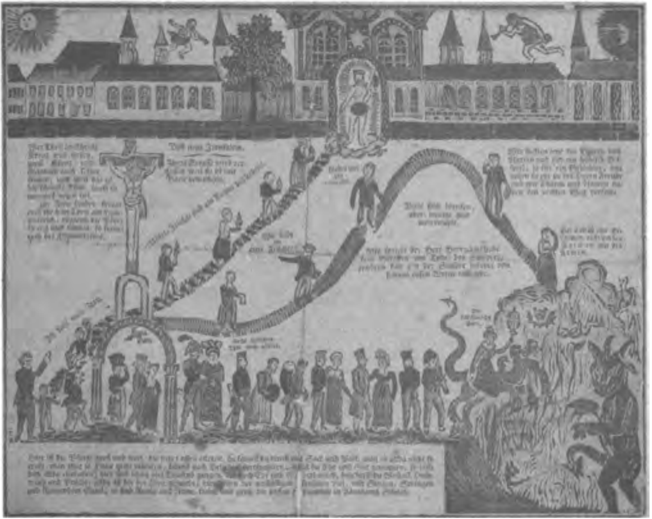

Resim 3. Hans Baldung Grien'in (yaklaşık 1520-25) *Eve, Serpent and Death* (Havva, Yılan ve Ölüm) adlı tablosu. Geç Orta Çağ'da yapılmış olan bu tasvirde Havva yılanla (şeytan) ve ölümle gönüllü bir anlaşma yapmaktadır; yalnızca yoldan çıkmakla kalmamış, kendisi de bir baştan çıkarıcıya dönüşmüştür.

–ki burada Augustinus orijinal öykünün de ötesine geçmektedir– bu davranışları onların doğasını yozlaştırmış ve bu yozlaşma insan ırkının her bir üyesine de geçmişti. (Augustinus Adem ile Havva'nın insan ırkının gerçek biyolojik ataları olduğuna ve işledikleri günahın cinsel üreme yoluyla kuşaklar boyu çocuklarına geçtiğine inanıyordu.)

Bu gerçekten de çok kara bir haberdi. Eğer Augustinus haklıysa –ki Batı'daki yerleşik düşünce haklı olduğunda hemen karar kıldı– o zaman dünyaya gelen her insan daha baştan bozuk ve kusurlu oluyordu. Bu bozukluk öylesine ciddiydi ki, onu düzeltmek kendi ellerinde değildi. Yapmaları gereken tek şey benliklerinin derinlerinde bulunan içgüdüler ve arzular –özellikle de cinsel arzular– nedeniyle tövbe etmek ve kurtarıcıları olan İsa Mesih ile onun kurtarıcı lütfunun aracısı olan kilisenin merhametine sığınmaktı.

Hıristiyanların hepsi Augustinus'un yorumuna sonuna kadar katılmıyordu. 4. Bölümde göreceğimiz gibi, Doğu Hıristiyanlığı Augustinus'un insanların toptan günahkâr olduğu inancını kabul etmedi. Batıda da, aralarında Aquinolu Tommaso da bulunan ve 'günah işledikten sonra' (Cennetten Kovuluş sonrası) bile insanların hâlâ Tanrı'nın varlığını fark etme ve doğru ile yanlışı ayırt etme yeteneğine sahip olduğunu ileri süren bazı din bilginleri vardı (bkz. Bölüm 3). Ama, genelde Hıristiyanlık çağlar boyu insanların kendilerini kurtarmak konusunda çaresiz oldukları görüşünü benimseyerek Augustinus'un görüşünün ana noktasına katıldı. Eğer yeryüzünde sefil bir yaşam, öldükten sonra cehennemde ise ondan daha da sefil bir yaşam istemiyorsak, göksel bir kurtarıcının yardımına ihtiyacımız vardır.

Resim 4. *The Way of Good and Evil* (İyilik ve Kötülük Yolu), Amerikan tahta kalıp baskı (1826). Bu alegoride, Mesih'in haçının altından geçen az sayıda kişi cennete çıkarken, çoğunluğun cehennem ateşine doğru yürüdüğü tasvir edilmektedir.

19. yüzyıl gibi yakın zamanlarda bile Hıristiyanlar hâlâ bu 'kara haberi' en canlı biçimlerde betimleyen resimler, vaazlar, dini yazılar, hikâyeler ve ilahiler üretiyorlardı. Bunların kimileri 'insanın yüreğindeki' bozulmuşluktan ve korkunç kötülükten, kimileriyse tövbe etmemiş günahkârları bekleyen işkencelerden dem vuruyordu. Günümüzde Hıristiyan çevrelerde bu tarz cehennem tasvirleri azaldıysa da, insanın günahkâr bir varlık olduğu inancı sürmektedir. Çoğu dua kitabı (ibadette kullanılan yazılı metinler) hâlâ

günahkârlığın itirafı ile başlar ve birçok ilahide bu mesaj güçlendirilmektedir.

Kurtarıcı

Bu haber ne kadar kötüyse, müjde de o kadar iyi ve kolay kabul edilebilir bir şey olur. Adem'in günahı ne kadar derinlere giderse, Mesih'in zaferi de o kadar büyüktür. Roma Katolik Kilisesi'nin Latince Kutsal Ayini "O felix culpa..." diye başlar, "Ödülü böyle yüce ve iyi bir kurtarıcı olan o kutlu günaha şükürler olsun". Yüce bir güce inanan Hıristiyanlık, kurtarıcıyı derhal insanların üzerine çıkarmış ve hep orada kalmasını sağlamıştır. Bu öğretideki "o hem Tanrı'nın hem insanın ta kendisiydi" vurgusuna karşın (bkz. Bölüm 3), İsa'nın tanrısallığı, insanlığını gölgede bırakmıştır.

Mesih'in tanrısallığının ta en baştan bu kadar vurgulanması, insan İsa'nın neye benzediği konusunda neden hiçbir kayıt bulunmadığını da açıklar. En azından İsa'nın 2. yüzyılda ortaya çıkan ilk görsel imgelerde neden insandan çok bir tanrı olarak tasvir edildiğini ve bu tasvirlerin neden doğrudan Yunan-Roma sanatı tarafından etkilenmiş olduğunu açıklar (örneğin, önceki bölümdeki Resim 2). 4. yüzyıldan itibaren Hıristiyanlık kendi İsa tasvirlerini geliştirmeye başladığında, ortaya zayıf, solgun yüzlü, sakallı, uzun saçlı, kisveli, ruhani bir figür çıkmış ve bu tasvir günümüze kadar gelmiştir. İsa'nın yüzü bir insan yüzüdür ama o alelade bir yüz değildir. Yüzünde hiçbir şeyden etkilenmediğini gösteren bir ifade, gözlerinde huzursuz eden delici

Hıristiyanlıkta Günah İtirafları

Gönlümüzün arzularına fazlasıyla kapıldık,
Senin kutsal yasalarını çiğnedik,
Yapmamız gereken şeyleri yapmadık,
Yapmamamamız gereken şeyleri yaptık,
Sağlığımızı kaybettik.
(Anglikan) *Dua Kitabı*'ndan genel itiraf

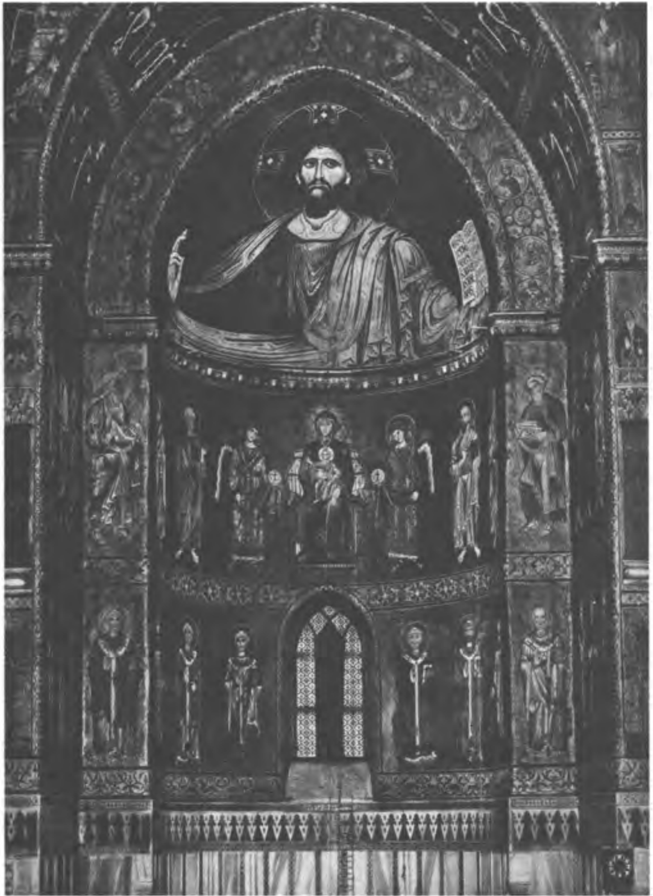
Tövbe et ve yaşa: kork ve güven!
İsa senin için verdi canını;
Cehennem isyan etti, dünya üzüldü,
Ama O aldı üzerine hepimizin günahını.
Charles Wesley) Metodist bir ilahiden

İlk Günah bütün insanların doğasını bozmuş, Adem'in bütün çocuklarına doğal olarak geçmiş, insanı başlangıçtaki doğruluktan saptıran ve doğası gereği kötülüğe yönelten ve bunu sürekli olarak yapan bir şeydir.

Metodist İman İkrarı

Günah işlemeyi seçersek, kendimizden başka kimseyi suçlayamayız. Ve eğer bizi –bir kez daha– günahlarımızdan kurtarmayı seçerse, Yaratıcı'dan başka kimseye şükran duyamayız.

Bad Girls of the Bible
(Kutsal Kitap'ın Kötü Kızları,
Liz Curtis Higgs'in popüler
Evanjelik kitabı, 1999)

Resim 5. Pantokrator Mesih, Abbey Church of Monreale, Sicilya (12. yüzyıl).

bir bakış, başının üzerinde tanrısallığının ifadesi olan bir hale vardır, ve gücünün göstergesi olarak da genellikle bir tahtta oturur; kutsamak için elini kaldırmıştır, bazen de elinde yasa kitabı vardır. Genellikle gündelik dünyanın ötesinde, boş ve boyutsuz altın rengi bir mekânda konumlandırılır. Bunlar portre değil, gizemli bir tanrısal gücü ortaya koyan büyülü imgeler olan 'ikon'lardır.

Örneğin, Doğu'daki bazı kiliselerde mihrabın arkasında bulunan Mesih Pantokrator (evrenin efendisi Mesih) imgesini ele alalım (Resim 5). Onu görebilmek için yukarıya, yeryüzünün ve insanlığın üzerine, kurtarıcının göksel bir ihtişam içinde yaşadığı yere bakmanız gerekir. Bu imgenin içinde yer aldığı kilisenin mimarisi ve dekorasyonu da, göklerin yeryüzüne indiği izlenimini yaratacak biçimde özel olarak tasarlanmıştır. İçeriye giren kişi gündelik dünyayı geride bırakmış ve bu dünyayı çevreleyen çok daha iyi ve yüksek bir gerçekliğin, İsa'nın, Meryem'in ve azizlerin dünyasının varlığını hissettiren bir mekâna adım atmış olur. Gerçek dünyadan daha gerçek olan bu cennete, kilisenin kutsal ayinlerine ve törenlerine katılarak, müziğini dinleyerek, göz kamaştırıcı imgelerine bakarak ve otoritesine boyun eğerek şimdi ve burada ulaşmak mümkündür.

Orta Çağ'a kadar Hıristiyan imgelemine bu tarz imgeler egemen olmuştur. Ama sonradan bunlara farklı bir şey, Mesih'in çektiği çile ve ölümü eklenmiştir: çarmıha gerilmiş Mesih, çarmıhtan indirilen Mesih ve Pietà (Mesih'in ölü bedeninin annesi Meryem'in kucağındaki tasvirleri). Kitabın sonraki bölümlerinde göreceğimiz gibi, bu değişiklik, kurtarıcının yalnızca ihtişamına ve yüceliğine değil,

Resim 6. Çarmıha Gerilme. Matthias Grunewald (1500-8).

aynı zamanda çektiği acılara odaklanan tapınma biçimlerinin ortaya çıkmasıyla yakından ilgilidir. Mesih'in ölümünün tasvirleri, inananları, onun çektiği acıları, onu çarmıha geren günahkârlığı ve kurtarıcının sonsuz sevgisini düşünmeye sevk ediyordu. Bu imgeler, Mesih'in insanlığını göz önüne sererken, aynı zamanda onun biricik tanrısallığının da altını çiziyordu (bkz. Resim 6).

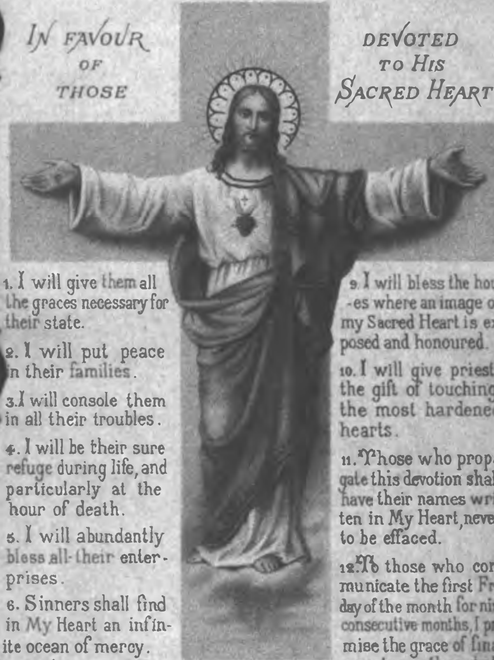
14, 15 ve 16. yüzyıllarda Rönesans döneminde yapılan resimlerin bazıları Mesih'i insanlık durumuna çok daha fazla yaklaştırdı. Avrupa'da klasik kültürün 'yeniden doğuşu' anlamına gelen bu kültür akımı, Antik Yunan ve

Resim 7. *The Holy Family with a Little Bird* (Kutsal Aile ve Küçük Kuş), Murillo (yaklaşık 1650).

Roma kültüründeki insanlık onuru temasını da canlandırmıştı. Ama artık bu hem klasik hem de Hıristiyan bir kültür olduğundan, onur kavramı çoğunlukla İsa figürleri aracılığıyla ifade ediliyordu. Örneğin, erken dönem Rönesans sanatçılarından Giotto'nun yapıtlarında, İsa sadece acı çektiği için değil, etten ve kemikten oluşan, somut ve üç boyutlu bedeni aracılığıyla bütün insani duyguları hissetme ve ifade etme kapasitesine sahip olduğu için bir insan olarak betimlenir. Giotto'nun meleklerinin bile duyguları vardır; onlar da tıpkı İsa'nın acılı öğrencileri gibi, Mesih'in ölü bedenine bakarak ağlar ve dövünürler. Daha sonraki Rönesans sanatı İsa'yı insanlaştırmayı daha da ileri götürür ve onu cinsel organlarıyla birlikte çıplak olarak tasvir ederek insanın cinselliğini günahkâr oluşunun değil, insani mükemmelliğin işareti olarak yorumlar.

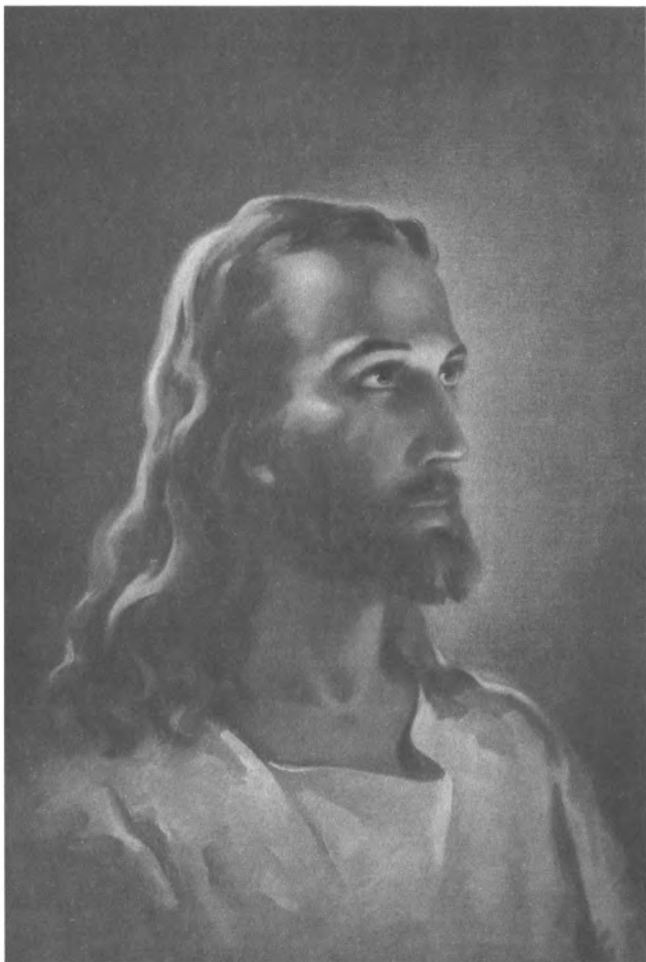
16. yüzyıldaki Reform hareketi bu apaçık insansı İsa figürlerine karşı bir tepkiyi de beraberinde getirmiş ve İsa'nın Yüce Tanrı ile ilişkisine yeni bir vurgu yapmıştır. Katolik sanatı Mesih'i insanlık durumunu aşmış ve göklere çıkmış insanüstü bir varlık olarak betimlemenin yollarını bulmuş, Protestan sanatı ise Mesih'in otoritesini anlatmak için arkasında Kutsal Baba'nın bulunduğunu göstermiştir. Birçok betimlemede Mesih idealize edilmiş ve insan dünyasından çekilip alınmıştır. Artık hem o hem de Bakire Meryem hiçbir insanın ulaşamayacağı bir insani güzelliğin ve ahlaki mükemmelliğin ideal biçimleri haline gelmişlerdir. Böylece, bu tasvirler ilk bakışta tersini yapıyor gibi görünseler de, aslında insandaki tanrısal potansiyelden çok günahkârlığa vurgu yapmakta ve bu düşünceyi güçlendirmektedir (Resim 7).

Resim 8. İsa'nın Kutsal Yüreği. Kartpostal resmi (yaklaşık 1900).

Resim 9. *The Light of the World* (Dünyanın Nuru), Holman Hunt (1900-4).

Resim 10. *Head of Christ* (Mesih'in Başı), Warner Salman (1941).

İsa'yı yalnızca bir insan, ama bütün insanlardan daha iyi bir insan olarak betimleme eğilimi 19. ve 20. yüzyıllarda da sürmüştür. Ucuz baskı olanağının doğması İsa'nın resimlerinin herkese ulaşabilmesini sağlamıştır. Bunların çoğu hem güçlü hem de merhametli olan güzel bir adamı betimler. Roma Katolik Kilisesi'nin Kutsal Yürek betimlemelerinde (bkz. resim 8), İsa kendisini sevenlere de aşağılayanlara da yüreğini açar. Holman Hunt'ın *The Light of the World* (Dünyanın Nuru) adlı ünlü alegorisinde (bkz. resim 9), İsa, ruhu simgeleyen ve yalnızca içeriden açılabilen bir kapıyı çalarken görülür. Warner Sallman'ın yaptığı popüler portrede ise, tam anlamıyla Amerikalı olan, hassas ve yakışıklı bir erkek olarak betimlenmiştir (Sallman, daha önce yapmış olduğu bir portreyi başının üzeri ve saçı fazla kadınsı olduğu için beğenmemiştir). Bu tarz imgeler hâlâ İsa'nın insanlığından çok tanrısallığına işaret etmektedir, çünkü onu insanlık durumuyla ilişkilendirmek yerine o durumdan uzaklaştırmaktadır. Bu uzaklaşma kadınlar üzerinde erkekler üzerinde olduğundan çok daha etkili olmuştur (bkz. Bölüm 7).

Kurtuluşun Sağlanması

Hıristiyanlık, İsa'nın insanları nasıl kurtardığını çok farklı biçimlerde açıklamıştır ('kefaret kuramları' denilen şeyler). Kimilerine göre o şeytanı ve şeytanın meleklerini yenmiştir, kimilerine göre Tanrı'ya kurban edilmiştir, kimilerine göre ise insanlar günahlardan ancak Mesih'le mistik bir bütünlük sağlayarak kurtulur. Modern çağlarda, özel-

likle Evanjelik çevrelerde, 'vekalet kefareti' kuramı çok etkili olmuştur (bkz. Bölüm 5). Bu kurama göre, İsa tüm insanların vekili olarak bizlerin günahlarını kendi üzerine almış ve bizim adımıza ceza çekmiştir.

Bütün bu farklı kuramların ardında yatan ortak görüş, ne yaparsak yapalım, hangi başarıları elde edersek edelim, kurtuluşun tek yolunun yalnızca bizleri Mesih aracılığıyla kurtarmaya çalışan Tanrı'nın inisiyatifi olduğu görüşüydü. Çok aşırı bir görüşe, yani Augustinus'un ve bazı Protestan reformcuların görüşüne göre ise, kurtuluştan sonra bile günahkâr olarak kalırız, sadece Tanrı bazılarımızı günahlarımızdan dolayı cezalandırmamayı seçer (bkz. Bölüm 3). Bazı Hıristiyan düşünürlerine göre ise, kurtuluş, bizi mükemmel yapmasa da, insanlık durumumuzun iyileşmesine yardımcı olur. Yelpazenin diğer ucunda ise, bir azınlığa ait olan ve kurtuluşun mükemmeliyet hatta tanrısallık sağlayabileceği görüşü vardır (bkz. Bölüm 4 ve 5).

Kurtuluş konusunda insanın edilgenliğine böyle bir vurgu yapmalarına karşın, Hıristiyan önderler ve öğretmenler yine de Hıristiyanların günahlarından kurtulmak için yapabilecekleri ve yapmaları gereken bir şeyin olduğunu, yani Tanrı'nın kurtarıcı gücüne inanmaları ve kiliseye katılmaları gerektiğini açıkça belirtiyorlardı. Hıristiyanlıkta Tanrı'nın lütfu insanlığa iki kanaldan gelir; bunlar 'Söz' ve 'sakrament'tir ve her ikisinin de bir Hıristiyan topluluğu yoluyla alınması doğru olur. Farklı Hıristiyanlık biçimleri bu iki kanala farklı önemler atfetseler de, genellikle Hıristiyan ayinleri bu ikisinin karışımından oluşur. Bunlarda Kutsal Kitap'tan parçalar okunur ve Söz üzerine açıklamalar yapılır, kutsama ve kabul töreni yapılır.

Sakrament tanrısal gücü simgeleyen ve bu gücü insana geçiren somut bir şeydir. Katolik Kilisesi sonunda yedi sakrament kabul etmiştir (vaftiz, Evharist [*Eucharist*], tövbe, teyit, rahiplik, evlilik, son takdis), ama bütün Hıristiyan kiliselerince kabul edilen iki temel sakrament vardır ve bunlar vaftiz ile Evharist'tir (Evharist sonradan 'Kutsal Ayin', 'Kutsal Komünyon' veya 'Rabbin Sofrası' adlarını almıştır). Bunların temel öğeleri çok basittir: Vaftizde suda yıkanma, Evharist'te ise ekmek ile şarap paylaşma vardır.

Vaftiz yoluyla kişi 'yeniden doğar', ama bu, dünyaya değil, kiliseye doğmak anlamına gelir; söz konusu olan doğal bir doğum değil, doğaüstü bir yeniden doğuştur. Bu değişim, bir yandan yıkanmayı ve arınmayı, diğer yandan ana karnına veya mezara girmeyi simgeleyen suya batırılma işlemiyle ifade edilir. Hıristiyanlık açısından bunun anlamı, 'kuzunun kanında yıkanmak' (Mesih kurbanlık kuzuya benzetilmektedir) sözleriyle ve Mesih'te yaşamaya başlamak için eski hayatın 'ölmesi' eğretilemesiyle açıklanır. Bu tören birçok anlamda yepyeni bir hayatın başlangıcıdır. Öncelikle, kişinin artık iblisin ve kötü ruhların değil, Mesih'in egemenliğinin altında olduğunu gösterir (bunun ifadesi olarak vaftizden sonra kişinin alnına kutsal yağ sürülür). İkincisi, kişinin artık yeni ölçütlere göre yaşadığı anlamına gelir; bunlar dünyanın değil, Tanrı'nın ve O'nun Kilisesinin ölçütleridir. Üçüncüsü, kişi artık eski ölümlü yaşamını değil, Mesih'in dirilmiş yaşamını yaşamaya başlar ve sonsuz yaşamı bekler.

Evharist (Rabbin Sofrası) ise, vaftizin mesajını tekrarlar ve pekiştirir. Birlikte yenilen bir yemeğin katılanları birbi-

Resim 11. *Mass of Saint Gregory* (Aziz Gregorios Ayini), Israhel van Meckenem (1490'lar). Bu gravürde Kutsal Ayin sırasında Papa I. (Büyük) Gregorius'a bir görüm aracılığıyla görünen İsa tasvir edilmektedir. İsa'nın kanı kadehe dolmakta, bedeni ise Ayindeki ekmek olmaktadır. Hıristiyanlıktaki Tanrı-insan'ın sakramentlerdeki 'gerçek mevcudiyetinin' bundan daha canlı bir temsili olamaz.

rine bağlayan açık bir anlamı vardır. Hıristiyanlar için bu, Mesih'in havarileriyle birlikte yediği Son Akşam Yemeğinde onlara bunu "beni hatırlamak için tekrarlayın" demiş olmasıyla daha da farklı bir anlam kazanmıştır. Daha da ötesi, bu yemekteki ekmek ve şarap onun yapmış olduğu fedakârlığın ve sunduğu armağanın simgesi olarak anlaşılabilir: İnsanlığı kurtarmak için feda ettiği eti ve kanı. Bu çok güçlü bir simgeleştirmedir; bu ayine katılanlar Mesih'in bedeniyle beslenmektedir; onun eti kendilerinin bir parçası haline gelmekte ve onları da Mesih'in parçası haline getirmektedir, aynı zamanda birbirlerine de çok yakınlaşırlar. Mesih'in çarmıhtaki ölümü genellikle Tanrı'ya adanmış bir kurbanlık olarak görüldüğünden, Rabbin Sofrası da sevgili Oğul'un kendini kurban etmesinin simgesi, hatta tekrarı olarak anlaşılabilir.

Bir başka deyişle, Hıristiyanlık 'doğal', yani fidyesi verilmemiş hayatın en temel öğelerini alır ve onları Tanrı'nın değiştirme gücüyle ilişkilendirerek kutsallaştırır. Aynı şeyi zamanla ilişkili olarak da yapar. Takvimi doğal mevsimler ve ritimlere göre değil, Mesih'in yaşamına ve ölümüne göre yeniden düzenler. Buna göre, Hıristiyanlık dünyası zamanın ileriye doğru akışını Mesih'in doğumuyla başlatır; yılı Mesih'in doğumuna (Noel), ölümüne ve dirilişine (Kutsal Cuma ve Paskalya) ve daha önemsiz bazı bayramlara ve perhiz dönemlerine göre düzenler. Kutsal Haftanın bile odağında Mesih'in dirildiği gün (Pazar) bulunur (bkz. Figür 13). Tanrı'nın sözünü işitmek ve sakramentlere katılmak suretiyle, bireyin ve toplumun hayatı –hatta yaratılışın tümü–, Tanrı-insanın yaşamı, ölümü ve dirilişi aracılığıyla açıklanan Tanrı'nın yüce gücüne yakınlaşmış olur.

Hıristiyanlığın günah ile kurtuluştan oluşan tipik çerçevesi insani olanı alçaltıp tanrısal olanı yüceltir. Buna göre, iyi hayat, insanın kendi dürtü ve isteklerine göre değil, Tanrı'nın, Mesih'in tanıklığı aracılığıyla ortaya konan yüce ölçütlerine göre yaşanan hayattır. Kişi bütün olarak Mesih'in ortaya koyduğu örneğe göre yaşamak için kendi iradesinden ve arzularından vazgeçmelidir. Böylece, Tanrı ile kurtuluşun araçları –Söz ve sakramentler– tümüyle inanan kişinin dışında 'nesnel' şeyler haline gelir. İnsanın kurtuluşu kendi içinde değil, dışında ve çok önemli bir bakımdan ona yabancı olan bir şeydedir.

Ancak, Hıristiyan inancında dışsal ve nesnel olana bu yönelme Kutsal Ruh kavramıyla törpülenmiştir. Baba Tanrı göklerdedir ve Oğlu onun sağ elinde oturmaktadır. Ama Oğlunu yalnızca bizleri kurtarmak için dünyaya göndermekle kalmamış, aynı zamanda O'nu Kutsal Ruh aracılığıyla hâlâ dünyada hissedilir ve ulaşılabilir kılmıştır. Hıristiyanlık inancında Kutsal Ruh, Baba ile Oğul'un ayrılmaz bir parçasıdır: 'O' hem Tanrı'nın hem de Mesih'in Ruhudur. Dünyanın ötesinde değildir; Kutsal Ruh Tanrı'nın yeryüzündeki ve inananların yüreğindeki varlığıdır. Bir başka deyişle, Hıristiyanlık inancında Kutsal Ruh, Tanrı'nın yabancılığının aşılmasını sağlayan ve tanrısal olanı yaşamın *içine* yerleştiren bir inançtır. Hıristiyanlık ve Hıristiyan mezhepleri Kutsal Ruh'a ne kadar büyük bir vurgu yaparlarsa, dinin odağını yüce güçten içimizdeki güce o kadar kaydırmış olurlar.

Hıristiyanlığın en 'yüce' biçimlerinde bile Kutsal Ruh inancı vardır, ama yerleşik Hıristiyanlık yaşamı ve kültü-

ründe Baba Tanrı ile Oğul Tanrı kadar vurgulanmamıştır. Yeni Ahit'te sistematik bir Kutsal Ruh doktrini bulunmaz ('pneumatology'). İsa Vaftizci Yahya tarafından Şeria Irmağı'nda vaftiz edilirken Kutsal Ruh onun üzerine bir 'güvercin gibi' iner; İsa ana rahmine düştüğünde Meryem'i 'kaplar'; ve (Pentekostes gününde) İsa göğe yükseldikten sonra havarilerinin üzerine yağar. Pavlus'a göre, vaftiz sırasında Kutsal Ruh Hıristiyanların bedenine girer ve daha önce onları tutsak almış olan kötü ruhların yerine geçerek benliklerini Mesih'in düşünceleri ve hayatı ile doldurur. Yerleşik Hıristiyanlığın Kutsal Ruh'un da Baba ile Oğul kadar tanrısal olduğunu kabul etmesi yüzyıllar almıştır. O zaman bile, Kutsal Ruh, Baba'dan 'gelen' bir şey veya Baba'nın 'nefesi' olarak tanımlanmış ve böylece Baba'nın yüce otoritesine boyun eğdiği izlenimi yaratılmıştır. 6. yüzyıldan sonra, Batı'daki kiliseler Kutsal Ruh "hem Tanrı'dan hem de Oğul'dan gelir" dediklerinde bu izlenim iyice güçlenmiştir (bkz. Bölüm 6). Bunun etkisi, en azından düş gücünde, Kutsal Ruh'u Baba ile Oğul'un yanında ikincil duruma düşürmek olmuştur; tıpkı törenlerde Söz ile sakramentlerin yanında düştüğü durum gibi.

Ama Kutsal Ruh, kiliselerin tanımlayıp kontrol etmeleri çok zor olan bir kılığa giren kutsallık olarak Hıristiyanlıktaki başıboş öğe olmayı sürdürmektedir. Alınan bütün önlemlere karşın, herhangi bir kadın ya da erkek, Kutsal Ruh'un kendisini esinlediğini ve böylece Tanrı'nın gücünün kendisine geçtiğini söyleyebilir. Hıristiyanlığın tanrısal gücü kendi kurumları, ayinleri, sakramentleri ve kutsal metinleri ile ilişkilendirme konusundaki bütün çabalarına karşın, herkesin ilişki kurabileceği ve özgür dolaşan

tanrısal bir güç olan Kutsal Ruh, kilisenin yetkisi olmadan ve onun aracılığına ihtiyaç duyulmadan da herkes tarafından deneyimlenebilir. 4. Bölümde göreceğimiz gibi, Kuveykırlar (Quaker) gibi yüce bir Kutsal Ruh doktrini geliştirmiş olan radikal Hıristiyan gruplar, rahipleri, kutsal metinleri ve sakramentleri ibadetlerinden tamamen çıkarmışlardır. Onlara göre, tanrısal olan insan yaşamına doğrudan girebilecekken tanrısallığın bu dışsal göstergelerine hiç gerek yoktur.

Kutsal Ruh yalnızca Hıristiyanlıktaki üstün güç inancını değil, aynı zamanda istikrar ve değişmezliği yeğleyen tavrı da alaşağı eder. Hıristiyanlıkta Tanrı'nın değişmez olduğu söylenmektedir. O zaten tamamen oluşmuş olan bir dünyayı var etmiştir. Mesih tüm zamanlarda Tanrı'nın sağ elinde oturmaktadır. Zamanın sonu başlangıca dönüş olacaktır; yani cennet yeniden kazanılacak ve ikinci Adem sonsuzlukta kendisine ayrılmış olan yere oturacaktır. Mesih'in kendini açıklamasıyla ortaya çıkan hakikat tek ve sonsuzdur. Umulacak tek şey tekrarlama, düzelme ve iyileşmedir. Bunlar Hıristiyan yaşamı ve düşüncesinin ortak ana temalarıdır. Kutsal Ruh ise, bunun tersine, Hıristiyanlıkta bastırılmış olan bir başka temayı su yüzüne çıkarmaktadır; bu tema tanrısallığın değişim aracılığıyla ve değişimde var olduğu inancı ve 'her şeyi yenileştirme' gücüdür.

Tabii bunun anlamı, Hıristiyanlığın içinde yaşadığı dünyayı çok beğenmesi değildir. Tam tersi, Hıristiyanlık yukarıya bakarken bu dünyanın ötesine bakar. Dünyanın olduğu gibi değil, olması gerektiği gibi olduğu bir mükemmellik imgesini savunur ve pekiştirir. Bu imge Mesih'te

özetlenir ve Hıristiyanlar bir araya gelip ibadet ettiklerinde, ayinlerle beslenir, gerçekleştirilir ve onlarda cisimlenir. Bu ayinlerde hep dünyevi olanın ötesine bakılır. Bu 'ötedelik' durumu mekânsal olarak 'yukarısı' (dünyanın üzerindeki gökler), zamansal olarak da 'gelecek' (Tanrı'nın Egemenliğinin başlangıcı, dünyanın sonunun gelmesi, İsa'nın dönüşü) olarak düşünülebilir. Sonuç olarak, Hıristiyanlık hem kişilerin ölünce göklere gideceğini hem de zamanın sonunda dirileceklerini söyler ve Hıristiyan ibadet törenleri ve beklentileri bunlara yöneliktir.

Öyleyse, Hıristiyanlar için bu dünya ne tek ne de en iyi dünyadır. İnsan daha yukarıdaki ve daha iyi bir şeye ulaşmak için çabalamalıdır. Bu inanç farklı sonuçlara götürür. Kimileri için bu, gelecekteki daha üstün bir yaşama hazırlık olarak bu dünyayı, bu yaşamı, bu bedeni reddetmek anlamına gelir (çilecilik). Kimileri için 'hafif yaşamak', yani gelecekteki yaşamla karşılaştırıldığında bu dünyanın zevklerinin, doyumlarının, çilelerinin ve acılarının geçici ve önemsiz olduğunu bilerek yaşamak anlamına gelir. Kimileri içinse, mükemmellik hayali şimdi ve burada dünyayı Tanrı'nın yüksek standartlarına yaklaştırmak için çalışmaya teşvik eder. Kutsal Ruh inancı bu yaklaşımların hepsinin esin kaynağı olabilir.

Sonuç

Hıristiyanlığı diğer tek tanrılı dinlerden farklılaştırarak özel bir din haline getiren şey, Tanrının gücünü, haşmetini ve merhametini görünür ve ulaşılabilir kılan biricik Tanrı-

insan üzerine yaptığı vurgudur. Bu kurtarıcı, kendilerine ait inançları ve törenleri olan yeni bir ibadet topluluğunun (kilise) merkezinde yer alır. Bu topluluğa katılan, sakramentleri alan ve Kutsal Söz'ü dinleyen herkese günahtan ve ölümden kurtuluş ve göklerin egemenliğinde bir yaşam vaat eder. Ama Tanrı'nın bu üstün gücü, insanın dışında ve üzerinde değil, aynı zamanda içinde bulunan kutsalı simgeleyen Kutsal Ruh inancıyla biraz törpülenir.

III. Bölüm

KİLİSE HIRİSTİYANLIĞIYLA KUTSAL KİTAP HIRİSTİYANLIĞI

Bu bölümde yüce güç kavramına yönelik Hıristiyanlığın nasıl egemen olduğuna biraz daha ayrıntılı olarak bakılmaktadır. 4. yüzyıldan Modern Çağ'ın başlangıcına kadar olan dönem ele alınmakta ve bu tarz Hıristiyanlığın iki önemli biçimi olan 'Kilise Hıristiyanlığı' ile 'Kutsal Kitap Hıristiyanlığı'nın gelişimi izlenmektedir. Kilise Hıristiyanlığı çok uzun zaman tüm Hıristiyanlık biçimleri üzerinde en büyük etkiyi gösteren Hıristiyanlık türü olmuştur. Hem Roma Katolik Kilisesi hem de Doğu Ortodoks Kilisesi bu türün örnekleridir, ayrıca ilk Protestan kiliseleri de, özellikle Lutherci, Presbiteryen ve Anglikan kiliseleri, bu kategoriye girerler. Kökleri 16. yüzyıldaki Protestan başkaldırılara uzanan Kutsal Kitap Hıristiyanlığı da Kilise Hıristiyanlığından doğmuştur ve, yüce güç kavramına yönelik olması dahil, onun birçok özelliğini korur. Ama bu gücü –yeryüzündeki– kiliseye, kilisenin törenlerine ve geleneklerine, ra-

hiplerine ve sakramentlerine değil, en büyük otoriteye sahip olan Kutsal Kitap'a atfeder.

Kilise Hıristiyanlığının Özellikleri

'Kilise' sözcüğünün hem bir Hıristiyan topluluk hem de bu topluluğun içinde bir araya geldiği yapı anlamında kullanılması boşuna değildir, çünkü Kilise Hıristiyanlığı tarafından geliştirilmiş olan bu yapı tarzı bu topluluktan nasıl bir bağlılık beklendiği konusunda ipuçları taşır.

Kilisenin en açık özelliği, ana mekânın bir topluluğu alacak biçimde tasarlanmış olmasıdır. Tapınakların ve tefekkür odalarının tersine, kilise kişilerin kutsal olanla birebir karşılaşması için değil, Tanrı'nın huzuruna grup halinde çıkılması için düzenlenmiştir. Ama bu yapılarda asıl odak noktası bu grubun kendisi değildir. Eğer amaç insanları bir araya getirmek olsaydı, kiliseler toplantı salonlarına benzeyebilirdi. Oysa bunlar yüksek, etkileyici ve haşmetli yapılardır. İç mekânın tavanı çatı kirişleriyle yükseltilmiştir, dışarıdan ise yükseklik izlenimi kulelerle ve çan kuleleriyle vurgulanır. Bütün bunların etkisi dikkati benlikten ve grubun kendisinden uzaklaştırıp, aşkın bir şeye çekmektir. Bu etki duvarlara, pencerelere ve tavanlara yapılmış olan ve gökleri ve göklerin sakinlerini betimleyen imgelerle güçlendirilir. Bu tasarımın mesajı şudur: Bu din yüzünü insanların üzerinde ve yükseğinde bulunan ve onları tapınmaya, övgüye, itaate, hizmete ve hürmete çağıran Tanrı'ya çevirmiştir. (Bu yapıların içinde yapılan temel etkinlik de zaten bu amaca yöneliktir: 'tapınma töreni.')

Kiliseler dikkati yukarıya çekmenin yanı sıra, aynı zamanda binanın doğu ucunda bulunan ve mihrabın yer aldığı noktaya da odaklar (çoğu kilise, uzun kenarları doğu-batı yönünde uzanan dikdörtgen yapılar biçiminde inşa edilmiştir). İçinde vaftiz suyu bulunan bir kurna da yapının dikkat çeken bir noktasına yerleştirilmiştir. Aşkınlığı vurgulayan 'dikey' odakla birlikte değerlendirildiğinde yaratılan bu etki, Tanrı'nın kendisi yücelerde otursa bile O'na burada, kilisenin sakramentleri –Rabbin Sofrasındaki ekmek, şarap ve vaftiz suyu– aracılığıyla ulaşmanın mümkün olduğu düşüncesidir. Kilise Hıristiyanlığının ana özelliği sakramentlere yaptığı bu vurgudur. Gerçi bu Hıristiyanlık Kutsal Kitap'a da büyük saygı gösterir ama yapı tarzında sakramentlere daha önemli bir yer verilmiştir, çünkü kürsü çok ender olarak mihrap kadar dikkat çeken bir yere yerleştirilir.

Sakramentler öğretisi [*Sacramentalism*] Kilise Hıristiyanlığının bir başka özelliği olan papaz-erki [*sacerdotalism*] ('din adamları'na 'halk'tan daha fazla yetki vermek) ile el ele gider. Bunlar birbirine sıkı sıkıya bağlıdır, çünkü sakramentlerin alınması için rahiplere ihtiyaç vardır ve güçlerini karşılıklı olarak birbirlerinden alırlar. Eğer Rabbin Sofrasındaki ekmek ve şarap inanıldığı gibi Tanrı-insanın eti ve kanıysa, o zaman bunlara dokunan kişiler de Tanrı'nın kutsal bir güce sahip olan vekilleridir. Üstelik, insan sakramentleri yalnızca bir rahipten alabildiği için (çünkü su, ekmek ve şarap gibi öğeleri kutsayarak kutsal nesnelere dönüştüren törenleri yalnız onlar gerçekleştirebilir) ve kilise de yalnızca bu sakramentler var olduğu için var olduğuna göre, din adamları olmayan bir kilise düşünülemez.

O halde, Kilise Hıristiyanlığının merkezinde göklerden yeryüzüne uzanan bir hiyerarşi vardır. Bu hiyerarşinin en tepesinde bütün kutsal gücü kendisinde toplamış olan Baba Tanrı bulunur. O'nun gücü Oğlu İsa Mesih aracılığıyla, Mesih'inki de yeryüzündeki temsilcileri olan din adamları kanalıyla yere iner. Böylece, Kilise Hıristiyanlığı kendini –yani Tanrı'nın çocuklarının hayatını– göklerden gelen bu hiyerarşik kutsal güç modeline göre yapılandırır. Üstelik bu modeli tüm topluma yayar. Kilise Hıristiyanlığındaki Mesih'in yeryüzünün Rabbi olduğu inancı, yalnızca kilisenin içindekiler için değil, aynı zamanda dışında kalanlar için de bir sorumluluk duyulmasını gerektirir. Bu sorumluluğun gereklerini yerine getirmek için toplumun daha geniş kesimleriyle de çalışmaya heveslidir. Böylece, Kilise Hıristiyanlığı evrensel bir Hıristiyan toplum yaratmayı amaçlar ve fırsatını bulduğunda bu amaç uğruna siyasi iktidarlarla işbirliği yapmaktan çekinmez.

Kilise Hıristiyanlığının Kökenleri

İsa'nın hayalindeki toplumun, üyelerinin aynı sofrayı paylaştığı, birbirlerine bir şeyler öğretip vaazlar verdiği ve Sevgi Tanrısı dışında hiçbir otoriteyi tanımadığı eşitlikçi bir toplum olması mümkündür. Böyle idealleri olan bir hareket sonradan nasıl olup da hiyerarşik, sakramental ve papaz-erkil bir kiliseye dönüştü?

Pavlus'un mektup gönderdiği topluluklara bakarsak bu dönüşüm süreci hakkında bir fikir edinebiliriz. Bu topluluklarda Kutsal Ruh'un insanlara bahşettiği –vaizlik, öğret-

menlik, kehanet ve iyileştirme gücü gibi– belli armağanlara dayanarak bazı kişilere yetki verilmiştir. Ama aralarında Pavlus'un kendisinin de bulunduğu az sayıdaki bazı kişinin dirilen Rab ile doğrudan temas kurmuş olmaları sebebiyle özel bir yetkiye sahip olduklarına inandıkları açıktır (Pavlus Rab ile vecit halinde karşılaşmıştır). Gerçi Kutsal Ruh'a vurgu yapan eşitlikçi Hıristiyan mezhepleri varlıklarını sürdürecektir (bkz. bir sonraki bölüm), ama bunların düzen ve birliğin yalnızca hiyerarşik bir önderlik sayesinde elde edilebileceğine inananlar tarafından çok zorlandığı anlaşılmaktadır.

Resmi önderlik rolleri biçimlendikçe, bu roller öncelikle erkeklere, erkeklerin arasında ise İsa ile doğrudan ilişki kurduğunu iddia edenlere verilmiştir. Zaman ilerledikçe ve İsa'nın çağdaşları birer birer öldükçe, 'havarilerin mirasçıları' kavramı gelişmiş ve buna göre yetki, İsa'ya ve onu doğrudan tanımış olan 'havarilere' uzanan bir akrabalık zincirinin yalnızca erkek üyelerine geçmiştir. Bu zincirin halkalarını oluşturanlar, zincirin saflığı bozulmasın diye, kendilerinden sonra gelenleri özenle seçmiş ve onları ellerini üzerlerine koyarak yetkilendirmişlerdir. Bu gelenek daha sonra resmi 'rahiplik görevi' törenine dönüşmüştür. Böylece, din önderleri topluluğun kendisi tarafından seçilmiyor, Tanrı tarafından 'rahip olarak görevlendirilmiş' oluyor ve insanlığın geri kalanından ayrılıyordu.

Yetkiyi küçük bir grubun elinde tutmasının yanı sıra, havarilerin mirasçıları uygulaması Hıristiyanlar arasında inancın tek tipli olmasını da garantiliyordu. Bazı 'sapkınlar' İsa'nın bilgeliğinin kendilerine esin yoluyla geçtiğini iddia etseler de, yerleşik dinin temsilcileri kendilerinin tarihsel

İsa'nın gerçekte yaptığı ve söylediği şeylerin anısına daha yakın olduklarını, çünkü İsa'nın kendisine kadar uzanan bir bilgelik zincirinin halkası olduklarını öne sürebiliyorlardı. Havarilerin mirasçılığı kabul edilmiş bir rahiplik göreviyle gelişme aşamasında olan sakramentler öğretisini bağdaştırmak konusunda da önemli bir rol oynuyordu. Yahudilikte ve Yunan-Roma dininde rahip, kurban törenini yapmaya yetkili olan tek kişiydi, böylece kurbanı adayan insanlarla kendisine kurban adanan Tanrı arasında bir yerde duruyordu. Hıristiyanlık Mesih'in ölümünü kurbanlık (fedakârlık), Rabbin Sofrasını da bu sonsuz kurbanlığın tekrarı olarak gören bir anlayışı geliştirince, rahipliğin dili daha da uygun hale geldi. Hıristiyan rahiplerin yalnızca havarilerin mirasçıları oldukları için değil, aynı zamanda halk adına O'nun kurban ettiği şeyi mihrapta sunma yeteneğine sahip oldukları için Tanrı-insana çok yakın bir yerde durdukları düşünülüyordu. Rahiplik görevinin yalnızca erkeklere verilmesinin sebebi, Tanrı-insanı bir erkeğin temsil etmesinin bir kadının temsil etmesinden daha uygun olduğunun düşünülmesiydi (bkz. Bölüm 7).

2. yüzyıla gelindiğinde bütün bu gelişim çizgileri Kilise Hıristiyanlığının temelini oluşturacak şekilde birleştiler. Kilise Hıristiyanlığını savunanlar, onun, 'evrensel' anlamına gelen 'katolik' veya 'gerçek inanç' anlamına gelen 'ortodoks' bir inanç olduğunu ileri sürdüler. Kendisini böyle evrensel ve gerçek Hıristiyanlık olarak sununca, farklı mezhepleri saf bir kökenden sapma, bunlara inananları ise bölücüler ve sapkınlar olarak tanımlaması kolay oldu. Ancak, Kilise Hıristiyanlığının dini önderliğin kuşaklar arasında aktarıldığı net bir çizgi, törensel uygulamalarda bir birlik

ve Tek Gerçek Tanrı'nın biricik Oğlu'na odaklı bir ibadet geliştirdiği düşünülürse, bu evrensellik iddiasının güçlü bir kurumsal desteğinin de olduğu görülebilir. Birlik ve bütünlüğe olan yöneliş, 'piskoposların' 'rahiplerin' üzerinde, onların da (kırsal kesimde görev yapan) 'diyakozların' ve sıradan halkın üzerinde yer aldığı bir önderlik hiyerarşisi ile güçlendirilmekteydi. Bütün bu gelişmeler Kilise Hıristiyanlığı içinde belli bir disiplin oluşmasına ve farklı toplulukların tek bir 'baş'ın, yani yeryüzünde piskopos tarafından temsil edilen İsa Mesih'in altında toplanmasına yardımcı oldu.

Düzen ve hiyerarşinin yanı sıra, Kilise Hıristiyanlığının bir başka özelliği de, toplumsal tutuculuğuydu. Temsilci-

Ignatios'un İzmirlilere Mektubundan

Ignatios'un mektupları (yaklaşık 35-yaklaşık 107), kilise örgütlenmesinin göksel hiyerarşiyi yansıtması gerektiğine inanan ilk Hıristiyan önderlerinden birinin 'piskoposluk' kurumunu nasıl savunduğunu gözler önüne serer.

Bölünmeden kaçının, bölmek şeytanın işidir. Baba'yı izleyen İsa Mesih gibi siz de hepiniz piskoposu izleyin. (...) Sadece piskoposun, veya onun yetki verdiği birinin düzenlediği Rabbin Sofrası ayinini geçerli sayın. (...) Piskoposun onayladığı her şey Tanrı'nın hoşuna giden şeydir.

leri, artık içinde yer aldıkları Yunan-Roma kent toplumunu sarsmak niyetinde değildi (İsa'nın hareketinin kırsal, köylü toplumundaki kökleri çabucak unutuldu). Hıristiyanların toplumun daha geniş kesimlerinde yaygın olan cinsel özgürlük ve ahlaksızlık ile kendi namus ve yaşam boyu evliliğe bağlılık anlayışları arasında bir ayrım gözettikleri doğrudur; ama erdemli Romalıların birçoğu böyle bir namus anlayışına dayalı cinsel ahlak fikrine sıcak bakıyorlardı. Oysa, ailenin ataerkil yapısı, genel olarak erkek egemenliği veya Roma İmparatorluğu'nun kölelik temelli ekonomisi gibi daha radikal meseleler söz konusu olduğunda Kilise Hıristiyanlığı sessiz kalıyordu. Bu dinin mensupları daha çok Romalıları Hıristiyanların güvenilir, ahlaklı ve sadık uyruklar olduğuna ve onlar sayesinde imparatorluğun daha da güçleneceğine inandırmaya çalışıyorlardı.

Ama Kilise Hıristiyanlarının neye mal olursa olsun asla taviz vermeyecekleri tek bir konu vardı. Hıristiyanlar kendi tanrılarının tek gerçek Tanrı olduğu, tek sadakati O'na göstermek zorunda oldukları, diğer sözde tanrıların aslında şeytanlar ve kötü ruhlar olduğu ve insanlar için kurtuluşun ancak İsa Mesih'in Tanrı'sına iman etmekle mümkün olabileceği konusunda ısrarlıydılar. Bu ısrarcılık, birbirlerine hoşgörüyle yaklaştıkları sürece bütün inançlara hoşgörüyle bakan Romalıları rahatsız etti. Hıristiyanların Roma tanrılarına saygı göstermeyi reddetmeleri dini olduğu kadar siyasi bir suç da sayıldı; çünkü imparatorluğun gücü dinin gereklerinin doğru biçimde yerine getirilmesine bağlıydı. İmparatorluk buyrukları Roma tanrılarına kurban verilmesini emrettiğinde Hıristiyanlar bunu yapmayı reddediyordu. Romalıların şaşkın bakışları altında, bunların çoğu

'putlara' taparak kendi Tanrı'larına ihanet etmektense ölmeyi yeğlediklerini gösteren ilk Hıristiyan şehitleri oldular.

İmparatorluk ve Kilise

Kurumsal gücüne, bütünlüğüne ve şehitlerin güçlü tanıklığına karşın, yine de, eğer Roma imparatorunun kendisi din değiştirmemiş olsaydı, Kilise Hıristiyanlığı güç kazanamazdı.

İmparator Constantinus'un imparatorluk sınırları içindeki bütün dinlere hoşgörüyle yaklaşan ünlü Milano Fermanını ilan ettiği tarih olan 313 yılından önce Kilise Hıristiyanlığı dört bir yandan tehlikeyle kuşatılmıştı. Bir sonraki bölümde göreceğimiz gibi, rakip Hıristiyan mezhepleriyle sonucu belirsiz bir ölüm kalım savaşına girmişti. Üstelik, kimi zaman yerel yöneticilerin ve hatta imparatorun kendisinin desteğini alan Romalıların ölümcül baskılarına maruz kalıyordu. Bu baskılar yalnızca ölümle değil, aynı zamanda Hıristiyanların parasına, malına ve kitaplarına el konulmasıyla sonuçlanıyordu.

Ancak, imparatorluğun Hıristiyanlıkla olan tek ilişkisi baskı biçiminde değildi, çünkü bu yeni dine sıcak bakan, hatta Hıristiyanlığa geçen çok sayıda Romalı vardı. Dahası, Hıristiyanlık imparatorluğun başkenti olan Roma'da özellikle başarılı olmuş ve bazı soylu ve yüksek sınıftan Romalıları kendi saflarına çekmişti. Hıristiyanlık daha sıkı bir kişisel ahlak sahibi olmayı ve diğer bütün tapınma biçimlerinden vazgeçilmesini istemek dışında Romalıların hayat-

larına ve kurumlarına çok fazla dokunmadığı için, bu, göründüğü kadar şaşırtıcı bir şey değildir.

Roma imparatorunun hem kendisi hem de imparatorluğu için Hıristiyanlığın daha avantajlı olacağını görmüş olması da şaşırtıcı sayılmaz. Çünkü bu, gücü aşağıdaki halka değil, yukarıdaki Yüce Tanrı'ya ait olarak gören bir dindi. İmparatorun gücünü kaba kuvvetten alan bir zorba olarak görülmesindense Tanrı'nın yeryüzünde kutsal adaleti gerçekleştiren temsilcisi olarak görülmesi çok daha iyiydi. Halkın yöneticiliğin kutsal bir hak, ona boyun eğmenin de kutsal bir görev, bir zorunluluk olduğuna inanması da daha iyiydi. Üstelik, hırslı bir imparator, imparatorluğu birleştirme ve genişletme ülküsünü gerçekleştirmek konusunda da Hıristiyanlıktan yararlanabilirdi; çünkü, en azından ruhları ele geçirmek anlamında, kilisenin amacı da böyle evrensel bir fetih ülküsünün gerçekleştirilmesiydi.

Eusebios'tan, Söylev, 3.5-6

Göksel egemenliğe benzeyen bir egemenlikle donanmış olan imparator, yüzünü yukarıya çevirir ve dünyadaki yönetimini ilahi örneğe uydurur; yönetimi Tanrı'nın hükümdarlığına ne kadar benzerse, imparator da kendini o kadar güçlü hisseder. (...) Elbette monarşi her türlü yönetim biçimine üstündür; çünkü monarşinin zıddı olan demokratik güç eşitliği, anarşi ve düzensizlik olarak tanımlanabilir.

Devletle kilisenin işbirliğinin yararlı olacağını düşünen yalnızca imparator değildi. Kilise Hıristiyanlığı da imparatorluğun himayesini seve seve kabul etti, çünkü bundan çok kazançlı çıkacaktı. Eski çağlarda siyasi desteği olmayan dinler çok savunmasız kalıyordu. Constantinus ile kendisinden sonra gelenler ağırlıklarını kiliseden yana koyunca kilisenin başarısı garantilendi. Sadece çok büyük mali ve hukuki avantajlar elde etmekle kalmadı, aynı zamanda, piskoposlar rakipleri olan Hıristiyanlık mezhepleri ('sapkınlık') ve Helen dini ve kültürü ('Paganlık') ile savaşırken de devletten yardım almaya başladılar. Piskoposlar (yetki alanı imparatorluğun yönetim birimleri model alınarak belirlenmiş olan) kendi piskoposluk bölgelerinde hem dünyevi hem de göksel hükümdarın temsilcileri olarak hem geçici hem de ruhani büyük bir güce sahip kişiler haline geldiler. Belki de en önemlisi, Hıristiyanlığın Yüce Tanrı adına konuştuğu iddiası inandırıcılık kazandı. Caesarealı Eusebios (yaklaşık 260-yaklaşık 340) gibi Hıristiyan yazarlar Constantinus'u hemen "Mesih'in Vekili" ilan ettiler ve kilise ile imparatorluğun birlikteliğinin Tanrı'nın dünya için tasarladığı ilahi planın bir parçası olduğunu ileri sürdüler.

Doktrin Konusunda Bölünme

Constantinus kilisenin birleştirici özelliğini çekici bulmuştu, ama kısa süre sonra ayrılık yaratma potansiyelini de keşfedecekti. 4. yüzyılda Kilise Hıristiyanlığı yalnızca kendi dışındaki Hıristiyanlık biçimlerini alt etmeye çalışmıyor, aynı zamanda kendi saflarındaki bölünmelere karşı

da savaş veriyordu. Bu çatışmalarda farklı kentler, bölgeler ve piskoposlar arasındaki kişisel ve siyasal rekabet rol oynasa da, çatışmaların odağında doktrine ilişkin bir mesele, İsa'nın aslında ne olduğu meselesi bulunmaktaydı.

Constantinus'un zamanında Mısır'ın İskenderiye kentinde kilisenin ileri gelenlerinden biri olan Arius'un (ö. 366) görüşlerinin yaygınlaşması konuyu bir kriz noktasına getirdi. Arius İsa'nın Tanrı veya insan olarak değil, bu ikisi arasında bir yerde yer alan yarı-tanrısal bir varlık olarak düşünülmesi gerektiğini ileri sürüyordu. Ona göre İsa, Baba tarafından yaratılmış olduğu için, onun 'var olmadığı' bir zamanın da bulunması gerekiyordu. Demek ki, Oğul Baba'ya göre daha düşük bir konumdaydı. Arius'un bu görüşü Hıristiyanlar tarafından büyük ölçüde destekleniyordu, ama İskenderiyeli Athanasios (yaklaşık 296-373) gibi bazı kişiler bunun kilisenin kuyusunu kazdığını düşünüyordu. Eğer İsa gerçek bir Tanrı ve gerçek bir insan değilse, insan doğasına bürünüp insanı kutsalın alanına taşıyarak kurtarması mümkün olamazdı. O zaman Hıristiyanlık, insanı Tanrı ile insan arasında aracılık yapan özel bir varlıkla değil, orta kademede bir ruhani varlıkla buluşturan ikinci sınıf bir din haline gelirdi. Böyle olunca da, sakramentler, rahipler ve kilise gücünü kaybederdi.

Bu görüş ayrılığı öylesine derindi ki, tartışmayı çözümlemek için Constantinus 325 yılında bugünkü Türkiye'de bulunan İznik'te (Nikaia) bir konsil topladı. Bütün piskoposlar toplandı ve din alimleri görüşlerini belirttiler. Sonuçta Athanasios ve onun gibi düşünenler kazandı, Arius ise lanetlendi. Konsil en etkili ve en yaygın Hıristiyan amentülerinden (iman ifadesi) biri olan İznik Amentü-

İznik Amentüsünden (İS 325)

Bir tek Tanrı'ya, Yüce Baba Tanrı'ya inanıyoruz...
Bir tek Rab İsa Mesih'e de inanıyoruz; Tanrı'nın Oğlu, Baba'dan doğan, yani Baba'nın özünden doğmuş biricik Oğul'a;
Tanrı'dan Tanrı, Nurdan Nur olana, tüm yaratılan şeylerin ilk Doğanına...
Buna karşılık "Rab İsa'nın mevcut olmadığı bir devre vardı" diye ileri sürenlere gelince,
Evrensel (Katolik) ve havarilerin yolunda olan (Apostolik) Mesih İnanlıları topluluğu (kilise) onları lanetlemektedir.

sü'nü yazdı. Bu amentünün temel cümlesine göre, İsa 'homoousios' bir varlıktı. Bu sözcük Grekçe 'insan' anlamına gelen 'homo' ile 'öz' anlamına gelen 'ousios' sözcüklerinden oluşuyordu. Başka bir deyişle, İsa, tanrısal özü paylaşmaktaydı.

Ariusçuluk hemen yok olmadı, çünkü imparatorluğun en uç noktalarındaki sözde barbar kabileler tarafından benimsenmişti. Ama İznik Konsili yine de daha sonra doktrine ve kilise düzenine ilişkin başka anlaşmazlıkları çözmek için toplanan konsillere göre çok daha başarılı bir konsildi. Daha sonra toplanan konsillerde birliği sağlamak çok daha zor oldu. Örneğin, 451 yılında toplanan Khalkedon (Kadıköy) Konsili de İznik'te ima edilen şeyi, İsa "Tanrı'nın ve insanın ta kendisiydi" diyerek açıklığa kavuşturmuştur,

ama aynı yaygın kabulü görmemiştir. 6. Bölümde göreceğimiz gibi, Khalkedon sonrasında 'katolik' (evrensel) kiliseden iki büyük kopuş oldu: Antiokheia (Antakya), İran ve daha doğudaki Nasturi kiliseleri ile Suriye ve Kuzey Afrika'da (kalıntıları hâlâ var olan) Monofizit kiliseler. Bütün üyelerinden amentüye uymalarını bekleyen Kilise Hıristiyanlığı, böyle yaparak bir birlik sağladı ama bu arada çok büyük kesimleri de kendinden uzaklaştırmış oldu.

Hıristiyan Âlemi

Kiliseyle imparatorluğun birlikteliği bin yıl kadar sürdü ve bu esnada her ikisini de biçimlendirdi. Başkenti Roma, kültürel merkezi klasik dünya olan imparatorluk giderek Hıristiyanlaştı. 330 yılında Constantinus, başkenti Konstantinopolis de denilen Bizans'a (bugünkü İstanbul) taşıdı ve imparatorluk (yurttaşları kendilerine hâlâ Romalı deseler de) hem adını hem de kimliğini 'Bizans İmparatorluğu' olarak değiştirdi. 4. yüzyılda kuzey-doğu Avrupa'nın barbar kabilelerinin yeni topraklar ve zenginlik arayışı ile güneye ve batıya gelerek imparatorluğun batısını ve Roma'yı ele geçirmelerinden sonra, gücün doğuya kayması daha da hız kazandı.

İmparatorluğun sağ kolu olan doğudaki Kilise Hıristiyanlığı (ki sonradan Doğu Ortodoksluğu adını alacaktır, bkz. Bölüm 6), Batı'da kuşatma altındaki kiliselere acıyarak yukarıdan bakıyordu. Etrafındaki imparatorluk çökerken Batı Hıristiyanlığı destek alacağı laik bir güç olmadığı için savunmasız kalmıştı. Ama çok geçmeden bu olumsuz koşul-

Resim 12. İlahi güç dünyevi güce itibar sağlar. Konstantinopolis'teki bu fildişi rölyefte, Mesih, Bizans imparatorluk naibi II. Romanos ile eşi Eudokia'ya kendi eliyle taç giydirirken betimlenmektedir.

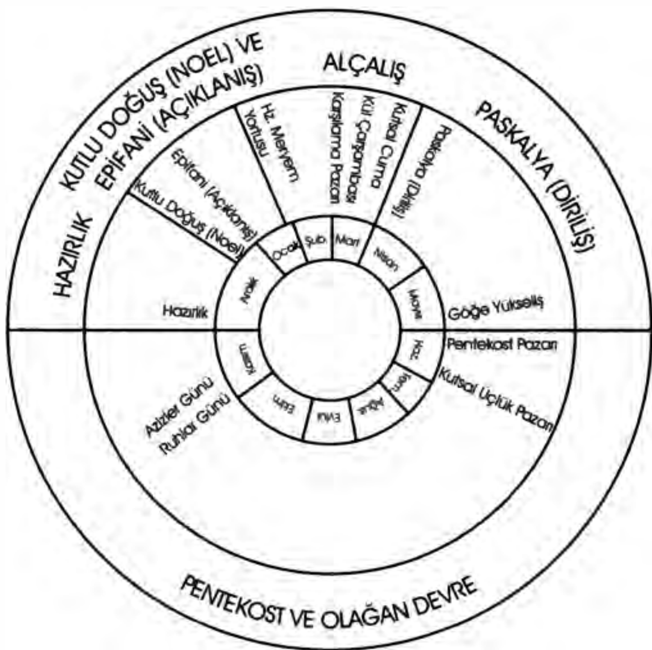
ları kendi çıkarına olacak biçimde değiştirmeyi başaracaktı. Aslında bir felaketle sonuçlanabilecek bu durum Batı'daki kilisenin ve din adamlarının Roma gücünün bıraktığı boşluğu doldurmasıyla bir avantaja dönüştü.

Grekçe kullanan Doğu kilisesi siyasi yöneticinin kontrolü altında kalırken, Latince kullanan Batı kilisesi, doğrudan olmasa bile en azından dünyevi yöneticiler üzerinde etkili olarak, siyasal konularda denetim sağladığı bir konuma geldi. Batı'daki kilisenin bunu yapabilmesinin sebebi, orada gücün çok sayıda savaşçı kral ve prens ile prens-piskopos arasında bölünmüş olması ve hiç kimsenin uzun süreli bir egemenlik sağlayamamasıydı. Bu ortamda eskiye dayanan tarihi ve Roma'daki üssü, her yere yayılmış olan toplulukları ve etkili altyapısı, artan zenginliği ve toprakları sayesinde kilise kendi başına bir güç haline geldi. Roma piskoposları hemen bu durumdan yararlanıp tüm Batı Kilisesi'nin önderleri olduklarını iddia ettiler; öyle ki, 6. yüzyılın sonlarında artık onlara kilisenin 'babası' anlamında 'papa' denmeye başlandı.

Orta Çağ'ın başlarında papa Doğu'daki patriğin gücünü aşmaya çalışmaya başlamıştı bile. Batı'daki hükümdarlardan hiçbirisi onu göz ardı edemiyordu. Papada kendisini destekleyenleri meşrulaştırma, desteklemeyenleri ise aforoz etme yetkisi vardı (aforoz hükümdarı yalnızca kiliseden, sakramentlerden ve kurtuluştan dışlamakla kalmıyor, aynı zamanda halkına ona itaat etmeme izni de veriyordu). Böylece, tümüyle papanın ve kilisenin egemenliği altında olan ve Roma'nın otoritesini kabul eden laik hükümdarlarca korunan birleşik bir Hıristiyan toplumu, 'Hıristiyanlık Âlemi' yaratma düşü doğdu. Papalar (800 yılında Charlemagne

da dahil olmak üzere) Avrupa'daki en güçlü hanedan yöneticilerini kutsayarak Batı'da kendi istekleri doğrultusunda davranan yeni bir Kutsal Roma imparatorları silsilesi başlattılar. Ancak, uygulamada Tanrı'dan Mesih'e, Mesih'ten papaya, papadan Kutsal Roma imparatoruna doğru inen düzenli bir dini-siyasi hiyerarşi yaratma ideali, laik yöneticilerin siyasi egemenlik için sürekli olarak papayla yarışmaları nedeniyle bozuldu. Güç dengesi öyle hassas kurulmuştu ki, iki taraf da uzun süre egemen olamıyordu; bu mücadele bütün Orta Çağ boyunca, hatta daha sonra da sürdü.

Gerçi kilise laik konularda hiçbir zaman tam bir egemenlik sağlayamadı ama kendisini ve Hıristiyan kültürünü Batı Avrupa'nın büyük bir bölümünde yerleştirmeyi başardı (kilise olmasaydı 'Avrupa' diye bir şey olmazdı). Klasik dönemin sonunda ve Orta Çağ'ın başlarında Hıristiyanlığı yayma işi tepeden aşağı doğru yapılıyordu. Hıristiyan olmayan bir hükümdar (bazen 'pagan' bir inanıştan bazen de Ariusçuluk gibi 'sapkın' bir Hıristiyanlık mezhebinden) Kilise Hıristiyanlığına dönünce evini ve ev halkını da vaftiz ettirirdi. Daha sonra bu hükümdarın bölgesinde, ya onun ya da varlıklı toprak sahiplerinin himayesinde, manastırlar ve kiliseler inşa edilir ve sonuçta Hıristiyanlığın mesajı ve önerdiği yaşam biçimi ile daha doğrudan bir temas kurulması sağlanırdı. Orta Çağ boyunca taş kiliseler ve katedraller Avrupa'nın her tarafına yayıldı ve bu dönemin sonunda kadın, erkek, çocuk, herkes yerel bir kilisenin cemaatinin veya bir piskoposluk bölgesindeki katedralin üyesi haline getirildi. Böylece, yavaş yavaş Hıristiyanlık dünya görüşü, onun Tanrı'sı ve azizleri, onun önderleri ve

Resim 13. Kilise yılı.

kurumları Avrupa'nın daha eski inançlarının yerini aldı ve Hıristiyanlık Avrupa'da insanların içine doğduğu ve içinde vaftiz edildiği 'hakikat' olarak yerleşti.

Kilise Hıristiyanlığı dünyada birleşik bir Hıristiyan toplumu yaratma düşünü gerçekleştirmeye en çok Orta Çağ'da yaklaşmış sayılabilir. Çünkü bu toplum bir inanç ve ibadet birliğine dayanıyordu ve buradan sapmalar sadece kiliseyi değil, tüm toplum düzenini tehdit ettikleri için, kilise tara-

Resim 14. Yerleşik Katolikliğin Albi heretikleri karşısındaki zaferinin simgesi olan Güney Fransa'daki Albi Katedrali (1277-1512), onu inşa eden kilisenin egemen gücünü hatırlatır.

fından ya hemen özümseniyor veya yok ediliyordu. Orta Çağ kilisesi kendini yalnızca (sürekli gelişen İslam uygarlığının simgesi olan) 'Türklere' karşı değil, iç tehditlere karşı korumak için de büyük bir çaba gösteriyordu. Bunlar arasında Yahudiler özellikle sorunlu bir grup olarak görülüyordu, çünkü son derece eğitimli ve okumuş kişiler olarak

bu insanlar hem gerçek ve tek olan Tanrı'ya tapınıyor, hem de Mesih'i ve onun kilisesini reddediyorlardı. Potansiyel bir 'dahili düşman' olarak kimi zaman hoş görüldüler, kimi zaman kullanıldılar, kimi zaman beğenildiler, kimi zaman ise baskı ve zulüm gördüler. Öte yandan, kilise 'sapkınlık' olarak gördüğü şeyleri, yani kilisenin kurallarından sapan inanç ve uygulamaları tanımlama, sınıflama ve yok etme çabası içindeydi. Laik hükümdarlar da Katharos tarikatı (veya Albi heretikleri) gibi yaygın sapkın akımlarla savaşma konusunda kilise ile işbirliği yaptılar. Bu savaş hem vaazlar yoluyla hem de kılıçla, Orta Çağ'ın sonlarına doğru ise 'engizisyon' aracılığıyla yürütüldü.

Bir sonraki bölümde göreceğimiz gibi, Hıristiyanlığı içerden tehdit eden bu sapkın akımların çoğu, Mesih'inki gibi bir yoksulluk ve güçsüzlük idealine karşın kilisenin varlıklı ve güçlü olmasına karşı çıkıyorlardı. İçeriden yapılan bu protesto gösteriyor ki, daha yüce bir güce yönelmiş olsa da, Kilise Hıristiyanlığının açıkça kendisi için daha fazla güç istemesi veya 'güçlü olan haklıdır' düşüncesini geliştirmesi olanaksızdı. Bir kere Hıristiyanlığın Tanrı anlayışında zorbalığa karşı olan bir yan vardı: Tanrı, gücü sonsuz olmasına karşın, bu gücünü 'babaca' bir şekilde sergiliyor, 'çocukları' için en iyi olan şeyi istiyordu. Üstelik, Hıristiyanlar kendi gücünü göstermeyi reddederek çaresiz bir biçimde çarmıhta can vermiş olan bir Tanrı-insana tapınıyorlardı. Onu izleyenlerin egemenlik yerine hizmet etmek istemesi, dünyevi şeylere sahip olmak yerine fedakârlık yapması bekleniyordu. Hıristiyan din önderlerinin kilisenin gücünü yaymaya çalışırken bile bu gücü iyi ve babaca bir şefkatle kullanmaları, ittifak kurdukları siyasi

önderlerin de aynı şekilde davranmalarını sağlamaları gerekiyordu. Böyle yapıldığı zaman bile bazı Hıristiyanlar kilisenin güç arayışı içinde olmasına kuşkuyla bakıyorlardı. Orta Çağ'ın sonlarında kilisenin 'başı ve üyeleri' için bir refor-

Aquinolu Tommaso ve Skolastik Düşünce

'Skolastik Düşünce' Hıristiyanlık Âlemi düşüncesine eşlik eden ve gerek Hıristiyanlıktaki gerekse eski Yunan-Roma düşünce geleneğindeki bilgilerin tümünü tek bir sistemde bir araya getirmeye çalışan bir ilahiyat projesinin adıydı. Bu sistem, Tanrı, insan ve dünya hakkındaki her şeye bir açıklama getirecekti. Skolastik Düşüncenin kendine özgü bir yöntemi vardı. Buna göre, önce ortaya bir soru atılır, sonra bu soruyla ilgili farklı metinler incelenir, bunların hepsinden çıkan ortak noktalar değerlendirilir ve buradan bir cevap bulunurdu. Bir sonraki soruya ancak ondan sonra geçilirdi. Skolastik Düşünce, yalnızca o dönemin en bilgili insanlarının uğraşabileceği bir 'bilim'di. Bunların en ünlüsü olan Aquinolu Tommaso (yaklaşık 1225-74), *Summa Theologiae* adlı dev yapıtında çok kapsamlı ve etkili bir skolastik ilahiyat sistemi geliştirdi. İnsan doğasına ve aklına vermiş olduğu büyük değer nedeniyle Aquinolu Tommaso'nun yaptığı şey bazılarınca 'skolastik hümanizm' olarak da tanımlanır. O, 'insan doğasının Tanrı'nın lütfuyla mükemmelleşebileceğine' inanıyordu, bu doğanın günahla tamamen bozulmuş olduğunu düşünmüyordu. Ölümünden sonra Katolik Kilisesi onu yüzyıllarca resmi ilahiyatçısı olarak gördü.

mun gerekli olduğu düşüncesi iyice yaygınlaşıyordu. Papalık laik güç ile girdiği tartışma ve mücadeleler tarafından da tehdit ediliyordu. Bunun sonucunda Fransa'nın Avignon kentine 'sürgün' edildi ve aynı anda iki, hatta bir keresinde üç ayrı kişinin papa olduğunu iddia etmesiyle bir bölünme yaşadı.

Protestan Reformu

Hıristiyanlığın gücünün doruğundayken karşılaştığı bu tehditler toplumsal değişimle ilgiliydi. 11. yüzyılda Batı'daki toplum yapısı çok köklü bir değişim geçirmeye başlamıştı. Tarım ürünlerinden elde edilen zenginlik imal edilen mallar için bir pazar yaratmış ve bu pazar da yeni bir üretici zanaatkâr sınıfın doğuşuna yol açmıştı. Toprağa bağlı olmaktan kurtulan insanlar hızla gelişmekte olan kasabalara ve kentlere akın ettiler. Kentler kilise için bir tehdit oluşturuyordu, çünkü buraları kontrol etmek kırsal kesimi kontrol etmekten daha zordu, buralarda düşünceler çok çabuk yayılıyor ve yeni zenginlerden oluşan halk kilisenin gücünü kendilerine aktarmak istiyordu.

13. yüzyılda sadelik ve yoksulluk odaklı 'havarilere özgü yaşam biçimi' dalgası bütün Avrupa'yı sardı ve yeni kurulan 'frer' ve 'dilenci' tarikatları ile kendini gösterdi (bir sonraki bölüme bakınız). Dindar kadınlar akımı gibi bazı kilise dışı akımlar da ortaya çıkmaya başladı. Başlangıçta kilise bu fırtınayı dindirmek için frerleri ve kendisini yoksulluğa adamış olan diğer kişileri kutsadı ve sapkınlıkla savaşın da içinde bulunduğu kendi amaçları doğrultusunda kullan-

maya çalıştı. Ama, 15. ve 16. yüzyıllara gelindiğinde kilisede reform yapılması talepleri kilisenin sindiremeyeceği ve özümseyemeyeceği kadar farklı biçimler almaya başladı. Bunun sonucunda Batı ile Doğu'nun ayrılmasından sonra dinde meydana gelen ilk büyük bölünme oluştu (gerçi bu ilk bölünmenin tarihi 'Photian bölünmesi' olarak 836-7 yıllarına ve 1054'deki karşılıklı aforozlara dayandırılır ama, aslında çok daha önce başlamış ve ancak çok sonra geri dönülemez bir hale gelmiştir – bkz. Bölüm 6).

Daha sonra 'Protestan Reformu' olarak adlandırılan hareketin çok belirgin özellikleri vardı. Birincisi, hareket, o dönemde henüz bir ulus olmayan ama Almanca konuşan ve kilisenin gücünü ve zenginliğini kendilerine geçirmek isteyen prensler tarafından yönetilen bağımsız siyasi grupların bir araya gelmesinden oluşan 'Almanya' merkezliydi. İkincisi, kimileri kendi kendini yöneten ve kilisenin sahip olduğu ayrıcalıklara prensler kadar karşı olan kentler tarafından destekleniyordu. Üçüncüsü, hareketin önderi karizmatik bir kişi olan Martin Luther'di (1483-1546) ve matbaa makinesinin icadı onun fikirlerinin kolayca ve ucuz yoldan yaygınlaştırılmasını sağlamıştı. Matbaa sayesinde Kutsal Kitap da çok sayıda insana ulaşabiliyor ve kilisenin egemenliğinden hızla çıkıyordu. Sonuncu özelliği ise, dinin kendisine ilişkindi: Luther de Kutsal Kitap'ı Augustinus gibi yorumluyor, Tanrı'nın gücünü, insanların günahkârlığını ve Mesih tarafından gerçekleştirilecek kurtuluşa ne kadar ihtiyaçları olduğunu vurguluyordu.

Luther başlangıçta bir bölünme değil reform istemişti, ama papalığın onun taleplerini yerine getirmekteki isteksizliği sonucunda bir zamanlar sadık bir üyesi olduğu kilise

ile çatışmaya girdi. 1521 yılında Papa tarafından aforoz edildikten sonra, Luther, Kilise Hıristiyanlığına benzese de papanın kontrolü dışında kalan ve bazı dini inançları ve ibadet şekilleri farklı olan yeni bir kilisenin önderi oldu. Çok geçmeden bu kilise Roma'daki 'Katolik' (veya 'Roma Katolik') Kilisesi'nden farklılığını belirtmek üzere 'Protestan' Kilisesi olarak anılmaya başlandı. Her iki kilise de kendisini Mesih'in gerçek kilisesi olarak görüyor ve diğerini Tanrı'nın hakikatinden ayrılmakla suçluyordu.

Luther ve Calvin

Aquinolu Tommaso'nun skolastik hümanizmi insanların Tanrı'nın lütfunu kabul veya ret etme konusunda yeterince özgür olduklarını ileri sürerken, Martin Luther Katolik Kilisesi'nin insanın yapabilecekleri konusundaki bu fazlasıyla iyimser görüşüne katılmıyordu. Luther'in ilahiyat konusundaki bu görüş ayrılığı Pavlus ve Augustinus gibi yazarların düşünceleriyle pekişmişti; çünkü onlara göre, insanlar kendi davranışları nedeniyle değil, yalnızca kişisel iman aracılığıyla Tanrı'nın lütfuna erişerek kurtuluşa kavuşabilirlerdi. Luther'in sözleriyle:

> İlahiyatın asıl konusu günahkâr ve lanetlenmiş insan ile günahkâr insanın Kurtarıcısı olan Tanrı'dır. İlahiyatta bu konunun dışında yapılan her türlü tartışma yanlış ve zehirleyicidir.
>
> (Luther, *Works*, [Yapıtlar])

John Calvin (1509-64) ise, kendisini Luther'in sadık bir izleyicisi ve yorumcusu olarak gören genç çağdaşıydı. *Institutes* (Kurumlar) adlı yapıtında Luther'in düşüncelerinin birçoğuna sistematik bir biçimde teolojik ve etik bir ifade kazandırmış, hatta çok belirgin biçimde olmasa da önemli bir anlamda bu düşüncelerin ötesine geçmişti. Luther için insanın umabileceği tek şey, günahkâr olmasına karşın kurtarılabilecek olmasıydı. Calvin sadece Tanrı'nın lütfu sayesinde kurtulabileceğimiz düşüncesine katılmakla birlikte, sadece günahı hatırlattığı için değil, aynı zamanda dindar bir hayatın temeli olarak da ahlaka ve yasaya verdiği değeri daha çok vurguladı. Cenevre'de, katı Hıristiyan ilkeleri ve kuralları temelinde örgütlenmiş, kendi kendini yöneten böyle dindar bir kent oluşturma işine girişti. Kendi sözleriyle Calvin'in bakış açısı şöyleydi:

> Tanrı'nın doğru olarak değerlendirdiği ve doğruluğu nedeniyle kabul edilmiş olan kişi, Tanrı'nın gözünde kurtarılmış kişidir (...) her nerede günah varsa, orada Tanrı'nın gazabı ve intikamı da kendini gösterir.
>
> (Calvin, *Institutes of the Christian Religion*, [Hıristiyanlık Dininin Kurumları])

Protestanlığın güç karşısındaki tavrı paradoksaldı. Bir yandan bugün demokratik olarak adlandırabileceğimiz bir eğilimi vardı, yani gücün papanın ve din adamlarının elinden alınıp Hıristiyanlığa inanan sade kişilere geri verilmesini savunuyordu. 'Bütün inananların rahipliği' diye bir sloganı vardı ve temel inançlarından birine göre, Kutsal

Kitap'ta vücut bulan Tanrı Sözü'nün herkes tarafından okunabilmesi gerekiyordu. Protestanlık Tanrı Sözü'ne sakramentler kadar önem verdiğinden, bu, gücün din adamlarından halkın kendisine aktarılması anlamına geliyordu. Ama öte yandan, Reformcu din anlayışı insanlığın mutlak günahkârlığını ve çaresizliğini ve sonsuz gücü olan Baba Tanrı ile O'nun Tek Oğlu olan İsa Mesih'e kayıtsız şartsız bir teslimiyetin gerekliliğini vurguluyordu. Aslında, Protestanlık insanın günahkârlığını ve lütuf gereksinimini Orta Çağ'daki Katolik inançtan çok daha fazla vurguluyordu. Aynı zamanda Orta Çağ Hıristiyanlığında yeryüzü ile gökler arasında bir yerde bulunarak Tanrı ile insanlar arasındaki mesafeyi azaltan Meryem ve azizler gibi bütün aracı varlıkları ortadan kaldırıyordu.

Sonuçta, Protestanlık, gücü sade halk yerine Avrupa'da yükselmekte olan güçlere aktarmış oldu. Bunlar ulusal önderler, yeni 'burjuvazi', yeni bir din adamları grubu olan 'pastorlar' ve genel olarak kadınlardan çok erkeklerdi. 'Özgürlük' üzerine yapmış olduğu vurgu, kadınlar, şehirlerdeki ve kırsal kesimdeki yoksullar gibi birçok insanda umut yaratmış olsa da, Protestanlık da Baba ile Oğul'a kayıtsız şartsız bir teslimiyet gerektirdiği için hâlâ prens, yönetici, feodal lord, din adamı, aile reisi ve usta gibi 'babaların' yönetiminde olan toplumsal düzenin devamını sağladı.

Kutsal Kitap Hıristiyanlığı

Reformun doğurduğu iki mezhep, Lutherci Kilise ile Reform Kilisesi (yahut Presbiteryenizm) oldu. Bunlardan

Resim 15. Sir Christopher Wren tarafından inşa edilen (1670-6) St. Mary at Hill Kilisesi'nin içi, Londra. Protestan kiliselerinin içi, sakramentler kadar Söz'e de yapılan vurguyu yansıtır. Burada kürsü ön planda, (On Emir, Rabbin Duası, Hıristiyan Amentüsü gibi) kutsal metinler ise doğu duvarında sergilenmekte.

birincisinin kurucusu Martin Luther, ikincisininki ise John Calvin'di. Roma Katolik Kilisesi ile bu iki mezhep arasında önemli farklılıklar olmasına karşın, her üçü de Kilise Hıristiyanlığının bu bölümün başında özetlenen özelliklerini taşıyordu. Bunlara toplumun tamamını Hıristiyan ilkelerine göre düzenlemek için laik güçlerle işbirliği yapmak da dahildir. Hem Luther Kilisesi hem de Presbiteryen Kilise, gecikmeden devlet gücüyle ittifak kurdular.

Ancak, Reform aynı zamanda, Kutsal Kitap Hıristiyanlığı denebilecek ve tümüyle farklı bir Hıristiyanlık biçiminin doğmasına da neden oldu. Buna göre, Kutsal Kitap'ın

kendisi kiliseden de, sakramentlerden ve din adamlarından da daha büyük bir otoriteye sahipti ve yaşamın tümüyle Kutsal Kitap öğretisine göre biçimlenmesi ve öyle yaşanması gerekiyordu. Siyaset ile ittifak yapmak yerine, Kutsal Kitap Hıristiyanlığı kendisini 'dünyevi' olan her şeyden arındırmaya ve Kitap'ın emrettiği şeylere sıkıca bağlı kalmaya çalışıyordu.

Kutsal Kitap Hıristiyanlığı ancak Kutsal Kitap'ın çeviri ve matbaa yoluyla herkese kolayca ulaşabileceği bir çağda ortaya çıkabilirdi (Roma Katolik Kilisesi'nde Kitap hâlâ Latince olarak din adamları tarafından halka okunuyordu). Hayattaki tek otoritenin Kutsal Kitap olduğuna inanan Hıristiyanlar Tanrı ile aralarına hiç kimsenin girmesini istemiyorlardı – ne rahibin, ne piskoposun, ne papanın ne de din bilgininin. Hepsi Kutsal Söz'e uygun olarak yaşadıkları için Tanrı'nın gözünde eşit olan bir 'azizler topluluğu' vardı. Kutsal Kitap erkeklerin önderliğini uygun buluyor diye yorumlandığından, kadınlar hâlâ erkek otoritesinin altında tutulabiliyordu, ama farklı Kutsal Kitap kiliselerinde bazı farklı uygulamalar da olabiliyordu.

Herkesin (bazen kadınların da) Tanrı'nın sözünü kendine göre yorumlamaya hakkı olduğundan kilisede birlik sağlamak çok güçleşti. Kutsal Kitap Hıristiyanlığı bölücülüğüyle ünlü oldu, çünkü herkesin Tanrı Sözü'ne var olan kiliselerden daha çok uyduğunu iddia ederek kendi önderliğinde yeni bir kilise kurma özgürlüğü vardı. Aralarında Luther ile Calvin de bulunan Protestan karşıtları, bu ilk Kutsal Kitap kiliselerinin hepsine birden 'Yenivaftizci' (Anabaptist) adını verdiler, çünkü bunlar Kutsal Kitap'a göre yalnızca yetişkinlerin vaftiz edilmesi ve Hıristiyanlık

inancının gönüllü bir seçim olması gerektiğini öne sürüyorlardı.

Bu ilk köklerden, aralarında Mennonit ve Vaftizci (Baptist) kiliseler de bulunan birçok Kutsal Kitap kilisesi doğdu. Bu kiliselerin büyümesi ve yayılması Avrupa genelinde karşılaştıkları baskı ve zulüm tarafından büyük oranda engellendi. Bu baskı Reform sonrasında hemen kurulan kilise-devlet ittifakının ürünüydü, çünkü siyasi güçlerin hepsi ya Protestan ya da Katolik mezhebiyle işbirliği yapıyordu. Dini ve siyasi huzursuzluğun ve savaşın yaşandığı uzun bir dönemin sonrasında Avrupa'daki din haritası nihayet 1648'de Vestfalya Barışı ile istikrara kavuştu. Alternatif Hıristiyanlık biçimleri belli bir bölgede hem devletin hem de kilisenin bütünlüğünü tehdit ettiğinden, 'bölücü' veya 'aykırı' kiliselerin hepsinin baskı altına alınması gerekiyordu. Bu nedenle birçok Kutsal Kitap kilisesi önce Avrupa'nın doğu ucuna, daha sonra da Kuzey Amerika'ya sürgün edildiler.

Kutsal Kitap Hıristiyanlığının marjinalleştirilmesinde bu inancın din ile devlet işlerinin tamamen ayrılması konusundaki ısrarı da rol oynadı. Kilise Hıristiyanlığının tersine, Kutsal Kitap Hıristiyanlığına inananlar Hıristiyan toplulukların toplumun geniş kesimleriyle ve siyaset ile çok az ilgilenmesi gerektiğini düşünüyorlardı. Onlara göre, inanç dayatılmamalı, özgürce seçilmeliydi ve İsa'nın öğretisine göre yaşayan bir azizler toplumunda saf olarak korunmalıydı. İsa'nın sözlerini örnek aldıklarından, Kutsal Kitap Hıristiyanları şiddetin her türlüsüne karşıydı, silah kullanmayı ve (hükümdara bağlılık yemini de dahil olmak üzere) bağlılık yemini etmeyi reddediyorlardı ve ortak mülkiyete

inanıyorlardı. Kilise Hıristiyanlığının dünyevi çehresini aşağılıyor ve eleştiriyorlardı ve kendileri de yüce bir Tanrı inancına sahip olmalarına karşın, O'na gösteriş ve ihtişam dolu bir görünüşle değil, 'ruhuna ve hakikatine' bağlı kalarak tapınmayı tercih ediyorlardı.

Sonuç

Hıristiyanlıkta Baba'dan Oğul'a ve oradan da piskoposa ve diğer din adamlarına doğru inen bir güç hiyerarşisi olduğu inancı birleşik bir kilisenin üzerine inşa edildiği sağlam bir temel oluşturdu. Bunun sonucunda kendi kendini besleyen bir döngü oluştu, çünkü hiyerarşik kilisenin başarısı yansıttığı varsayılan göksel hiyerarşiyi daha inanılır kıldı, yukarıdaki Tanrı'ya tapınıldıkça da kilisenin otoritesi arttı. Kilise Hıristiyanlığının bu başarısındaki en büyük rolü oynayan şey, belki de, (İmparator Constantinus'tan başlayarak) siyasi yöneticilerin Hıristiyanlıktaki güç hiyerarşisinin kendi güçlerini nasıl meşrulaştırdığını ve bu gücü korumalarına nasıl yardımcı olduğunu fark etmeleri oldu. Kilise, Mesih'in yeryüzündeki temsilcisi olarak ilan ettiği yöneticilerin ellerini güçlendiriyordu, yönetici de kiliseyi himayesine alarak konumunu sağlamlaştırıyordu. Böylece, dini ve siyasi güç ittifakı farklı kılıklara girerek Modern Çağ'a kadar sürdü ve etkisi her ikisinde de var olan hiyerarşik eğilimleri güçlendirmek oldu.

Ama hikâyenin sonunda beklenmedik bir şey oldu. Hıristiyanlık devlette ve kilisede egemen ve hatta zorba (eril) gücü onaylama kapasitesine sahipti, ama kullandığı

gösterge ve simge'ler bambaşka bir tercihi ortaya koyuyordu. En büyük otorite modeli Baba Tanrı olduğunda, papalar, piskoposlar ve krallar kendi güçlerini zor kullanarak değil, babaca bir şefkatle kullanmaya özen gösteriyordu. Ama örnek alınan Oğul Tanrı olduğunda, sonuçlar çok farklı olabiliyordu. İncillerdeki İsa siyasi güç kullanmayı tümüyle reddetmiş ve dini ve siyasi otoritenin elinde çaresizce ölmüş olduğuna göre, kimi Hıristiyanlar kilisenin de güç ve zenginlik kazanma çabası içinde olmak yerine, bunları tümüyle reddetmek konusunda daha istekli olması gerektiğine inanıyordu. Gerçi Kilise Hıristiyanları kilisenin güç arayışını tamamen bırakması yolundaki daha kökten çağrılara katılmadılar, Kutsal Kitap Hıristiyanları ise inananların Kitap'ın üstün gücüne boyun eğmeleri gerektiğini ileri sürerken vaizlerle papazları yetkili kıldılar, ama yine de hem Kilise Hıristiyanlarının hem de Kutsal Kitap Hıristiyanlarının bazıları bu düşünceye sahip olmaya başlamıştı. Ayrıca, bir sonraki bölümde göreceğimiz gibi, daha ileri giderek Tanrı'nın gücünün yalnızca dışarıdan gelmeyeceğine, insanı kendi içinden esinleyebileceğine inanan başka Hıristiyanlar da vardı.

IV. Bölüm

MİSTİK HIRİSTİYANLIK

Bir önceki bölümde yüce bir güce odaklı Hıristiyanlığın ana türlerinin gelişimine bakıldı, bu bölümde ise Hıristiyanlığın 'Mistik Hıristiyanlık' denilebilecek ve insanın içinden gelen güce odaklı bir türüne bakılacaktır. Hıristiyanlığın mistik biçimlerinde Tanrı'ya Baba ve Oğul olarak tapınılmaya devam edilse de, asıl odak Kutsal Ruh'tur. Hıristiyan mistikleri Tanrı'nın kendisini kilise hayatının ve öğretisinin dışsal biçimlerinde ortaya koyduğuna katılsalar da, aynı zamanda tanrısallığı iç deneyimlerin derinliklerinde ararlar.

Aşağıda göreceğimiz gibi, Mistik Hıristiyanlık çok farklı biçimlerde ve farklı bağlamlarda gelişmiştir. Bu farklar Tanrı'nın insanın kişisel yaşamına giren, onu ele geçiren ve yöneten dışsal bir gerçeklik olduğu yorumlarından, kutsalı kişinin kendi öznel yaşamının ve deneyimlerinin derinliğinde yaşanan bir gerçeklik olarak gören anlayışlara kadar uzanır. Bunlardan birincisi, mistik bir bütünleşmenin ön koşulu olarak fedakârlığı ve kişinin kendi iradesini, duygu-

larını ve arzularını yok etmesi gereğini görürken, ikincisi, kendini gerçekleştirmeye vurgu yapar ve mistisizmi her bir bireyin Tanrı'nın Ruh'una uygun olarak tanrısallaşması ve doyum sağlaması olarak görür. Bağlam açısından bakıldığında Mistik Hıristiyanlığın üç seçeneği olduğunu görürüz: Kilise Hıristiyanlığı ile Kutsal Kitap Hıristiyanlığının dışında kalmak (ama düşmanca bir tutumla karşılaşmak); bu Hıristiyanlık biçimlerinin içinde bir sığınak aramak (ama yüce güç tarafından denetlenmek); veya (Kilise Hıristiyanlığının himayesinde ama ondan büyük ölçüde bağımsız olarak) manastırlarda biçimlenmek.

Hıristiyan Mistisizminin ve Manastırların Başlangıcı

Mistisizm Hıristiyanlığa özgü bir şey değildir, ama Hıristiyanlık mistisizmin bazı ayırıcı özelliklerinin gelişmesini sağlamıştır. İsa'nın kendisi Yahudi dinindeki mistik 'içselleştirme' eğiliminin göstergesi sayılabilir ve bu eğilimin kutsal metinlerde desteği vardır. Örneğin, Eski Ahit'teki Yeremya Kitabı'nda Tanrı İsrail ile yapacağı 'yeni bir ahit'ten söz eder:

> Şeraitimi onların içlerine koyup, yürekleri üzerine onu yazacağım. (...) Ve artık herkes kendi komşusuna, ve herkes kendi kardeşine: RABBİ bilin diye öğretmeyecekler; çünkü küçüğünden büyüğüne kadar onların hepsi beni bilecekler.

İsa, Kutsal Yasa'nın dış göstergeleri ile kısıtlanmak yerine bu yasanın öğretisini yorumlama ve hatta değiştirme

işine girişir ve insanlığın yasanın değil, yasanın insanlığın hizmetinde olması gerektiğini öne sürerek Kutsal Yasa'yı kullanarak insanları kısıtlayanları eleştirir. Yahudi Tapınağı ile buradaki tapınma biçimi konusunda ise daha da eleştirel davranır ve, ne demek istediği tam olarak anlaşılmasa da, kendi yaşamının –ve belki de genel olarak insan yaşamının– taştan yapılmış bir tapınaktan daha önemli olduğunu ima eder. "İnsan sept günü için değil, sept günü insan için vardır" derken de böyle bir şeyi kast etmiş olabilir.

Pavlus da bazı mistik eğilimler gösterir ama onunkine 'Mesih mistisizmi' demek daha doğru olur. "Artık yaşayan ben değilim," demiştir, "içimdeki Mesih." Radikal olduğu anlarda Pavlus vaftiz edilen bütün Hıristiyanların benliklerinin Mesih'in Ruh'uyla dolduğuna inanır. Daha dikkatli konuşması gerektiğinde ise, mistisizmin eşitlikçi potansiyelini –yani herkesin Mesihvari bir otoriteye sahip olduğunu ileri sürme olasılığını– bertaraf etmek için hiyerarşik imgeler kullanır. Mesih'in kendisinin 'bedeni' olan kilisenin 'başı' olduğunu ve bazı Hıristiyanların kilisenin başına başkalarına göre daha yakın olduğunu söyler. (Pavlus'un kendisi tarafından yazılmamış olsa bile, Pavlusçu gelenekte yazılmış olan) Efeslilere Mektup'ta uyarır: "Ey kadınlar, Rab'be bağımlı olduğunuz gibi, kocalarınıza bağımlı olun. Çünkü Mesih bedenin kurtarıcısı olarak inanlılar topluluğunun başı olduğu gibi, erkek de kadının başıdır." Bütün bu uyarılara karşın, yine de ilk yüzyıllarda Pavlus'un din anlayışı Kilise Hıristiyanlığı ile rakip bazı mistik yorumlar tarafından benimsenme potansiyeli taşıyordu. Nitekim, 2. yüzyılda 'sapkın' olarak nitelendirilen ama büyük bir başarı göstermiş olan Markion Kilisesi bunlardan biriydi.

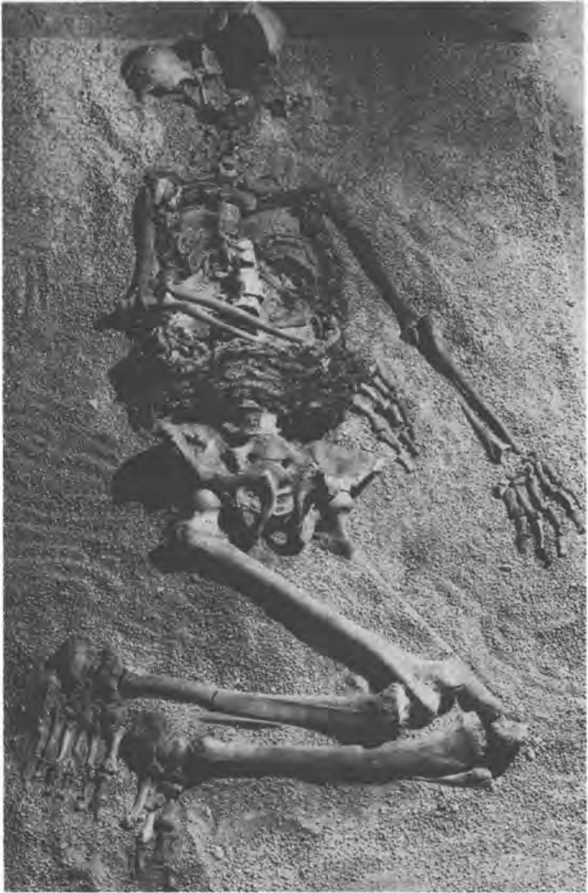
Bu yüzden, Pavlus'un mektuplarının Yeni Ahit'teki kutsal yazıların arasına alınması epey zaman aldı.

Yunan-Roma kültürü içinde de bazı mistik akımlar vardı: 'gizemli kültler' denilen inançların bazılarında, Pers ve Uzakdoğu etkilerinde, ve kaynağını Platon'dan alan dini-felsefi düşünce geleneğinde. Platon'a göre, geçici olan bu dünyanın ötesinde çok daha gerçek olan ve daha yüksek bir ilahi dünya vardı ve insan ruhunun bu soyut idealar dünyasına ulaşmak için bedenden bağımsız olarak yükseldiği hayal ediliyordu. Bu etkilerin bir kısmı veya hepsi, İsa'nın da esinlemesiyle 1. ve 2. yüzyıllarda, karşıtlarının 'gnostik' olarak adlandırdığı bir sürü farklı dini, ruhani ve felsefi grubun ve öğretinin doğmasına yol açtı. Kilise Hıristiyanlığının gnostisizme saldırısı öylesine şiddetliydi ki, bu konudaki bilgiyi ancak Lyonlu Irenaeus (yaklaşık 130-yaklaşık 200) ve Hippolytus (yaklaşık 170-236) gibi 'yerleşik' görüşe bağlı yazarların eleştirilerinden elde edebiliyoruz. Bu grupların kendilerinin yazmış olduğu belgeler ancak yakın zamanlarda ortaya çıkarılabilmiştir. Geleneksel kilise tarihinin ileri sürdüğünün aksine, Hıristiyanlığın bu farklı yorumlarının –ve bu yorumları yapan grupların– 4. yüzyıla hatta daha da sonraya kadar Kilise Hıristiyanlığı için çok büyük bir tehdit oluşturmuş olduğu anlaşılıyor.

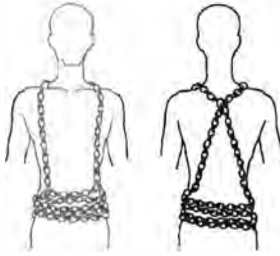
Gnostik metinlerin keşfi gnostisizmin geleneksel tanımını da değiştirmiştir. Bu geleneksel inanca göre, gnostisizmde gizli bir bilgi (gnosis); şeytani maddi dünyayı yüksek bir tinsel alanın karşısına koyan bir düalizm; son derece karmaşık bir kozmolojik başlangıç efsanesi; gökten inen bir tanrısal kurtarıcı inancı; ve dünyadan ve bedenden vazgeçme eğilimi bulunduğu sanılıyordu. Bazı gnostik yazı-

larda bu öğelerin bazıları vardı ama hepsi bir arada bulunmuyordu. Valentinusçu ve Set tarzı gnostik yazılarda son derece ayrıntılı bir kozmoloji ortaya konulurken, diğerlerinde, örneğin Tomas İncilinde, kozmolojiden hiç söz edilmiyordu. Bu metinleri üreten grupların kendileri hakkında pek bilgimiz olmasa da onların da benzer bir çeşitlilik gösterdiğini düşünebiliriz. Bunların bazıları örgütlü bir 'kilise' olarak varlık sürdürürken, bazıları da o zamanın Yunan-Roma dünyasında hâlâ yaygın olan felsefe okulları gibi işlev görmüş olabilir. Bu tarz okullarda kutsal metinler, ayinler veya sakramentler yerine, aralarında kadınlar da bulunan bireylerin kendi adlarına düşünmeleri ve birbirleriyle tartışmaları beklenirdi. Örneğin, Tomas İncilinde İsa, kadınların otoritesini onaylar, kendisini tek otorite figürüne dönüştürme çabalarına karşı çıkar, insanları gerçeğin zaten kendi içlerinde ve etraflarında olduğuna inandırır ve tinsel arayışın toplu değil, kişisel bir çaba olarak anlaşılmasını sağlamaya çalışır (bkz. Bölüm 1).

Kilise Hıristiyanlığı topluma kucak açar ve toplum üzerindeki etkisini artırmak için siyasi güç ile işbirliğine girerken, Hıristiyanlığın içindeki mistik eğilimler hem kilise hem de dünya konusunda eleştirel bir tavır geliştirme eğilimindeydi. Bunun sebeplerinden biri, mistisizmin dünyevi şeylerden çok 'ruhani şeyleri' vurgulaması ve ayinler, sakramentler, mal, mülk ve toplumsal statü gibi dışsal nesneleri en hafif deyimle önemsiz, en ağır deyimle ise tehlikeli bir biçimde ilgi dağıtıcı şeyler olarak görmesiydi. Bir diğer sebep ise, Tanrı'nın kendisini Kutsal Ruh'a açan herkesi tanrısallaştırdığı ve içeriden güçlendirdiği inancının doğal olarak kilisedeki ve toplumdaki kurumsal hiyerarşilere ters

Resim 16. Kudüs'ün güneyinde, erken Hıristiyanlık dönemine ait bir manastırın yakınındaki bir mağarada bulunan zincirlerle bağlanmış bir gencin iskeleti (Bizans dönemi). Zincirler bedene ve bedenin arzularına 'gem vurmak' ve nefsi kırmak için kullanılıyordu. Aşağıdaki çizime bakınız.

düşmesiydi. 4. yüzyıldan itibaren kilise ile imparatorluğun ittifakı, mistik Hıristiyanların Kilise Hıristiyanlığının saf tinsel yoldan ayrılıp İsa'nın mesajına ihanet ettiği yolundaki kuşkularını güçlendirmeye yaradı.

İlgileri başka şeyler tarafından dağılmadan tinsel bir mükemmellik isteyenler giderek daha yaygın bir biçimde toplumdan uzaklaşıp ıssız ve kimsenin olmadığı bir yere –çöle– gitme eğilimi taşımaya başladılar. 3. yüzyılın sonuyla 4. yüzyılın başında ilk olarak çok sayıda kadının ve erkeğin çöle gittiğini öğreniyoruz. Bu insanlar ruhu ilgilendiren meselelere odaklanmak üzere bedeni denetim altına alma ve dünya zevklerinden feragat etme arzusu bakımından birbirlerine benzeseler de, muhtemelen diğer bakımlardan son derece farklıydılar. Aralarından bazıları tinsel yaşamı inzivada yaşamak isterken, bazıları ise giderek sayıları artan tinsel arayış topluluklarına katılıyorlardı. Sonradan yapılan sınıflamalara göre, bunların bazıları 'gnostik' bazıları da 'yerleşik görüşe uygun' sayılabilir, ancak çoğunluğu çok daha karmaşık bir karışımdır. İçlerinden bazıları ise, manastır Hıristiyanlığının temellerinin atılmasını sağlamıştır.

Bu ilk çöl babaları hakkındaki bilgilerimizi "Çöl Babalarının Deyişleri" olarak toplanmış ve günümüze kadar sak-

lanmış olan belgelerden elde ediyoruz. Bunlar, Mısır çölüne giderek inzivada yaşayan ve aralarında pek az kadın da bulunan bir grup erkekti. Ancak kendilerinden daha deneyimli olan 'abba'lara (babalara) danışıyor ve onların bilgeliğinden yararlanıyorlardı. Birçoğunun Adem ile Havva'nın Günahı sonrasında kaybedilen ve yeniden elde edilmesi İsa tarafından mümkün kılınan bir mükemmellik düzeyine ulaşmak gibi son derece iddialı bir amacı vardı. Tıpkı İsa'nın başkalaşımında ve dirilişinde sahip olduğu gibi, onlar da 'tinsel bedenlere' dönüşmeye çalışıyorlardı. Bu mükemmellik durumunda insanın ruhu Tanrı'nın ruhuyla bütünleşecek, zihin ve duyular susturulduğu için algı keskinleşecek ve beden öyle bir dengeye kavuşacaktı ki çok az uyku

Çöl Babalarının Deyişleri'nden

Manastır başrahibi Allois dedi: "İnsan, yüreğinin derinliğinde 'Bu dünyada yalnız Tanrı ve ben varım' demedikçe, huzur bulamaz. Ve dedi ki, 'İnsan eğer isterse, bir gün içinde, akşama kadar tanrısallık ölçüsüne ulaşır.'"

Manastır başrahibi Yusuf'a başrahip Lut geldi ve ona dedi ki: "Peder, gücüm yettiğince dua ediyor, oruç tutuyor, sessizce tefekkür ediyorum, zihnimi arındırıyorum; daha başka ne yapabilirim?" Yaşlı adam ayağa kalktı, ellerini göğe uzattı ve on parmağı birden alevden meşalelere dönüştü ve dedi ki: "Eğer istersen, tamamen alev haline getirilirsin."

ve yemekle normal insan ömründen çok daha uzun bir süre yaşayabilecekti. Ama çöl babaları bu münzevi din kahramanı figürünü yüceltmek yerine, sürekli olarak sevginin, alçakgönüllülüğün ve mizah duygusunun önemini vurguluyorlardı. İnsan yalnızca alçakgönüllü olursa Tanrı-insanın mükemmellik düzeyine ulaşabilirdi.

Doğu'da Mistisizm ve Manastırlar

Mistik Hıristiyanlık Kilise Hıristiyanlığı için birçok bakımdan tehdit oluşturuyordu. Bir kere, kutsal metinler ve sakramentler gibi dinin dışsal yönlerine pek az saygı duyuyor ve Kilise Hıristiyanlığının yalnızca Mesih'e ait olarak gördüğü tanrısal-insani statüye erişmenin bütün Hıristiyanlar için mümkün olduğunu öne sürüyordu. Çölde dünyadan el etek çekmiş kişilerin ünü arttıkça bu durum kilisenin ve din adamlarının durumunu zayıflatıyordu. Bu insanlar genellikle çektikleri acılar yoluyla Mesih'e tanıklık etmeye ve dünya ile uzlaşmaktansa onu terk etmeye hazır olan din şehitlerine benzetiliyordu. Böyle bir tinsel kahramanlık, o sırada kurduğu baskılar ve zulüm nedeniyle din şehitliği olgusunun asıl sebebi olan imparatorluk ile ittifak kurmakla meşgul olan kilisenin durumuna taban tabana zıt bir durum yaratıyordu.

Kilise Hıristiyanlığı bu sorunun çözümünü manastır akımını kilisenin içine alarak kendi denetim alanına sokmakta gördü. Bu konudaki en önemli atılım, birçok kez mahkûm edildiği zorunlu sürgünlerin birinde çöl babalarıyla kalan Athanasios tarafından yapıldı. Athanasios

manastırların enerjisini ve prestijini gelişmekte olan Katolik Kilisesi içinde iki şekilde dizginledi. Öncelikle, münzevileri rahip yapıp onlara kilise çatısı altında belli sorumluluklar ve ödüller vaat etti, aynı zamanda piskoposların denetimi altında olan bir rahibeler tarikatı kurdu. İkinci olarak da, *Life of Anthony* (Antonius'un Yaşamı) adlı çok etkileyici bir kitap yazarak bu en saygın çöl babasını yüceltti ve onu Athanasios'un kendisinin de savunduğu ve İznik Konsili'nde onaylanmış olan Arius karşıtı yerleşik görüşün baş savunucusu olarak tanıttı (bkz. bir önceki Bölüm).

Dünyadan el etek çekmenin kilise tarafından böyle kabul edilmesi her iki taraf için de çok önemli sonuçlar doğurdu. Hıristiyanlıktaki mistik eğilimler kilisenin denetimi altına girince hareket özgürlüğünü kaybetti. Mistisizm, tinsel yaşamda deneysellik arayışları olmak yerine 'yerleşik' görüşün savunucusu durumuna geldi ve aşağıdan gelen değil, yukarıdan gelen güç ile özdeşleşti. Hem Batı'da hem de Doğu'da üst düzey din adamları giderek daha sık olarak manastırlardan çıkmaya başladıkça, din adamlarını keşişlerden ayıran çizgi bulanıklaştı. Kilise ayinleri giderek daha çok manastır ibadetine benzemeye başladı, manastır sistemi ise kilisenin kutsal metinlere dayalı, ayinsel ve papazerkil eğilimini özümsedi.

Ama mistik yönelim ile bu yönelimin içinde barındığı köklü ayrılıkçılık tamamen yok olmadı. Bazı durumlarda, özellikle de Doğu'da, manastır sisteminin çekiciliği devam etti. Doğu'daki manastırlar Batı'dakilere göre çok daha bağımsızdı, çünkü kiliseye bağlı din adamlarının merkezi denetimindeki 'tarikatlar' şeklinde örgütlenmemişlerdi. Üstelik, inziva geleneği (yani münzevi kişinin Tanrı ile insan-

Aziz Serafim'in Vahiyleri'nden (1759-1833)

Serafim Sarovski ile arayış içindeki biri arasındaki konuşma:

"İnsanın Tanrı'nın ruhuyla dolduğundan nasıl emin olabileceğini anlayamıyorum. İçimde ortaya çıkan şeyin o olduğundan nasıl emin olabilirim?"

"Dostum, şu anda ikimiz de Tanrı'nın Ruh'uyuz... Bana baksana."

"Bakamıyorum... Gözlerin şimşek gibi, yüzün güneşten daha parlak, sana bakmak gözlerimi kamaştırıyor."

"Korkma," dedi, "şu anda sen de benim kadar parlıyorsun. Sen de Tanrı'nın Ruh'uyla doldun; yoksa beni şu anda gördüğün gibi göremezdin."

lardan uzak bir yerde tek başına bir bütünleşme yaşaması) Doğu'da Batı'da olduğundan daha etkili oluyordu. Augustinus'un insanın doğasına ilişkin kötümser görüşünün kök salamadığı bu coğrafyada Kutsal Ruh aracılığıyla 'tanrısallaşma' ve 'kutsanma' anlamına gelen *theosis* ideali, modern çağlara kadar Hıristiyan yaşamının temel amacı olmayı sürdürdü. Batı'daki eğilim kişileri ancak öldükten ve gömüldükten sonra aziz ilan etmek iken, Doğu'da, yaşayan mistik ve mübarek insan geleneği çöl babalarının zamanından beri bozulmadan yaşatılmıştı (bkz. Bölüm 6).

Ama Doğu'da bile, en azından ilahiyat geleneğinde, mistisizmi törpüleme ve Kilise Hıristiyanlığının egemenliğine sokma eğilimi vardı. Dindar Maksimos (580-662), Yeni İlahiyatçı Simeon (949-1022) ve Gregorios Palamas (1296-1359) gibi en büyük mistik ilahiyatçılar mistisizmi kilisenin ayin ve sakramentlerinden ayırma fikrine karşı çıktılar. Onlara göre, insan, 'tek olarak Tek Olan ile' mistik bir bütünleşme arayışı içinde olmamalı, Tanrı'yı kilisenin gösterdiği yerde, yani ikonlarda, sakramentlerde ve imanlılar topluluğunda ortaya çıkan 'Mesih'in bedeninde' aramalıydı. Bu bakış açısına göre, Kilise Hıristiyanlığı ile Mistik Hıristiyanlık birbirinden ayrılmak yerine birbirini destekleyen ve güçlendiren iki şey haline gelmektedir.

Batı'da Mistisizm ve Manastırlar

Batı'da mistisizm Orta Çağ boyunca Kilise Hıristiyanlığının içine çok daha fazla yedirilmiştir. Bu konuda atılan en önemli adım, manastır yaşamını düzenleyen ana belge olarak Benedikten Kuralı'nın kabul edilmesi oldu (yaklaşık 540). Bu Kural Avrupa'da yayılmakta olan manastır sistemine bütünlük kazandırdı ve bu sistemin belli bir çerçevede örgütlenmesini sağladı. Benedictus manastır sistemi keşişlerin sıkı bir disiplinden geçmelerini gerektiriyor, bu disiplinin sonunda bireysel irade kalmıyor ve bireysel bir mistisizm ve tanrısallık deneyimi yaşamak mümkün olmuyordu. Benedictus'a göre, manastır yaşamında itaat, suskunluk, istikrar, arzulardan arınma ve çok sıkı bir disiplin olmalıydı. Keşişler zamanlarının çoğunu, günde sekiz ibadet gibi

sürekli olarak yapılması gereken görevlere, kalan zamanı ise çalışmaya harcıyorlardı. Benedictus'un hayranı olduğu Augustinus'un din anlayışı ile manastırların gelişmesi aynı çizgiyi izledi. Bir keşiş manastırın başrahibi, manastırın kendisi, Kural ve kilise aracılığıyla iletilen Tanrı iradesi ile ancak kendi günahkâr iradesini bastırarak uyum sağlayabilirdi.

11. ve 12. yüzyıllarda Batı'da manastır yaşamına ve onunla birlikte mistik deneyimlere duyulan ilgi birden canlandı. 10. yüzyılda Benedictus manastır sisteminde yapılmış olan reformun ardından birçok yeni tarikat ortaya çıktı. Cistercium tarikatı gibi bazı çok başarılı tarikatlar var olan manastırların uzaklaştığını düşündükleri başlangıçtaki vazgeçme durumuna dönmek üzere kurulmuşlardı. Carthusian tarikatı gibi bazı başka tarikatlar ise, bu ideali paylaşmakla birlikte, münzevilik geleneğinin bazı yönlerini de canlandırmak istiyordu. Manastırların yöneticilerinin olumsuz yaklaşımına karşın çok sayıda kadın ve erkek manastır yaşamına duyulan bu ilgiye kapıldı. Yüzyıllar boyu gelişmiş olmasına

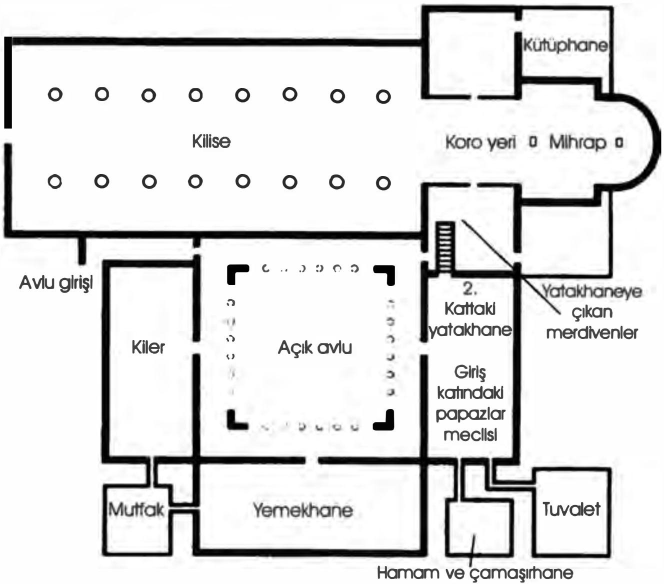
Benedikten Kuralı'ndan

Yapılan her işte herkesin kılavuz olarak Kuralı kullanmasını sağlayın: hiç kimsenin sebepsiz yere Kuraldan sapmasına izin vermeyin. Manastırda kimsenin kendi bildiğini yapmasına, küstahça başrahiple tartışmasına göz yummayın. (...) Eğer biri böyle yapacak olursa, onu Kural uyarınca yola getirin. Başrahip her şeyi Rab korkusuyla, Kurala uyarak yapmalıdır; bilmelidir ki, verdiği bütün kararların hesabını Tanrı'ya verecektir.

karşın Batı'daki manastır inşaatı tipik özelliğini bu dönemde kazandı. Bu sisteme göre manastırın en önemli yerinde kilise, güney kısmında yatakhaneler ve farklı bölümleri birbirine bağlayan sütunlu bir iç avlu vardı (bkz. resim 17).

Ancak manastırdaki bu denetimli, düzenli ve tecrit edilmiş yaşam Orta Çağ'daki tinsel arzulara cevap vermekte yetersiz kaldı. 13. yüzyılda çok sayıda dindar erkek ve kadın, kendilerini dine adayarak yaşayabilecekleri farklı bir model arayışına girdiler. Bir zamanlar manastırları cazip kılmış olan sağlamlık ve istikrar artık manastırların aleyhine çalışıyordu. Hıristiyanlığın esaslarını dünyaya yaymak isteyenlerin gözünde manastırların dünyadan tecrit edilmişliği kötü bir özellik sayılmaya başlandı. Kasabalar ve kentler büyüdükçe ve fakirlik ile zenginlik arasındaki fark giderek açıldıkça manastırlar Avrupa'nın en acil toplumsal ve tinsel ihtiyaçlarına cevap veremez oldular.

Bir önceki bölümde değindiğimiz gibi, hem sorunun kendisi hem de çaresi yeni bir idealde ifadesini buldu: Bu *via apostolica*, yani havarilere özgü bir yaşam biçimi idealiydi. Bu yaşam İsa ile havarilerinin yaşamını örnek alıyordu ve onlar gibi sürekli yollara düşmeyi, mal ve para gibi şeylere sahip olmamayı ve Hıristiyanlığın esaslarını toplumun bütün üyelerine götürmeyi amaçlıyordu. Bu ideal tarafından esinlenen bazı Hıristiyanlar, kilise yetkililerini kaygılandıran biçimde kendi adlarına yollara düştüler. Roma tarafından kendilerine resmi bir yetki verilmemiş olduğu için bu gezici keşişler –örneğin, Waldensler– sonunda sapkın ilan edildiler. Bazıları ise Roma'nın onayını almaya özen gösterdiler. Kilise ise bir kez daha akıllıca davranarak bu yeni tinsel açılımı da kanatlarının altına aldı.

Resim 17. Erken Orta Çağ'dan günümüze kalan en eski manastır planı olan St. Gall Manastırı planından (yaklaşık 820) uyarlanmış avlulu manastır planı.

Bunun en önemli sonucu bu yeni şehir merkezli gezgin dilenci tarikatlarının meşrulaştırılması oldu. Önce Augustinus, sonra Fransisken ve Dominiken tarikatları, çok daha sonra ise (1540'ta Loyolalı Ignacio tarafından kurulan) Cizvit tarikatı kilise tarafından kabul edildi. Havarilere özgü yaşam biçimi çoğu kadına da cazip geliyordu ama kadınların özgür ve gezgin olması veya vaaz vermesi uygun görülmüyordu. Onların elinde üç seçenek vardı: Evde kalmak, rahibe olmak veya kiliseye bağlı olan ama belli bir tarikatın

üyesi olmayan ve sayıları giderek artan kadın topluluklarından birine katılmak. Bu topluluklara sonradan 'beguine'* dendi ve 1311-13 tarihleri arasında yapılan Viyana Konsili'nde resmen lanetlendiler ama varlıklarını biraz daha sürdürmeye devam ettiler.

Yeniden canlanan manastır tarikatları ile yeni ortaya çıkan dilenci tarikatları Orta Çağ'da mistisizme yeni bir boyut kazandırmış olsalar da, bu konudaki en büyük katkı bu kurumların dışında veya içinde marjinal olarak bulunanlardan geldi. Bunların birçoğu kadındı. Bingenli Hildegaard (1098-1179) gibi en önemlileri, kadınlara ait dini tarikatlara üyeydiler ve eğitimlerini buralarda almışlardı. Norwichli Julian (yaklaşık 1342-yaklaşık 1416) gibi bazıları münzeviydi, Magdeburglu Mechtild (yaklaşık 1207-82) ve Hadewijch (13. yy.) gibi bazıları ise 'beguine' idi. Avilalı Teresa (1515-82) gibi bir avuç insan kilisenin güçlü muhalefetine karşın tarikatlar kurmayı veya mevcut tarikatlarda reform yapmayı başardılar.

Kadın mistikler Kilise Hıristiyanlığına, özellikle de sakramentlere yapılan vurguya bağlı kalırlarken, aynı zamanda yaşayan Tanrı ile daha yakın ve daha kişisel bir deneyim yaşamak istiyorlardı. Bu deneyimi İsa ile yoğun bir bütünleşme, sevinç, içsel acılar, kendini terk etme, karanlık ve ilahi olanla birleşme gibi öznel durumlarda yakaladılar. Mechtild gibi bazıları İsa ile doğrudan bir ilişki kurabilmek için sakramentleri kullandılar ve kendilerini göksel dama-

* 12. ve 13. yüzyıllarda Hollanda'da kurulan laik hemşirelik cemaati üyesi kadınlara verilen isim. Sade, dinsel bir yaşam sürdürmelerine rağmen, *beguine*'ler kendilerini kesin yeminlerle bağlamaz ve cemaatlerini evlilik için bırakabilirlerdi. (y.n.)

dın gelinleri olarak gördüler. Teresa gibi kimileri ise tefekkür yoluyla benliğin ilahi olanla bütünleşmesi biçiminde ortaya çıkan ve bütün imgelerin ötesinde, sözcüklerle anlatılamayacak bir mistik deneyimi yeğlediler. Mistik deneyimleri bazı ilahiyat konularını araştırmak için kullanmak da mümkündü. Julian, üçlü-birlik kuramına dayalı ilahiyatını Tanrı'nın birkaç yıl önce kendisine ihsan etmiş olduğu 'görümler' üzerine kurmuştu. Bu zengin çeşitliliğe kadın mistiklerle ve kadın topluluklarıyla kimi zaman tinsel danışmanlar olarak yakın ilişkide bulunan erkek mistik yazarların yazdıkları da eklendi. Bunlar arasında Meister Eckhart (1260-1328), Johannes Tauler (1300-61), Jan van

Mechtild'in *The Flowing Light of the Godhead*'inden (Tanrı'dan Taşan Nur)

Ruh dört günahı yendi diye Tanrı sevinç içinde
Gökteki Rabbimiz hoşnut
Çünkü yeryüzünde sevgi dolu bir ruh kazandı
Ve diyor ki, "Bakın, Beni yaralayan nasıl da yükseldi göğe!
Çünkü dünyevilik maymunlarını kovdu benliğinden;
Ruhundaki pislik ayısını yendi,
Kibir aslanını ayağının altında ezdi,
Arzu kurdunu intikamından koparıp attı,
Ve Ben olan pınara geliyor
Avcıdan kaçan geyik gibi koşarak.
Alçaktan havalanıp yücelere çıkan
Bir kartal gibi süzülerek geliyor."

Ruysbroeck (1293-1381) ve Gerhard Groote (1340-84) bulunmaktaydı. Onlar da manastır sisteminin ve kilise kurumunun dış çeperinde yer almaktaydılar.

Bu gelişmeler karşısında Orta Çağ kilisesinin tavrı çok net değildi. Bir yandan "oğullarınız da, kızlarınız da peygamberlik edecekler, ihtiyarlarınız rüyalar görecekler, gençleriniz rüyetler görecekler" sözlerinin yarattığı ilahi umudu göz ardı etmesi olanaksızdı, çünkü böyle şeyler Kutsal Kitap'ta yer almaktaydı. Öte yandan, Kilise Hıristiyanlığı Tanrı ile böyle aracısız bir ilişki kurulabileceği yolundaki iddialara kuşkuyla bakıyor ve mistiklerin herhangi bir biçimde Tanrı ile bütünleştiklerini ima eden her şeyi lanetliyordu. Eckhart'ın bu anlama gelen önermelerinin bazıları bu sebeple kilise tarafından lanetlendi ve *Mirror of Simple Souls* (Sade Ruhların Aynası) adlı kitabın yazarı beguine Marguerite Porete ise 1310 yılında yakılarak öldürüldü. Engizisyon görevlileri hemen mistikleri sapkınlık olarak görülen Özgür Ruh Kardeşliği gibi örgütlü tinsel taşkınlık akımlarına üye olmakla suçladılar. Çok geçmeden kendi kötü emellerini gerçekleştirmek için kutsal olan şeylere el attıkları düşünülen kadınlara –ve bazı erkeklere –yöneltilen cadılık suçlamaları başladı. Oysa, aslında mistisizm ve büyücülük sapkınlık avcılarının düş gücünden başka hiçbir yerde büyük ve örgütlü bir hareket olarak ortaya çıkmamıştı.

Protestanlığın İlk Yıllarında Mistisizm

Batı'da Katolik Kilisesi'nin sınırları içinde kalmayan mistik eğilimler Protestanlığın başlangıcında da çok önem-

li bir yere sahipti. 12. yüzyılda Fioreli Joachim (yaklaşık 1135-1202) *viri spiritualis* ('tinsel erkekler') tarafından başlatılacak olan bir sevgi, özgürlük ve barış döneminin, bir Kutsal Ruh Çağının geleceği kehanetinde bulunmuştu. Sonraki yüzyıllarda bu umut arttı ve bazı insanlar Joachim'in kehanetini Luther'in gerçekleştirdiğini düşündüler. Buna inanmak için de çok mantıklı sebepler vardı. Genç Luther Alman mistisizm geleneğinden çok etkilenmişti ve başlangıçta Katolik Kilisesi'ne karşı çıkışının ardında dış göstergelere indirgenmiş bir din yerine daha içe dönük ve daha ruhani bir Hıristiyanlık biçimini koyma arzusu varmış gibi görünüyordu. Zaten inanan kişinin dışsal ibadetten çok Tanrı'nın lütfunu içinde hissetmesinin önemli olduğunu söylüyor ve 'tüm imanlıların rahipliği'ni ilan ediyordu.

Ama bu umutlar Luther ile Calvin güç sahibi olunca yerle bir oldu. İkisi de kendi adlarıyla anılan kiliselerini mistik bir yöne götürmek yerine Kilise Hıristiyanlığının genel özelliklerini korudular. Tümüyle ruhani bir Hıristiyanlık isteme konusunda en ileri giden Ulrich Zwingli (1484-1531) bile bu isteği gerçekleştirme konusunda geri adım attı. Farklı bir sonuç bekleyerek Reformu desteklemiş olanlar çok daha radikal Protestanlık mezheplerini kurmak zorunda kaldılar. Bunların bazıları Kutsal Kitap Hıristiyanlığı gibiydi (bkz. bir önceki bölüm), bazıları ise Kutsal Ruh'u Tanrı Sözü'nden daha yetkili görüyordu. Bu ikinci gruptakilerden en kötü şöhretli olanlar, şimdi ve burada toplum yaşamında köklü bir değişim olursa, 'kıyamet' umudu doğar ve Tanrı'nın yeryüzündeki egemenliği çabuklaşır diye bazı denemelere girişenlerdi. Thomas Müntzer (yakla-

şık 1489-1525) 1525 yılındaki köylü isyanının önderliğini yaptı ve Münster kasabası kıyamet beklentilerinin ve toplumsal deneylerin merkezi haline geldi. Her iki kalkışma da hem Katolik hem de Protestan Kilise Hıristiyanlığının bu tür mistik bir esinlenmeden yola çıkan siyasal isyanlara şiddetle karşı çıkması ve kiliseyle devletin güçlerini birleştirmesi sayesinde yok edildi.

'Müntzer ile Münster' Mistik Hıristiyanlığın içinde taşıdığı tehlikeleri belirtmek için kullanılan bir ifade haline geldi ama aslında kıyamet eylemciliği yaygın bir şey değildi. Protestanlığın içindeki mistik eğilimler Hıristiyan topluluğun içinde farklılaşmalar yarattı ama bunların pek azı doğrudan siyasal eylemlere karıştılar. Ama bazıları yüce güce dayalı kiliselere en azından potansiyel olarak bir tehdit oluşturuyordu. Örneğin, Luther'in düş kırıklığına uğrayan meslektaşı Rudolf Bodenstein von Karlstadt (yaklaşık 1480-1541), bir dış otorite olarak devlet tarafından desteklenen kilise düşüncesini reddederek cemaatin kendisinin seçtiği aydınlanmış kişiler tarafından yönetilen ve din adamı olmayan halktan insanların oluşturduğu gönüllü ve eşitlikçi grupları destekliyordu. Kaspar von Schwenkfeld (1489-1561) ve Sebastian Franck (yaklaşık 1499-yaklaşık 1542) gibi bazıları ise yeni kiliseler kurmakla hiç ilgilenmiyor, tinsellik arayışı içindeki kişilerin karşılıklı olarak birbirlerini destekleyip geliştirecekleri kendi küçük gruplarını kurmaları gerektiğini düşünüyorlardı. Bu düşünce 17. yüzyılın sonu ile 18. yüzyılın başında Prusya'daki Lutherci kiliselerde yaygınlaşan ve siyasal bir tehdit oluşturmadığı ve hayır işleri yaptığı için sonunda devletin desteğini de kazanan Pietizm akımına esin kaynağı oldu. Pietizm de

Metodizmin kurucuları olan John Wesley (1703-91) ile kardeşi Charles (1707-88) üzerinde çok etkili oldu.

Mistik gruplar içinde kendine ait bağımsız, birleşik, uzun erimli ve etkili bir topluluk oluşturabilen tek grup Kuveykırlar, veya Dostlar Cemiyeti oldu. Kurucusu George Fox (1624-91) bireyin Mesih'i kendi yüreğinde hissetmesine dayalı olan saf, içsel ve tinsel bir din arayışı içinde olduğundan mevcut Hıristiyanlık biçimlerini reddetti. Fox, Mesih'in her bir bireyi doğrudan aydınlatan içsel ışığından söz ediyor ve Mesih'i içlerinde hissedenlerin dışsal bir lütuf kanalına gereksinim duymayacaklarına inanıyordu. Bu yüzden ibadetten bütün sakramentleri, törenleri, ayinleri, rahipleri ve kutsal metinleri çıkarttı. Dostlar kiliselerde değil, 'toplantı evlerinde' bir araya gelirler ve ibadet olarak aralarından biri Kutsal Ruh tarafından konuşmaya teşvik edilene kadar sessizce otururlar. Oysa, uygulamada Kuveykırlık saf ve biçimsellikten uzak bir mistisizmin Kutsal Kitap Hıristiyanlığı ve Kristoloji ile birleşmesi ve gelişmiş bir örgüt yapısı sayesinde ayakta kalabildi.

Sonuç

Hıristiyan mistisizmi özgürce hareket edip kendi kurumlarını kurmak veya herhangi bir dini gruba üye olmayan bireylerin ayrıcalığı haline gelmek yerine çoğunlukla Kilise Hıristiyanlığının, sonraları ise Kutsal Kitap Hıristiyanlığının etkisi altına girdi. Manastır sistemi ise kilisenin ve din adamlarının denetiminden tümüyle kopmadan kendilerini mistik yola adamak isteyen bireyler için bir orta yol oldu.

Modern Çağ öncesinde Hıristiyan mistisizminin birçok çeşidinin Hıristiyanlığın kutsalı tümüyle bireysel deneyimde ve benlikte bulan, hatta benliği kutsal olanla özdeşleştiren aşırı ucunda yer almamasının nedeni kesinlikle buydu. Başlangıçta bazı Hıristiyan mistisizmi türleri böyle bir eğilim taşıdıysa da bunlar çabucak 'gnostik' ve 'sapkın' inançlar olarak yerleşik Hıristiyanlığın dışına itildiler. Daha sonraları da bu yönde eğilimleri olan mistikler kilise tarafından resmen lanetlendiler ve aforoz edildiler.

Modern Çağ'ın başlarında İngiltere'de William Blake'in (1757-1827) veya Amerika'da Aşkıncılar'ın yaptığı gibi, Hıristiyanlık ile Romantizmin etkilerini birleştiren bir mistisizm türü ortaya çıktığında, bunun artık Hıristiyanlık sayılamayacak bir şey olarak görülmesinin sebebi budur. Bu tarz Romantik mistisizmi çeşitli Hıristiyan mistisizmi biçimlerinden farklılaştıran şey, Tanrı'nın cinsellik de dahil olmak üzere, insanın en derin arzuları, deneyimleri ve duygularında bulunabileceği inancıydı. Oysa, yukarıda ele alınan birçok mistisizm tarzında, tersine, kişilerin kendi arzu, deneyim, eğilim ve bireyselliklerinden tamamen sıyrılmaları, Tanrı'nın ancak bu durumda hayatlarına girerek onları yöneteceği inancı vardır. Böylece, tanrısal olan çok anlamlı bir biçimde insan doğasının dışında ve onun zıddı olan bir şey olarak kalır. Birçok Hıristiyan mistisizm türünde Tanrı kral, damat ve sevgilidir ve insanın 'içine girip' onu ele geçirebilsin diye ruhun kendisine sonsuz bir teslimiyet ve fedakârlık göstermesi gerekir.

V. Bölüm

BATI'DA MODERN HIRİSTİYANLIK

Hıristiyanlığın farklı biçimlerde nasıl geliştiğine baktıktan sonra artık modernite ile ilişkilerini ele alabiliriz. Hıristiyanlık açısından aslında *iki* farklı modernite vardır. Kültürel anlamda bunların ilki, insan aklını ve bu aklı kullanma özgürlüğünü üstün kılan 18. yüzyıl Aydınlanmasıdır. Bu modernite, sosyoekonomik açıdan kentsel sanayi toplumunun, siyasal açıdan ise giderek güçlenen merkezi hükümetler tarafından yönetilen ulus devletlerin yükselişi ile eşzamanlıdır. İkincisi (veya 'geç dönem' modernitesi) ise, çok daha sonra, 1960'larda ortaya çıkmıştır ve en önemli kültürel özelliklerinden biri öznelliktir. Buna göre, dini veya laik hiçbir yerleşik otoriteye saygı gösterilmez, onun yerine kişi kendi derin duygularının, sezgilerinin, arzularının ve deneyimlerinin otoritesini kabul eder. Bu öznellik eğilimi siyasal alanda demokrasinin, ekonomik alanda ise (artan bir refah getiren) kapitalizmin zaferi ile desteklen-

mektedir. Bu gelişmelerin hepsi birlikte bireye ve yaptığı seçimlere yeni bir ağırlık ve anlam kazandırır.

Bu bölümde, Hıristiyanlığın ilk moderniteye uyum sağlamakta başarılı olmuşsa da ikincisi ile pek barışamadığı gösterilecektir. Aynı zamanda, bazı Hıristiyanlık türlerinin öznellik ile diğerlerine oranla daha iyi başa çıktığı anlaşılacaktır.

Hıristiyanlığa Karşı 'Aydınlanmış' Tepki

3. Bölümde gördüğümüz gibi, egemen Hıristiyanlık biçimi, yani Kilise Hıristiyanlığı, Modern Çağ'a, Avrupa'da ortaya çıkmakta olan ulus devletler ile sıkı bir ittifak içinde girmiştir. İster Katolik ister Protestan olsun, her ulusun bir devlet kilisesi vardı (aslında yepyeni bir mezhep olan İngiltere Kilisesi veya 'Anglikan Kilisesi' tam olarak bu işlevi görmek üzere kurulmuştur). Kilise ile devlet arasındaki ittifak her ikisinin de ortak görüşleri olması nedeniyle güçlendi. Devlet kiliseleri gücün hükümdarın elinde olması gerektiği ve (göklerde Tanrı, yeryüzünde ise kral olan) hükümdarın halkını yönetme hak ve görevine sahip olduğu görüşünü onaylıyordu. Halk ise yukarıdan gelen bu egemen gücün hem yeryüzündeki hem de göklerdeki temsilcisine itaat etmekle yükümlüydü.

Reform öncesi Avrupa'sında Hıristiyanlık kendisine rakip laik güçler karşısında tek bir kilise –Katolik Kilisesi– olarak birleştirici bir rol oynamışken, artık kendisi bu rekabetin bir parçası haline gelmişti. Uluslar arasında giderek artan anlaşmazlıklar ve savaşlar Katoliklik ile Protestanlık rekabetine dönüştü, üstelik Protestanlığın kendi içinde

de mezhepler arasında çatışmalar vardı. Bu süreçte Hıristiyanlık daha önce olduğundan çok daha fazla 'ikrarcı' oldu, çünkü birbiriyle yarışan kiliseler neye inandıklarını ve neyin onları farklı kıldığını belirten 'iman ikrarları' yayınladılar. Aynı zamanda, farklı inançlar arasındaki rekabet büyüdükçe, ve bunların her biri diğer inançlardan dönerek kendilerine katılanların sayısını artırmak istedikçe, Hıristiyanlık çok daha evanjelik bir niteliğe sahip oldu. Barış ve birliği sağlamak bir yana, Hıristiyanlık modern çağın başlarında Avrupa'da yayılan savaşları, hoşgörüsüzlüğü ve düşmanlığı kızıştırıyor gibiydi.

17. yüzyılda İngiltere'deki İç Savaş ve Avrupa kıtasında hüküm süren din savaşları sonrasında, kimi İngiliz ve Fransız yazarlar köklü bir reform yapılmasını önerdiler. Kendilerine 'Deist' denilen bu kişiler 'geleneksel' Hıristiyanlığı keskin bir dille eleştirerek onu akıldışı ve hoşgörüsüz olmakla suçladılar. Ancak ateizmi (tanrı tanımazlık) savunmak yerine istikrarlı ve varlıklı bir toplumun oluşabilmesi için daha sağlam bir temel oluşturabilecek olan, akılcı ve 'doğal' yeni bir din geliştirme önerisinde bulundular. Boş inançlara değil insan aklına dayalı olan böyle bir dinde mucizeler, bakire doğum, Üçlü-birlik gibi şeylere inanılmayacak, Hıristiyanlıktaki yaratıcı Tanrı, insanların kardeşliği, ruhun ölümsüzlüğü, ve insanların birbirlerine karşı olan sevgi ve ilgi görevi gibi etik öğeler korunacaktı.

Deizm insan aklını en büyük otorite, özgürlüğü bir değer, ilerlemeyi ise mümkün olan bir şey olarak kabul eden 'Liberal' Hıristiyanlığın ilk ortaya çıkışı olarak görülebilir. Augustinus'tan çok Aquinolu Tommaso'nun görüşüne yakın olan Liberal Hıristiyanlık, insan onuruna daha büyük

değer verir, ama insanlık onurunun, Hıristiyan Tanrı'sına inanarak ve kilise bağlamında geliştirilebileceğine inanır. Bu bölümün devamında göreceğimiz gibi, Liberal Hıristiyanlık ilk modernitenin ortaya çıkışında önemli bir rol oynamış ve kendini pasif bir biçimde modern değerlere uydurmaktan çok daha fazlasını yapmıştır. Ancak, her zaman insan aklını, özgürlüğünü ve onurunu yüceltmekle Hıristiyanlık inancının gizemlerine ve Tanrı ile O'nun kilisesinin otoritesine dindarca ve koşulsuz olarak boyun eğmek arasında kurulan rahatsız edici bir uzlaşma biçimi olmakla suçlanmıştır.

Bu iki uç, yani Liberal Hıristiyanlığın uzlaştırmaya çalıştığı bu iki aşırı görüş arasındaki en şiddetli çatışma 1789 Fransız Devrimi'nde ortaya çıktı. Fransa'da Roma Katolik Kilisesi monarşi ile sıkı fıkı olmuş ve giderek dozu artan baskıcı rejimi Tanrı iradesi olarak meşrulaştırmıştı. 18. yüzyılda Aydınlanma düşüncesi Avrupa'da yayılıyor ve Fransa'nın bazı yerlerinde güçlü bir şekilde destekleniyordu. İnsan onuru, özgürlük ve eşitlik düşüncelerinin benimsenmesi dini ve siyasal düzene yönelik eleştirilerin giderek sertleşmesine yol açıyordu. Bu ortamda ateist düşüncelerin açıkça dile getirilmesi tehlikeli bir şeydi, ama Voltaire (1694-1778) gibi düşünürler insanın kendisinden başka hiçbir şeye bel bağlamayan ve onu Tanrı'nın vesayetinden çıkartan tümüyle laik bir görüş oluşturdular.

Fransa'da siyasal ve düşünsel protesto yan yana gitti. Kiliseyle devlet arasında sıkı bir ittifak olduğundan, monarşiye başkaldırmak kaçınılmaz olarak Katolik Kilisesi'ne de başkaldırmak anlamına geliyordu. Sonunda, ülkenin ekonomisinde oluşan krizin hazırladığı fırsattan da yarar-

lanarak Devrim yapıldığında, kullanılan slogan 'özgürlük, eşitlik ve kardeşlik' oldu. Çok uzun bir zaman Katolik Kilisesi tarafından desteklenmiş olan yüce gücün ayrıcalıkları yeni ortaya çıkan demokrasi talepleri tarafından tehdit ediliyordu. Tanrı tarafından pek az insana bahşedilmiş bir ayrıcalık olduğuna inanılan güç artık herkesin (veya en azından mülk sahibi erkeklerin) sahip olduğu 'doğal' bir hak olarak görülüyordu. Gerçi devrimcilerin bazıları baskı rejiminin yıkılmasının kilisenin de yıkılmasını gerektirdiğini düşünüyorlardı ama, sonunda Fransa'da kiliseyi tama-

Syllabus of Errors'dan (Yanlışlıklar Listesi)

[Papanın lanetlediği yanlışlıklar:]

15. Her insan, aklın kılavuzluğuyla doğru olduğuna inandığı dine inanmakta özgürdür.

24. Kilisenin ne zor kullanma ne de doğrudan veya dolaylı olarak kullanabileceği dünyevi gücü vardır.

44. Sivil otoritenin dine, ahlaka ve maneviyata ilişkin konulara müdahale yetkisi vardır.

77. Günümüzde artık Katolik dininin diğer bütün dinleri dışlayarak Devletin tek resmi dini olması uygun değildir.

80. Papa kendisini ilerlemeye, liberalizme ve modern uygarlığa uydurmalı ve bunlarla uzlaşmalıdır.

men kapatmayan ama üzerinde daha büyük bir kamu denetimi kuran daha orta yolcu ve daha pragmatik bir 'laiklik' siyaseti benimsendi.

Roma Katolik Kilisesi buna büyük tepki gösterdi. Fransız Devrimi'ni ve bu devrime esin kaynağı olan ve aralarında özgürlük arzusu ile demokrasi talepleri de bulunan tüm düşünceleri lanetledi. Monarşi ideallerini yeniden ortaya koydu, kiliseyi merkezileştirme ve kişisel yaşam, mümkün olduğunda da siyasal yaşam üzerindeki etkisini artırma çalışmalarını sürdürdü. Yeni düşünce akımlarını lanetledi, Aquinolu Tommaso'nun düşüncelerine dayanan Katolik ilahiyatın ikrarını içeren 'el kitapları' yayınlanmasını teşvik etti. Papalık Avrupa'da siyasal güç olma konumunu savundu ve demokrasi davasının sekteye uğradığı her yerde hemen kendini gösterip durumdan yararlandı. 1864 gibi oldukça geç bir tarihte bile Katolik Kilisesi *The Syllabus of Errors* (Yanlışlıklar Listesi) adıyla bilinen ve Modern Çağ'daki akılcılığı, ilericiliği ve demokrasiyi lanetleyen bir belge yayımladı, 1870'de ise Papalığın Yanılmazlığı Doktrinini ileri sürdü. Bu süreçte Roma Katolikliği demokrasi ve toplumsal değişimle değil, toplumsal tutuculukla özdeşleşti.

Hıristiyanlığın Demokratikleşmesi

Avrupa'daki devrimci ve demokratik başkaldırılara bütün Hıristiyan kiliseleri Roma Katolik Kilisesi'nin verdiği tepkiyi vermemiştir. 1776'da bir devrim olmuş ve Britanya'nın sömürgeciliğine başkaldıran Amerika Birleşik Devletleri doğmuştu. Amerikan ve Fransız devrimleri ara-

sında çok yakın bir ilişki ve paylaşılan idealler vardı. Ama, Fransa'da Hıristiyanlık kendini savunma durumuna düşürüldüğü halde Amerika'da bambaşka bir sonuç ortaya çıktı. Britanya kendi devlet dini olan Anglikan Kilisesi'ni Amerika'ya taşıdıysa da Amerikan topraklarında başka kiliselerin kurulmasına da izin vermişti. Bu kiliselerin birçoğu devrimci güçlere *karşı* birleşmek yerine bağımsızlık ve özgürlük davasını desteklemişlerdi.

Birleşik Devletler'in demokratik kuruluşunun Hıristiyanlık sayesinde olduğunu söylemek abartı olur. Bu yeni bağımsız ulusun siyasal temellerini hazırlayanlar akılcı bir dinin farklı türlerini destekleyen Deistlerdi. Ama Amerika'da geleneksel anlamda Kilise Hıristiyanlığına ve Kutsal Kitap Hıristiyanlığına bağlı oldukları halde Devrimi ve devrim ideallerini yürekten destekleyen ve iyi Hıristiyanların aynı zamanda özgürlük ve demokrasi ideallerine sahip olan iyi Amerikalılar da olabileceğine inanan çok sayıda Hıristiyan da vardı.

Amerikan kiliselerinin birçoğunun modern laik ve demokratik devlete kucak açmalarının nedeni, bu kiliselerin din ile devletin ayrılmasından zararlı değil kârlı çıkacak olmalarıydı. ABD'de birbirine rakip birçok farklı inanç olduğundan, bunlar aralarından hiçbirinin devlet kilisesi durumuna gelmesini istemiyorlardı. Bazıları zaten Avrupa'da bir azınlık inancı olmanın ne demek olduğunu yaşayarak öğrenmiş ve bu durumun yarattığı zorluklardan ve baskılardan kaçmak için ABD'ye gelmişlerdi. Bu gruba giren kiliselerin bazıları (Cemaatçiler, Presbiteryenler) Kilise Hıristiyanlığı, bazıları (Vaftizciler) Kutsal Kitap Hıristiyanlığı türüne giriyordu, bazıları da (Metodistler) ikisinin

arasında bir yerdeydi; ayrıca Mistik Hıristiyanlık kiliseleri de vardı (Kuveykırlar). Cemaatçi, Presbiteryen ve Katolik kiliselerin ideolojisinde din ile devletin ayrılması ve dini hoşgörü yoktu, ama onlar bu idealleri kendi işlerine yaradığı için benimsediler. Çok geçmeden bu yararcı tercihe ilahiyat alanında da kılıf bulundu (bu da sonuçta Roma'daki Katolik Kilise ile Amerikan Katolik Kilisesi arasında fırtınalı ilişkilere yol açtı). Tarihleri boyunca siyasal ve dini hiyerarşiye karşı çıkmış ve kendi kurumsal yaşamlarında daha demokratik düzenlemeleri desteklemiş olan Kutsal Kitap Hıristiyanlığı ile Mistik Hıristiyanlık kiliseleri ise ideolojik olarak demokratik özgürlükler fikrine daha yakındı.

Sonuçta laik devletin doğuşu ve demokratik düzenlemelerin topluma yayılması, Amerika'da Hıristiyanlığa Avrupa'da olduğundan çok daha az zarar verdi. Hatta kiliselerin aslında bu işten kârlı çıktıkları bile söylenebilir, çünkü böylece 'Amerikan tarzı yaşamın' temel unsurlarından biri haline geldiler. Bunun sonuçları bugün bile görülebilir. ABD'de kiliseye gidenlerin oranı Avrupa'dakinin neredeyse iki katıdır ve din hâlâ kültürel ve siyasal yaşamda (resmen olmasa da) çok daha önemli bir rol oynamaktadır. Paradoksal olarak ABD'de din ile devletin resmen ayrılması, ikisi arasındaki karşılıklı desteğin sağlanması açısından Avrupa'da yerleşik düzenin sürdürülmesinden çok daha etkili oldu.

19. Yüzyıl

19. yüzyıl bazen Batı'da Hıristiyanlığın en yoğun biçimde yaşandığı bir dönem, bazen de laikliğin Hıristiyan kültü-

rüne ciddi bir alternatif oluşturmasının başlangıç noktası olarak gösterilir. Bunların her ikisinde de gerçeklik payı vardır.

19. yüzyılda bir yandan kiliselerin, din adamlarının ve kiliseye gidenlerin sayısında büyük bir patlama olmuştur ama bu durum büyük ölçüde nüfus artışı ile açıklanabilir. Bugün hâlâ birçok yerleşim merkezinin en önemli yapılarından olan dini binaların çoğu bu dönemde inşa edilmiş, bugün hâlâ Hıristiyanlıkla özdeşleştirdiğimiz kurumların ve uygulamaların büyük çoğunluğu bu dönemde ortaya çıkmıştır. Bunlar Pazar okulları, Kutsal Kitap kursları, herkesin satın alabileceği kadar ucuz Kutsal Kitaplar ve dua kitapları, Pazar ayinleri, Gotik mimari ve dekorasyon tarzı, ve İsa ile azizlerin her yerde bulunan resim ve heykelleri gibi şeylerdir. İnananlar arasında dindarlık çok yüksek bir seviyeye ulaştı. Örneğin, Britanya'da pazar günleri nüfusun yarısı, bazıları günde birkaç defa olmak üzere, kiliseye gitmeye başladı, Hıristiyanlıkla ilgili yayınlar –kitaplar, dergi ve romanlar –çok arttı, Hıristiyanlık dili ve değerleri yaygın kültüre nüfuz etti. Hıristiyanlık yaygın kültürel değerlerle öyle iç içe geçti ki, tutumluluk, çalışkanlık, aşırılıktan kaçma, kendine güvenme, temizlik, saygınlık, aile değerleri, cinsel ölçülülük gibi değerlerin gerçekte hangisine ait olduğu belli olmamaya başladı (bkz. Resim 18).

Öte yandan, Hıristiyanlığa ilişkin kuşkular ve düş kırıklıkları da daha önce hiç olmadığı kadar yaygınlaştı ve açıkça dile getirilir oldu. Bunda kısmen bilimsel yöntemin saygınlık kazanması etkili oldu. Bilimin dünyayı açıklamak ve teknolojik yeniliklere yol açmak konusundaki somut başarısı pek göz ardı edilecek gibi değildi. Bilim bilgiyi doğaüstü

Resim 18. *Family at Church* (Kilisede Bir Aile), H. Fitzcook. *The Sunday at Home* (Evde Pazar Günü) adlı kitabın resimlerinden (1865).

vahiylere değil dünyanın titiz ve sabırlı bir biçimde araştırılması sonucunda elde edilen bulgulara dayandıran ampirik bir temele oturttuğu için, doğrudan Tanrı tarafından vahiy yoluyla gönderildiğine inanılan temel ilkelerden çıkarım yapma biçimindeki ilahiyat yöntemini zayıflatıyordu. Bilim yeni keşifler yapıp ilahiyat ve Kutsal Kitap ile tamamen çelişen kuramlar ortaya atınca bu izlenim daha da güçlendi. Bunların ilki, jeoloji biliminin dünyanın yaşının ilahiyatçıların Kutsal Kitap'taki kayıtlara bakarak hesaplamış oldukları 6006 yıldan çok daha fazla olduğunu keşfetmesiydi. Eleştirel tarih yönteminin Kutsal Kitap'a uygulanması da Musa'nın Kutsal Kitap'taki ilk beş kitabın yazarı olduğu ve İncillerdeki sözlerin gerçekten İsa'nın sözleri olduğu gibi, o zamana kadar tartışılmadan kabul edilmiş olan bazı inançlar üzerinde soru işaretleri yaratarak imanı sarstı. Darwin ise Tekvin'deki yaratılış öyküsüyle ve dünyanın insanlar için yaratılmış olduğunu ileri süren insan merkezli görüşle açıkça çelişerek huzursuzluğun daha da artmasına neden oldu. Dine en büyük darbeyi vuran şey ise, Darwin'in evrim kuramının hayatın ortaya çıkışını belli bir plan sonucu değil, rastlantısal bir şey olarak inandırıcı bir biçimde açıklaması oldu.

Bu kadar büyük sarsıntılar karşısında yılmayan Liberal Hıristiyanlık bunlara gözü pek bir biçimde karşı koydu. Liberaller tanrısal hakikatin yalnızca Kutsal Kitap'tan ve kilise babalarının yazılarından öğrenilebileceği ve bunlardan yapılan çıkarımlar yoluyla gündelik hayata uygulanabileceği düşüncesine karşı çıkıyorlardı. Onlara göre akıl, özgür düşünce ve bilimsel yöntem Hıristiyanlık inancının düşmanı değil dostu olarak görülebilirdi. Dünyayı yaratan

Tanrı olduğuna göre, insanların 'doğa' hakkında yapacakları hiçbir keşif yaratıcıya olan inancı zayıflatacak bir şey olamazdı. Bu nedenle, Liberal İlahiyat bilime kendi alanında, yani maddesel dünyayı ve bu dünyanın işleyiş biçimini açıklamak konusunda, egemenlik verdi. Ama Tanrı hakkında neleri bilmemiz ve O'nu memnun etmek için nasıl davranmamız gerektiği konusunda bilgi verme işini kendine sakladı. Bu süreçte ilahiyat temel vurgusunu etik konulara yapmaya ve Tanrı'yı bilmek ve anlamak için

Friedrich Schleiermacher

Schleiermacher (1768-1834) modern ilahiyata 20. yüzyılın sonlarına kadar egemen olan Liberalleşmeyi başlatan kişi olarak bilinir. Aynı zamanda, iman ikrarı çağının tipik özelliği olan tümdengelimci ve önermelere dayalı dogmatik ilahiyatın değişmesine de yardımcı olmuştur. Schleiermacher, çağdaşlarının gerçek yaşamdan kopmuş olduğunu düşündükleri bir Hıristiyanlığı neden reddettiklerini anlıyordu, ama onların da *Hıristiyanlık İnancı*'nı (bu aynı zamanda en önemli yapıtının başlığıydı) yanlış anladıklarını düşünüyordu. Ona göre gerçek inanç, bir dizi önermeyi kabul etmekten çok, mutlak bir bağımlılık hissi yaşanmasıyla ilgili bir şeydi. Böyle söyleyerek Schleiermacher Hıristiyanlığı en derin insani deneyimlere dayandırıyor, ama bu deneyimlerin en iyi biçimde Mesih'in ışığıyla ve kutsal metinler aracılığıyla yorumlandığında ısrar ediyordu.

insan yaşantısının –özellikle de ahlaki deneyimlerin– önemini kabul etmek konusunda daha açık görüşlü olmaya başladı.

Liberal İlahiyatın en büyük başarısı, kişinin aynı zamanda hem akılcı hem de Hıristiyan olmasını mümkün kılması oldu. Kendi alanında bilimsel yöntemin geçerliliğini kabul etmekle kalmadı, evrimin yaratılış ile çelişmediğini, aksine yaratılışın bu yöntemle gerçekleştiğini ileri sürerek Darwin'i bile özümsedi. Liberaller için Tekvin'deki gibi yaratılış hikâyeleri içlerinde derin bir tinsel hakikat barındıran 'efsane'lerdi ve bunların bilimsel açıklamalarla karıştırılmaması gerekiyordu.

Liberal Hıristiyanlar modern, akılcı düşünceye çok önemli düşünsel ödünler vermiş olmalarına karşın, kilise ve kilisenin toplumdaki rolü söz konusu olduğunda tutuculuk eğilimi gösteriyorlardı. Liberallerin çoğu Kilise Hıristiyanlığına bağlıydı ve topluma Hıristiyanlık değerlerinin kılavuzluk etmesi, kiliseye, sakramentlere ve din adamlarına saygı gösterilmesi gerektiğine inanıyorlardı. Liberalizm, içlerinde en önemlisi Üniteryen Kilise olan birçok liberal inanç biçiminin ortaya çıkmasına yol açtıysa da, en büyük etkiyi zaten var olan inanç biçimleri üzerinde yaptı ve Protestan Kilise Hıristiyanlığı ile yakın bir ilişkisi vardı. 19. yüzyılda bu Hıristiyanlık biçimi yükselişe geçtiği için –bunun sebepleri arasında aralarında Britanya ve Amerika'da bulunan zamanın en güçlü uluslarında ve imparatorluklarında egemen gelenek olması vardı– Liberal Hıristiyanlık kendisini çok etkili bir konumda buldu. Bir yandan yükselmekte olan orta sınıfın değerlerini ve siyasetçilerini desteklerken, öte yandan sanayinin ortaya çıkardığı işçi

sınıflarının yaşam koşullarının iyileştirilmesi çağrısını yaparak toplumsal vicdana seslenmeyi başardı.

Bu liberal programa Hıristiyanların hepsi sıcak bakmıyordu. Katolik Kilise içinde yükselen liberal sesler susturuldu ve Kutsal Kitap eleştirileri yasaklandı. Protestan kanatta da inancın liberalleşmesine karşı tavır alan ve Liberal Hıristiyanlığın orta sınıfın çıkarlarıyla kurduğu ittifaka kuşkuyla bakanlar vardı. Kutsal Kitap Hıristiyanlığına bağlı olanlar bu gelişmelere iki sebeple karşıydılar: Birincisi, Kutsal Kitap'ın hakikatinden ödün verildiğini düşünüyorlardı; ikincisi, kiliseyle 'dünya' birbirine çok yakınlaşmış oluyordu. Bardağı taşıran damla Darwin'in din tarafından özümsenmesi oldu. Yüzyılın sonunda, özellikle ABD'de, bazı tutucu Kutsal Kitap Hıristiyanları 'yaratılış' inancını (yani Tanrı'nın dünyayı Tekvin'de anlatıldığı biçimde yarattığını) savunmaya ve Darwin ile onun Liberal Hıristiyan destekçilerine saldırmaya başladılar. 20. yüzyılın başlarında bu akıma 'Kökten-dincilik' denmeye başlandı, çünkü Hıristiyanlık inancının 'köklerine' dönülmek isteniyordu.

Hıristiyanlık ve Öznel Hayata Geri Dönüş

Yükselen muhalefete karşın, Liberal Hıristiyanlık 20. yüzyıla çok sağlam bir biçimde girdi. 1970'lere kadar, Liberal İlahiyat ve Kilise Hıristiyanlığı ile orta sınıf değerleri arasındaki güçlü ittifakın görünen gelecekte de Batı'daki Hıristiyanlık coğrafyasında egemen olacağı düşünülüyordu. Rudolph Bultmann (1884-1976) ve Paul Tillich (1886-1965) gibi liberal ilahiyatçılar Hıristiyanlığın entelektüel

gündeminin oluşmasına katkıda bulundular, II. Dünya Savaşı ertesinde 'eve ve kiliseye' dönüşler artınca 'yerleşik liberal' kiliseler patlama yaptı, hatta Katolik Kilisesi bile İkinci Vatikan Konsili (1962-5) sonrasında liberal çizgiye yaklaşmış gibi görünüyordu. Papa XXIII. John tarafından toplanan bu konsil, Roma Katolik Kilisesi'nin modern kültüre sırtını dönen ve Tommasocu ilahiyat araştırmalarına, etkili bir dindarlığa ve Roma'ya itaate dayalı bir 'savunma kalesi' yaratma zihniyetine son verdi. Konsil, Katolik yaşamda ve düşüncede birçok önemli değişikliğe açılan bir kapı oldu. Bunlar, ibadetin Latince yerine halkın kendi dilinde yapılması, modern ilahilerin ve koroların kullanılması, Katolik keşişlerin ve rahibelerin yaşamlarının liberalleştirilmesi, Kutsal Kitap ve ilahiyat yorumlarında daha eleştirel bir yaklaşımın benimsenmesi ve din özgürlüğü ile hoşgörü ilkelerinin kabul edilmesiydi. Konsil ayrıca, kilisenin yalnızca din adamları hiyerarşisiyle değil, 'Tanrı'ya inananların tümüyle' özdeşleştiği yeni bir anlayışı da onayladı.

Ancak, 20. yüzyılın sonunda Liberalizm gerilemeye başladı. İkinci Dünya Savaşı sonrasında kiliseye gidenlerin sayısında meydana gelen artış yerini azalmaya bırakmıştı ve özellikle Kilise Hıristiyanlığı bu durumdan çok kötü etkilenmişti. Örneğin, İngiltere'de 1970 ile 2000 yılları arasında Anglikan, Metodist, Roma Katolik ve Birleşik Reform kiliselerine gidenlerin sayısı yarı yarıya azaldı. Avrupa'nın başka yerlerinde, hatta Kuzey Amerika'daki yerleşik liberal kiliselerin durumu ise bundan bir nebze daha iyiydi. En büyük zararı eski devlet kiliseleri görüyordu. Örneğin, yüzyılın sonunda pazar günleri İsveç Kilisesi'ne gidenlerin oranı toplam nüfusun yüzde ikisine kadar düş-

müştü, İngiltere Kilisesi'ne gidenlerin sayısı ise yirmi yılda (1980-2000 arası) yarı yarıya azalmıştı. Liberal İlahiyatın şansı dönmüştü. Bir zamanlar ilahiyat sahnesinde başrolü oynamasına karşın artık kendisini savunma konumuna gel-

Karl Barth

Liberal İlahiyat, Reform sonrası İsviçre ilahiyatçılarından Karl Barth'ın (1886-1968) şiddetli saldırılarına maruz kaldı. Yazdığı ilk önemli kitap olan *Commentary on Romans*'da (Romalılar Üzerine Yorum) insanla Tanrı arasındaki mesafenin aşılmazlığını vurguladı. Barth, Liberalleri, Tanrı'yı insan kafasındaki kategorilerle anlamaya çalışarak insan boyutuna indirgemekle suçladı. Daha sonra yazdığı birkaç ciltlik *Church Dogmatics* (Kilise Dogmaları) adlı kitabında, Barth, insanların Tanrı'yı ancak Söz'de (yani, Mesih'te, kutsal yazılarda ve vaazlarda) açıklanan kimliğiyle anlayabileceklerini ileri sürdü. Dinlerin çoğunda gerçeğin bulunduğunu ileri sürenlere karşı Barth, din denilen şeyin insan eliyle yaratılan putlara tapmak olduğunu, bununla asla yaşayan Tanrı'ya ulaşılamayacağını söyledi. "Tanrı, Tanrılığını yapsın diye" ilahiyatçılar Tanrı'yı anlamaya çalışmaktan vazgeçmeli ve sadece Tanrı Söz'üne bel bağlama alçakgönüllülüğünü göstermeliydi. Barth, hakikatle özel bir ilişkisi olduğunu ileri sürerek Hıristiyan ilahiyatına canlılık getirdi; 20. yüzyılın sonunda akademik ilahiyat çalışmalarına egemen olan 'neo-ortodoks' yaklaşım ondan etkilenmişti.

mişti. Feminist İlahiyat ve Özgürlük İlahiyatı gibi yeni liberal gelişmeler (bkz. izleyen bölümler) Liberal gündemin ne kadar eski kaldığını ortaya koyuyordu.

Liberal Hıristiyanlık gözden düşerken, tutuculuk yükselişe geçti. Kutsal Kitap Hıristiyanlığı bundan çok yararlandı. Kökten-dincilik 1920'lerde Amerika'da liberal düzen tarafından dışlanmıştı, ama ABD'deki Hıristiyanlar kendi kiliseleri, okulları, üniversiteleri, alışveriş merkezleri, radyo ve televizyon kanalları ile ilişkiler ağını içeren başarılı bir Hıristiyan alt kültürü yaratmayı başardılar. Bu kültür popüler kültürün aşındırıcı etkisine karşı kendini korumayı, topluluğunu kalabalıklaştırmayı ve 1980'lerde, hatta daha sonraları da, Amerikan siyaset sahnesinde sesini duyurmayı başardı. Bütün enerjisini 'geleneksel ev', 'aile değerleri' ve kadınlarla erkeklerin farklı rolleri gibi konuları savunmaya yöneltti. Özellikle eşcinsellik ve kürtaj karşıtı ve evlilik öncesi cinsellikten kaçınma kampanyalarında etkili oldu. Bazı durumlarda tutucu Katolikler ile Protestanlar bu kampanyalarda birlikte hareket ettiler.

'Evanjelik Hıristiyanlık' ise daha geniş bir çerçevede daha da başarılı oldu. Kutsal Kitap'ın yanılmazlığı gibi konularda Kökten-dinciler kadar aşırı uçta bir tavır almasalar da, Evanjelikler de Kutsal Kitap'ın en büyük otorite olduğunu, insanların günahkârlığını, ruhun kurtuluşunu çarmıhtaki İsa Mesih'in sağlayacağını, insanın yaşamını İsa'ya adamasının ve 'yeniden doğmasının' gerekliliğini, Kutsal Kitap'a dayalı ve aile değerlerini sağlamlaştıran sıkı bir ahlak anlayışının ve Hıristiyanlığı yaymanın önemini kabul ederler. Kökleri erken Modern Çağ'da olan Evanjelik öğreti iman ikrarı hareketinden doğmuş, ama bu hareketin Pro-

testanlık içinde yarattığı rekabete girmeden herkesle bir işbirliği arayışı başlatmıştır. Hıristiyan inancına önermelere dayalı (yani inancın bir dizi önermeyi kabul etmek anlamına geldiği) bir yaklaşım sergilerken, bu yaklaşımı (özellikle Kutsal Ruh'ta 'yeniden doğma' sırasında) kutsalın doğrudan deneyimlenmesi konusuna vurgu yapan modern görüş ile birleştirir. Evanjelikler tarihsel Protestan kiliselerinden herhangi birinin veya bağımsız cemaatlerin üyeleri olabilirler. Onlara göre farklı kiliselerin var olması onları bir araya getiren deneyimlerin ve kabullerin yanında önemsiz bir şeydir.

Evanjelik öğretinin bireysel deneyimlere giderek daha fazla önem vermesinde bir başka mezhepler arası akımın, Pentekost hareketi içerdiği için Pentekost Hıristiyanlık olarak da bilinen Karizmatik Hıristiyanlığın da etkisi olmuştur. Bir sonraki bölümde daha ayrıntılı incelenecek olan Karizmatik Hıristiyanlık, Tanrı'nın Kutsal Ruh olarak doğrudan deneyimlenmesi olgusuna önem verir. Sonuç olarak, şu andaki Evanjelik Hıristiyanlık farklı konumlardan oluşan bir yelpazeyi kapsamaktadır. Bu yelpazenin bir ucunda kutsal metinleri mutlak ve yanılmaz otorite olarak kabul eden tutucu Evanjelikler veya Kökten-dinciler, diğer ucunda ise hem kutsal metinlerin hem de Kutsal Ruh'un doğrudan deneyimlenmesinin otoritesine inanan Karizmatik Evanjelikler (veya Evanjelik Karizmatikler) vardır. Ayrıca, Katoliklikleri Karizmatik akımın kişisel deneyimlere yaptığı vurgudan etkilenmiş olan Karizmatik Katolikler de bulunmaktadır.

Toparlarsak, mutlak otoriteyi nerede gördüğüne bağlı olarak (Tanrı'da, Tanrı tarafından aydınlanmış insan aklın-

	Aşkın Otorite	*Aklın Otoritesi*	*Öznel Deneyimlerin Otoritesi*
Kilise Hıristiyanlığı Türü	*Muhafazakâr Katoliklik* *Muhafazakâr Anglikanizm, Luthercilik, Presbiteryanizm*	*Liberal Katoliklik* *Liberal Protestanlık*	*Pentekost Katoliklik*
Kutsal Kitap Hıristiyanlığı Türü	*Kökten-dincilik Evanjelik Öğreti*	*Liberal Evanjelik Öğreti*	*Karizmatik Hıristiyanlık/ Pentekost Hıristiyanlık*
Mistik Hıristiyanlık Türü	*Mistik Doğu Ortodoksluğu*	*Swedenborg Öğretisi* *Christian Science*	*Dostlar Cemiyeti*

Modern Dünyadaki Farklı Hıristiyanlık Türleri

da, ya da, yalnızca akla değil, aynı zamanda sezgilere ve duygulara da dayalı olan öznel deneyimlerde) Modern Çağ'da Hıristiyanlığın kendi içinde farklılıklar gösteren bir olgu olduğunu söyleyebiliriz. Bu sınıflamayı önceki iki bölümde tarihsel Hıristiyanlığı incelerken kullanmış olduğumuz daha geniş çaplı sınıflamanın (Kilise Hıristiyanlığı, Kutsal Kitap Hıristiyanlığı ve Mistik Hıristiyanlık) üzerine yerleştirirsek, basit bir çizelgeyle modern Hıristiyanlığın büründüğü farklı biçimleri gösterebiliriz (bkz. aşağıdaki çizelge).

Bu çizelge aynı zamanda bize modern zamanlarda Hıristiyanlığın ne yöne döndüğünü de gösterecektir. İlk moder-

niteye geçiş kültürel olarak aşkın otoriteden bireysel aklın otoritesine geçiş anlamına geldiğinden (çizelgede soldan ortaya doğru), o sırada Liberal Hıristiyanlık (veya laik akılcılık) gözde olmuştur. İkinci moderniteye geçiş ise, bilimsel akılcılığın yarattığı düş kırıklığı ile giderek öznelliğe dönüş anlamına geldiğinden, o dönemde de kişisel deneyimlere dayalı din ve tinsellik anlayışı ön plana çıkmıştır (çizelgede sağda). Öznel yaşama verilen önem 1960'lardan sonra daha fazla yaygınlaştığından, sonraki kuşaklar giderek öznel deneyimlere hiç önem vermeyen ve 'hayatımı istediğim gibi yaşamamın' değerini değil dini ve ahlaki görevleri ve topluma uymanın önemini vurgulayan (hem tutucu hem de liberal) Kilise Hıristiyanlığından uzaklaşmıştır (bunların, çizelgenin sağ yanından düştükleri söylenebilir).

Bazı tutucu Kutsal Kitap Hıristiyanlığı kiliseleri de, özellikle de bireysel deneyimlere yer vermeyenler, inişe geçmiştir. 1970'lerden sonra en iyi duruma gelen Hıristiyanlık türü, yukarıdaki çizelgede, 'Kutsal Kitap Hıristiyanlığı-Öznel Deneyim' kategorisinde yer alan Karizmatik ve Evanjelik Karizmatik kiliselerdir. Bunların ikincisi Kutsal Kitap Hıristiyanlığı ile Mistik Hıristiyanlık bileşiminden oluşur. Öznellikten sıkılmış olanlar için Kutsal Kitap'a dayalı bir inanç ve ahlak anlayışları vardır, ama bunu bir biçimde öznel deneyim, kişisel doyum, gelişim ve iyilik duygusu vaadi ile birleştirirler. Dışsal otorite figürü olarak Baba Tanrı korunurken, hayata Kutsal Ruh olarak giren İsa Mesih ile her zaman insanın yanında olan bir kılavuz olarak doğrudan ilişki kurulabilir. Kilise ne kadar Karizmatik olursa, Kutsal Ruh'a teslim olma deneyimi o kadar yoğun olarak ve vecit halinde yaşanır (bkz. bir sonraki bölüm).

Resim 19. İngiltere'nin kuzeyinde bulunan ve artık kullanılmayan bu şapel (üstteki resim), United Reformed Church tarafından satılmıştır ve bir Meditasyon Merkezine (alttaki resim) dönüştürülmektedir. Meditasyon Merkezi herhangi bir dine bağlı değildir, Batı'da sayıları giderek artan ve 'din değil tinsellik' arayışı içinde olan kişilere hizmet vermektedir.

Tahmin edilebileceği gibi, ikinci modernite zamanında ortaya çıkan öznellik, bir ölçüde Hıristiyanlık içindeki mistik eğilimlerin de yararına olmuştur. Geleneksel Kilise Hıristiyanlığı, kişisel anlamı olan mistik 'tinsellik' taleplerine, güzel tarihsel mekânlarda etkileyici ibadet törenleri düzenleyerek karşılık verebildiği zamanlar düşüşe geçişini engellemeyi az da olsa başarabilmiştir. Öznellik doğrultusunda atılım yapan Kuveykır ve Üniteryen kiliseler gibi bazı tarihi mistik kiliseler de kazançlı çıkmıştır. Öznelliğe dayalı bir tinselliğe bu kadar büyük bir talep varken Mistik Hıristiyanlığın beklendiği kadar iyi bir durumda olmamasının nedeni, belki de, artık tinsellik alanında çok daha farklı alternatiflerin ve bunların yarattığı rekabetin ortaya çıkmış olmasıdır. 20. yüzyılın son çeyreğinde Yoga'dan Tai Chi'ye ve Reiki'ye kadar birçok 'bütüncül' tinsellik türleri ortaya çıkmış ve hızla gelişmiştir. Giderek daha çok sayıda insan kendisini 'dindar' olarak değil 'inançlı' olarak nitelemeye başladığı ve artık pek az insanın Hıristiyan eğitimi aldığı düşünülürse, bu tarz bütüncül tinsellik türlerinin yaygınlaşmış olması şaşırtıcı sayılmaz.

O halde, genel olarak 20. yüzyılın Batı'daki kiliselere yaradığı söylenemez. Bin dokuz yüzlü yılların sonunda Avrupa'nın birçok yerinde pazar günleri düzenli olarak kiliseye gidenlerin oranı genel nüfusun % 4-8'ine kadar düşmüştür (kiliseye ayda bir gidenlerin oranı bunun 1-1,5 katıdır). ABD'de bile, insanların kendilerine sorulduğunda bunun iki katı çıksa da, en iyi tahminle pazar günleri düzenli olarak kiliseye gidenlerin oranı %20 gibi düşük bir orandır. Erken Modern Çağ'da siyasal ve ekonomik gücünü zaten büyük ölçüde kaybetmiş olan Hıristiyanlık, artık 19. yüzyıl-

da elinde tuttuğu ve hatta pekiştirdiği kültürel etkinliğini de kaybetmiştir. Bir zamanlar 'düzenin' bir parçası olan Hıristiyanlık, artık insanları geleneksel değerlere, toplum kurallarına ve aileye dönmeye davet eden ve laik değerlerle modern kültürün öznellik anlayışına baş kaldıran tutucu bir karşı kültür haline gelmiştir. Bazı liberal ve mistik Hıristiyanlar genel toplumsal meselelere, cinsel hoşgörüye ve insanın içinde bulunan tanrısallık düşüncesine karşı daha kucaklayıcı bir tavır sergilemişlerdir. Ancak, en başarılı Hıristiyanlık türleri öznellik konusunda çok önemli ödünler vermiş olsa da, ilahiyat, kilise önderliği ve yaygın Hıristiyanlık konusundaki anlayışlar artık tamamen aleyhlerine dönmüştür.

Sonuç

Batı'da Hıristiyanlık tarihini özetlemeye çalışırsak, uzun zaman gücün yukarıdan gelen bir şey olduğu düşüncesini benimsemiş olan bir dinin kendisini aşağıdan gelen, yani her bir bireyin kendi içindeki güce inanılan bir çağın ortasında bulduğu söylenebilir. Zamanın gerisinde kalan Hıristiyanlık hem toplumsal hem de bireysel desteğini kaybetmiş ve bu duruma daha da büyük bir savunmaya geçerek ve bir karşı kültüre dönüşerek tepki vermiştir. Ancak, bu bölümde ortaya konulduğu gibi, böyle bir çözümleme Hıristiyanlığın kendi içindeki farklılıklara ve bu dinin farklı kollarının nasıl farklı yollara girdiğine bakılarak daha iyi yapılabilir.

Hıristiyanlığın egemen biçimi olan Kilise Hıristiyanlığının ilk modernite sırasında insan aklına ve insan onuru-

na yapılan yeni vurgu ile uyuşamayacağı açıktı. Bu durumda çatışma kaçınılmazdı, zaten Fransa'da olduğu gibi kilisenin yeni insani değerleri kabul etmekten kaçındığı her yerde dramatik bir biçimde ortaya çıktı. Ama başka yerlerde Kilise Hıristiyanlığı liberalleşmeyi ve modernleşmenin düşmanı değil dostu olmayı başardı. 19. yüzyılda kilise, toplum ve kültür arasında görece uyumlu bir ilişki kuruldu, çünkü kilise hâlâ toplumsal hiyerarşinin sürdürülmesinde ve yeni ortaya çıkan orta sınıfın çıkarlarının kollanmasında önemli bir rol oynuyordu.

20. yüzyılda iki ayrı yönden sıkıştırılmaya ve eleştirilmeye başlanan Hıristiyanlığın talihi döndü. Bir yandan daha tutucu olan Kilise ve Kutsal Kitap Hıristiyanları, Liberal Hıristiyanları Hıristiyanlığı sulandırmakla suçlamaya başladılar. Öte yandan, böylesi bir Liberallik bile kişisel ve öznel yaşamın geliştirilmesine giderek daha fazla odaklanan bir kültürün inanç konusundaki taleplerini karşılamakta yetersiz kaldı. Sonuçta, Liberal Kilise Hıristiyanlığı son otuz yılda korkunç bir düşüşe geçti; Mistik Hıristiyanlık biraz daha iyi durumda kaldı; ancak en başarılı kiliseler, Kutsal Kitap'ın otoritesi ile Kutsal Ruh aracılığıyla kişisel, öznel bir güçlenmenin elde edilebileceği vaadini birleştirmeyi başaranlar oldu.

VI. Bölüm

BATI DIŞINDA HIRİSTİYANLIK

Hıristiyanlık Batı'da ciddi bir düşüşe geçtiği sırada güney yarımkürede hızlı bir gelişme dönemine girdi. 20. yüzyılın son çeyreğinde, yeniden canlanan İslamiyet'i saymazsak, Karizmatik Hıristiyanlık dünyanın en hızlı büyüyen dini haline gelmişti. Tıpkı İslamiyet gibi o da bir zamanlar Batı'nın sömürgeci kontrolü altında olan bölgelerde daha büyük bir başarı gösterdi.

Hıristiyanlık tarihindeki bu son dönemi incelemeden önce, bu bölümde biraz geriye gideceğiz. Bölümün konusu Batı dışında Hıristiyanlık olduğuna göre, Hıristiyanlığın tarihte hiçbir zaman tam olarak Batılı bir din olmadığını hatırlayalım. Onun için bu bölüme Hıristiyanlığın Doğu'da yayılışına göz atarak ve Doğu Ortodoksluğunu günümüze kadar getirerek başlıyoruz. Daha sonra, 16. yüzyıl sonrasında Batılı kiliselerin dünyaya yayılışına bakacak ve Hıristiyanlığın yakın geçmişte Latin Amerika'da, Afrika'nın güneyinde ve Asya'nın bazı bölgelerinde yerliler arasında nasıl geliştiğine döneceğiz.

Doğu Hıristiyanlığı ve Yayılması

İlk Hıristiyanlığın Batılı değil Doğulu bir din olarak değerlendirilmesinin önemli nedenleri vardır. Hıristiyanlık Semitik halkın dininden ve kültüründen doğmuştur. Çabucak Roma İmparatorluğu'nun batısına yayılmıştır, ama en önemli merkezleri Latince konuşulan Batı'da değil, Grekçe konuşulan Doğu'dadır. Doğu'ya bu yönelim, Constantinus'un imparatorluğun başkentini Roma'dan Konstantinopolis'e taşıması ve klasik Roma İmparatorluğu'nun giderek Hıristiyan Bizans İmparatorluğu'na dönüşmesi ile güçlenmiştir (bkz. Bölüm 3).

Eğer Roma'nın Persleri fethetme planı gerçekleşseydi, bu ağırlık merkezi daha da doğuya kayabilirdi. Ama Hıristiyan topluluklar Roma'nın yardımı olmadan da İran'da, hatta daha da doğuda yerleşmişlerdir. Bu toplulukların kaderi bölgesinde yaşadıkları hükümdara bağlıydı. Hıristiyanlık İran'da yönetimde Sasani hanedanı bulunduğu sürece gelişip serpildi. Edessa (Urfa) ve Nisibis'te (Nusaybin) önemli entelektüel merkezleri bulunan İran Hıristiyanlığı, Mopsuestialı Theodoros (yaklaşık 350-428) ve Nestorius (4. yüzyılın ortaları-5.yüzyılın ortaları) gibi ilahiyatçıların önderliğinde kendisine ait bir ilahiyat geliştirdi. 3. Bölümde anılan ve Bizans Kilisesi'nin 'yerleşik' Hıristiyanlık bilimi ile ('Nasturi Kilisesi' olarak da bilinen) "Doğu Kilisesi'nin" 'Nasturi' ilahiyatı arasındaki bölünmeye yol açan şey işte bu düşünce geleneğiydi. Merkezi İran'da olmasına karşın, Nasturi Hıristiyanlık Roma ve Pers imparatorluklarını Asya'ya bağlayan ticaret yolları boyunca daha da doğuya yayıldı. 6. yüzyıla gelindiğinde Hindistan ve Çin kadar uzak

ülkelerde bile ve Afrika'nın bazı yerlerinde küçük Hıristiyan topluluklar oluşmuştu.

Fakat Hıristiyanlığın doğuda yayılması buralarda Hıristiyanlıktan çok daha eski olan Konfüçyüsçü, Hindu ve Budist kültürlerin kuşatması tarafından engelleniyordu. Hıristiyanlık, arkasında siyasal bir destek olmadan ancak egemen güçle ilgisi olmayan ve yabancı bir dine dönmekten çıkar uman küçük ve marjinal gruplar üzerinde etkili olabiliyordu. 632 yılında Muhammed'in ölümünden sonra İslamiyet'in yükselen gücü de Hıristiyanlığın yayılmasını engelledi.

Yahudi ve Hıristiyan tektanrıcılığından yola çıkmış olduğu halde, bu yeni inanç Ortadoğu'daki Arapça konuşan halkları kendine çekmekte daha başarılı oluyordu ve çok geçmeden Kuzey Afrika'da ve Yakın Doğu'da da İslamiyet'e dönenler çoğaldı (Pers İmparatorluğu 7. yüzyılın ortasında Müslüman oldu). Hıristiyanlık daha çok kentlilere çekici gelir ve köleliğe dayalı Roma ekonomik sistemine dokunmazken, İslamiyet kırsal kesimdekiler için de çekici bir dindi ve toplumu daha kökten bir biçimde değiştirmeyi vaat ediyordu. Askeri, siyasi ve dini gücü tam bir ittifakla birleştiren İslamiyet, Hıristiyan bir dünya imparatorluğu kurma düşlerine kesin olarak son verdi.

Yayılmayı başaramayan 'yerleşik' Bizans Hıristiyanlığı, Konstantinopolis'e giderek daha çok sığındı. Kendisini hâlâ Tanrı'nın kutsal imparatorluğunun yeryüzündeki temsilcisi olarak gördüğü için durumunu sağlamlaştırmaya çalıştı. Yeryüzü krallığını gökyüzündeki modele uydurmak amacıyla kilise ile imparator sıkı bir işbirliği içine girdi. İmparatorluktaki kamusal yaşam özenle tasarlanmış ayin ve tören-

lerden ve göksel hiyerarşi modeli üzerine kurulu sıkı bir hiyerarşiden oluşuyordu. İşte, Kilise Hıristiyanlığındaki 'Doğu Ortodoksluğu' veya kısaca 'Ortodoksluk' dediğimiz model böyle bir bağlamda gelişti. Bu mezhep kendisini Mesih'in ve havarilerin gerçek kilisesi olarak görüyor, Hıristiyanlık anlayışını ve düşüncesini (325 yılındaki I. İznik Konsili'nden 787 yılındaki II. İznik Konsili'ne kadar) yapılmış olan yedi evrensel konsile dayandırıyordu. Gerçi Roma kilisesi ve papa giderek kendilerini daha önemli göstermeye çalışıyordu ama, Bizans hâlâ Kutsal Roma İmparatorluğu'nu kendisinin temsil ettiğinden ve Papa'nın Konstantinopolis'teki Patrik üzerinde hiçbir otoritesi bulunmadığından kuşku duymuyordu. Batı, 've oğuldan' [*filioque*] sözünün inanç ikrarına eklenmesi de dahil (yani Kutsal Ruh'un yalnızca "Baba'dan" değil, "Baba ile Oğul'dan" çıktığı inanışı), kilisede ve doktrinde yenilikler yapmaya başladığında, Ortodoksluk dehşete düştü. Bu tür gelişmeler karşısında gerçek inancı değişime ve yeniliklere karşı koruma görevinin kendisine düştüğüne iyice ikna oldu.

Tabii bu Bizans Kilisesi'nin yayılmacı amaçlarından vazgeçtiği anlamına gelmiyordu; aksine, Batı ile arasındaki rekabet kendisine katılacak yeni insanlar arayışını hızlandırdı. Ortodoks Kilisesi dört koldan İslamiyet tarafından kuşatılmış olmasına karşın, yayılmacı enerjisini Romanya ile Bulgaristan, Sırbistan ve Rusya'nın Slav halklarına ulaştırmayı başardı. Batı Hıristiyanlığının rekabetine karşın, 9. yüzyıldan sonra bütün bu ülkeler Ortodoksluğun kanatları altına girdi. Rusya'nın geniş topraklarında kilise iki yolla yayıldı. Bu, öncelikle kendi kendisinin itici gücü olarak Hıristiyan olmayan bölgelere yayılıp daha büyük bir

Resim 20. Doğu Ortodoksluğu dünyası

yayılma için köprü başları oluşturan manastır sisteminin başarısı; ikinci olarak da, kilisede yerleşik bir strateji olan imparatorluk hayalleri kuranlarla ortaklık kurma stratejisi sayesinde oldu. Ortodoks Kilisesi zamanın Moskova mer-

kezli güçlü hanedanı ile ittifak kurduğunda ve bu yolla Rus birliğini ve kimliğini oluşturmanın odağında yer aldığında bu strateji çok başarılı sonuç verdi. İmparatorun kilise ile yakın ittifakını belirten Bizanslı 'Caesar-papalık' modeli bu yeni duruma çok uygun düştü. 1453 yılında Bizans İmparatorluğu Osmanlı Türklerinin eline geçince, Hıristiyan imparatorluğu unvanını Rusya aldı; 1472'de II. İvan kendisini Çar (Caesar ya da imparator) ilan etti ve Rusya 1589 yılında Patriklik konumuna yükseldi.

Artık, Moskova kendisini 'üçüncü Roma' olarak görüyor ve Rus Ortodoksluğunun Rum Ortodoksluğundan üstün olduğunu ileri sürüyordu, ama Konstantinopolis'teki Patrik hâlâ önemli bir güce sahipti. Osmanlılar onun yalnızca konumunu korumasına izin vermekle kalmamışlardı, aynı zamanda kendisini geniş Osmanlı İmparatorluğu içerisindeki (Rumlar, Bulgarlar, Sırplar, Araplar ve Arnavutlar da dahil olmak üzere) bütün Ortodoks Hıristiyanların başı olarak görüyorlardı. İlginç bir biçimde, Patrik'in gücünü azaltan şey Osmanlı İmparatorluğu'nun başarısı değil, 19. yüzyıldaki çöküşü ve bunun akabinde Rumların Türkiye'den gönderilmesi oldu. Hâlâ 'Ekümenik Patrik' (dünya patriği) unvanını taşımasına ve Ortodoksluk içinde üst düzey onursal bir konuma sahip olmasına karşın, günümüzde Patrik'in küçülen cemaati büyük ölçüde Girit'te, ABD'de, Batı Avrupa'da ve Avustralya'da yaşayan Yunanlılardan oluşmaktadır.

Modern Çağ'da Doğu'daki kiliseler de tıpkı Batı'dakiler gibi yükselen laik güç karşısında zor durumda kaldılar. 17. yüzyılın ortasında Rusya'da Patrik Nikon'un kilisenin gücünü ilan etmesi hem kendi kilisesinde (geleneksel Rus

âdetlerinin korunmasını isteyen 'Eski İmanlılar' tarafından) tepki gördü, hem de kilise üzerinde daha güçlü bir devlet kontrolünün oluşmasına yol açtı. 1682-1725 yılları arasında hüküm süren modern Çar Büyük Petro, Patrik'in görevine son verdi ve kiliseyi bir devlet dairesine dönüştürdü. 19. yüzyılda tutucu düşüncelerin yeniden gündeme getirilmesi ise kilisenin 'Ortodoksluk, özerklik ve ulusallık' sloganı altında yeniden canlanması ile birlikte ortaya çıktı ve hem kiliseye hem de yönetici sınıflara karşı şiddetli bir tepki olan 1917 Bolşevik Devrimi'ne yol açtı.

Karl Marx'ın ilerlemenin önünde bir engel ve 'kitlelerin afyonu' olarak gördüğü dine karşı düşmanlığı ve komünist hükümetlerin halkları üzerinde tam bir denetim kurma çabaları düşünülürse, komünizm döneminde kiliseye karşı büyük bir düşmanlık duyulmuş olması şaşırtıcı değildir. Örneğin, Rusya'da devrim öncesi sayıları 46.000'i bulan kiliseler 1930'ların sonunda yalnızca birkaç yüz tane kalmıştır. Ama siyaset açısından yararlı görüldüğünde devlet kiliselere karşı tavrını değiştirmeyi de bilmiştir. İkinci Dünya Savaşı sırasında Rusları vatanseverlik görevlerini yapmaya çağırmak ve Sovyet egemenliği altına giren bölgeleri sömürgeleştirmek konusunda kiliselerin ne kadar işine yarayacağını fark eden Stalin böyle yapmıştır. Ortodoksluk, tarih boyunca siyasetin himayesine girdiğinden ve yönetimdekilere itaat etme eğilimi taşıdığından, devlet kontrolünü reddetmesini sağlayacak olanaklardan yoksundu. Rusya'da olduğu gibi Bulgaristan'da da Ortodoksluk komünist yetkililerle sıkı bir işbirliği içine girmesi nedeniyle gözden düşerken, Romanya, Batı Almanya ve Polonya'da Protestan ve Katolik kiliseler, özellikle de komünizmin düşüşe

Doğulu Hıristiyan Kiliseler

1. Doğu Ortodoks Kiliseleri
Eski Patriklikler: Konstantinopolis, İskenderiye, Antiokheia, Kudüs.

Diğer Patriklikler ve kendi kendilerini yöneten kiliseler: Rusya, Sırbistan, Romanya, Bulgaristan, Kıbrıs, Yunanistan, Polonya, Arnavutluk, Gürcistan, Çekoslovakya, Amerika

Özerk kiliseler: Finlandiya, Japonya

2. 'Ayrılmış' Kiliseler
Doğu Kilisesi (Nasturi Kilise olarak da bilinir)

Khalkedoncu Olmayan (Monofizit) Kiliseler: Antiokheia Süryani Kilisesi, Hindistan Süryani Kilisesi, (Mısır) Kopt Kilisesi, Ermeni Kilisesi, Habeşistan Kilisesi

3. Uniate Kiliseler
(Papanın yetkisini kabul eden Ortodoks kiliseler)

Yukarıda adı geçen kiliselerin çoğuna paralel olarak kurulmuş Uniate kiliseler de vardır. Bunlar en çok Ukrayna, Romanya, Hindistan, Suriye ve Lübnan'da bulunur.

geçtiği 1980'lerde, devlete karşı etkili bir muhalefet geliştirmiştir.

Komünizmin çöküşünden sonra Ortodoksluk eski komünist ülkelerde, çoğunlukla mevcut yönetimlerle etkin bir işbirliği yaparak gücünü yeniden toparlamaya çalışmaktadır. Ortodoksluğun yeni milliyetçilik akımlarını destekleme eğilimi en dramatik biçimde Sırbistan'da ortaya çıkmış olsa da, Rusya dahil başka ülkelerde de görülmektedir. Rusya'da kilise, başka dinlerin ve başka Hıristiyan mezheplerinin kendisinden 'koyun çalmalarını' engellemesi için hükümette lobi faaliyetlerini sürdürmektedir. Batı'da ise Ortodoksluk göçmenlerin etnik kimliklerini desteklemek gibi önemli bir rol oynamaya devam etmektedir, ama aynı zamanda bu mezhepteki törensellik ile mistisizm karışımını çekici bulan az sayıda varlıklı ve eğitimli Batılı için popüler bir dini seçenek olma gibi yeni bir rol de üstlenmektedir.

Doğu'daki Nasturi ve Khalkedoncu olmayan (Monofizit) kiliselere gelince, onlar da siyasal değişiklerden kötü etkilendiler, ama onların kaderini belirleyen şey komünizmden çok İslamiyet'in yükselişi oldu. Günümüzde Ortadoğu'nun birçok yerinde güçlenen İslamiyet'in dışlayıcı türleri, 'Ortodoks' uzlaşmayı kabul etmeyen bu eski Doğu Hıristiyanlığı mezheplerinin varlığının kanıtı olarak günümüze kalmış bulunan az sayıdaki kiliseyi tehdit etmektedir.

Batılı Misyoner Etkinlikleri

Orta Çağ'ın sonlarında Batı kilisesi yayılabileceği alanın sınırına ulaşmış gibi görünüyordu; özellikle de Haçlı

Seferleri yoluyla İslamiyet'i sınırlarını geri çekmeye zorlama çabaları başarısız olduktan sonra. Ama 15. yüzyılda, özellikle İspanya ve Portekiz gibi güçlü ulus devletler egemenliklerini denizler ötesine, özellikle de Amerika kıtasına taşımaya başlayınca, kilisenin önünde yepyeni ufuklar açıldı.

Bu gelişme Batı Hıristiyanlığının okyanus ötesine yayılmasının ilk dönemini başlattı. Bu dönem 16 ve 17. yüzyıllar boyunca sürdü ve 18. yüzyılda sona erdi. Bu dönemi bir yüzyıl sonra başlayacak olan ikinci yayılmacılık döneminden farklılaştıran bazı özellikler vardı. Bir defa bu, aslen Roma Katolik Kilisesi'nin yayılmacılığıydı. Gerçi Protestan kiliseler de Hıristiyanlığın evrenselleşme ve yayılma arzusuna sahipti ama, onların misyonerlik etkinlikleri Avrupa odaklıydı. İkinci olarak, bu ilk Hıristiyan misyonerliği döneminde amaçların, emeklerin ve elde edilen sonuçların hangilerinin dini hangilerinin siyasal olduğunu ayırt etmek çok zordur (İspanya da Portekiz de Katolik güçlerdi; hükümdarları hem dini hem de siyasal önderlerdi ve Papa onlara fethettikleri topraklardaki kiliseler üzerinde tam bir otorite kurma izni vermişti; Güney Amerika krala, Papa'ya ve Tanrı'ya itaat adı altında altın, köle, toprak ve ruh kazanmak için fethedilmişti). Üçüncü olarak, bu misyonun içinde Batı kültürünü ve kurumlarını toptan ihraç etme amacı da vardı. Vaftiz olmak hem Hıristiyan olmak hem de İspanyol ya da Portekiz egemenliğini kabul etmek anlamına geliyordu. Orta Çağ Avrupa'sında olduğu gibi, önemli olan bireylerin inanç ikrarı yapması değil, 'Hıristiyan âlemine' katılmalarıydı. Son olarak da, din, fatihler, frerler ve din adamları tarafından yayılıyordu. Henüz 'misyoner' denilen dini yayma aracıları ortaya çıkmamıştı.

Böylece, güçlü ulus devletlerin oluşması ve deniz yolculuğunun kolaylaşması gibi erken Modern Çağ gelişmeleri sayesinde ortaya çıkmış olmasına karşın, ilk Hıristiyan yayılmacılığı kullandığı yöntemler ve sahip olduğu varsayımlar açısından oldukça Orta Çağlıydı. Oysa, 19. yüzyıl boyunca süren ve 20. yüzyılın ilk yarısına kadar uzanan ikinci misyonerlik dönemi tipik modern bir dönemdi. İster Katolik ister Protestan olsun, bu yayılmacılığın yaklaşımı daha çok iman ikrarına dayalıydı. Modern misyonerlik, Hıristiyanlığa bağlılıklarını kilisenin sakramentlerini almak ve Hıristiyan cemaatine üye olmak gibi göstergeler yoluyla dışa vuran kişiler oluşturmaktansa dine daha samimi bir bağlılıkla akıl ve gönül vermiş insanlar arayışı içindeydi. Bunu yaparken de kullanabileceği kolay taşınabilen araçlar vardı: Kutsal Kitaplar, kelime-i şahadetler, iman ikrarı cümleleri ve ilahiler.

Bir başka farklılık ise, bu ikinci misyonda Hıristiyanlığı yayma işinin tarikat üyeleri ve din adamlarından çok, kendilerini bu işe adamış misyonerler tarafından yapılıyor olmasıydı. Başlangıçtaki niyet bu misyonerleri din adamları arasından seçerek okyanus ötesi görevlerine özel olarak hazırlamaktı. Oysa, gerçekte bu işe gönüllü olanların sayısının az olması din adamı olmayanların da misyoner olarak eğitilmesini gerektirdi. Bunlar genellikle eşleriyle birlikte yabancı ülkelere seyahatler yapmak isteyen erkeklerden oluşuyordu. 19. yüzyılın sonlarında, kadınlar da, hâlâ büyük ölçüde erkeklerin denetiminde çalışıyor olsalar bile, yabancı ülkelerdeki misyonerlik etkinliklerinde giderek daha önemli bir rol oynamaya başladılar. Kadınların kiliselerde oynayabileceği başka önemli kamusal roller olmadığından,

misyonerlik onlara çok çekici geliyordu (bkz. bir sonraki bölüm). Katolik kadınlar yeni misyoner tarikatlarından birine giriyor, Protestan kadınlar ise bazen yalnızca kendileri ve kocalarından oluşan misyoner ekiplere katılıyorlardı. Bu kadın ve erkek misyonerlerin birçoğunun misyonerlik yaptıkları bölgede kullanabilecekleri eğitim veya tıp konusunda pratik becerileri vardı, çünkü bu ikinci misyonerlik döneminde dinin yayılması Batı uygarlığının 'somut yararlarının' tanıtılmasıyla birlikte gerçekleşiyordu.

Birinci ve ikinci misyonerlik etkinlikleri arasındaki sonuncu fark, ikincisinin siyasal güçle daha gevşek bir ittifak kurmuş olmasıdır. Kilise ile devlet arasında hâlâ bir ilişki vardı ve modern misyonerlik Batılı sömürgeci yayılmacılık ile sıkı bir ilişki içindeydi. Ama Batılı rejimle, bir ülkeye onun koruması altında giren misyonerler arasında çoğunlukla bir mesafe bulunuyordu, hatta kimi zaman birbirlerine kuşku ve düşmanlıkla bakıyorlardı. Belli bir bölgede farklı kiliselere bağlı misyonerlerin çalışmasına izin verildiğinde ise, Hıristiyanlık mezhepleri arasında çok yoğun bir rekabet yaşanabiliyordu. Ama belli bir devlet misyonerlik faaliyetlerinin arkasına kendi ağırlığını koymayı reddettiği zaman bile bu etkinlikler kuşkusuz sömürgeci güçten yararlanıyorlardı. Misyonerler çoğunlukla sömürgeci güçle sömürge halkı arasında aracılık yapıyor ve kültürel ve tinsel malzemeler gibi çok daha etkili olan toplumsal malzemelere ulaşılmasını sağlıyorlardı. Çin gibi, Batı'nın sömürgeci yayılmacılık alanına girmeyen yerlerde de yoğun misyonerlik faaliyetleri yürütülüyordu, ama sömürgecilik bağlamında yapılan misyonerliğin her zaman bunlardan daha başarılı sonuçlar vermiş olması önemlidir. Yine de,

Resim 21. Tanganika'ya giden Üniversiteli Orta Afrika Misyonu'ndan iki misyoner (yaklaşık 1902).

sömürgecilik misyonerliğin başarısını garantileyen bir şey değildi.

Güney Yarımkürede Hıristiyanlığın Yükselişi

Batılı Hıristiyan yayılmacılığının ikinci döneminin karışık ve karmaşık sonuçları oldu. Kutsal Kitap Hıristiyanlığı başarısını din değiştirenlerin sayısıyla ölçerken, Kilise Hıristiyanlığı için önemli olan şey Hıristiyanlığın bir topluma ne ölçüde nüfuz etmiş olduğudur. Her iki ölçütü de göz önünde bulundurursak, misyonerliğin en büyük başarıyı (Filipinler'de de görüldüğü gibi) ilk dönemdeki dini ve siyasal bir fetih sonrasında modern misyonerlik etkinlikleri tarafından yaygın bir Hıristiyanlaştırmanın yapıldığı 'Latin' Amerika'da yakalamış olduğunu söyleyebiliriz. Hıristiyanlık, arkasında sömürgeci gücün desteği olmadan mevcut dini tekellerle yarışmak zorunda kaldığı Çin, Hindistan ve Ortadoğu'nun birçok ülkesi gibi yerlerde ise büyük bir başarısızlık yaşamıştır. Yerli inançlarla yarışmak zorunda kaldığı Afrika'nın güneyi gibi yerlerde Hıristiyanlık bir nebze daha başarılı olmuştur, ama buralarda da insanlar topluca din değiştirmek yerine daha çok modern misyonerlerin getirdiği kültürel ve maddi değerlerin sadece bir kısmını seçerek yaşamlarına katmayı tercih etmişlerdir.

Hıristiyan misyonerliği Batı'nın egemen gücüyle kurduğu ittifaktan yararlanmakla birlikte, bu güç tarafından engellenebiliyordu da. Din değiştirenler kendileri ve aileleri için önemli avantajlar kazanıyorlardı, ama sömürgeci gücün

dinini kabul ettikleri için kendi kültürlerinden ve kendi insanlarından ayrı düşme tehlikesi de vardı. İslamiyet'te ve Hinduizm'de olduğu gibi, dinin kimlik tanımının önemli bir parçası olduğu yerlerde, din değiştirmenin kültürel bir ihanet olarak algılanma tehlikesi vardı. Latin Amerika ve Afrika'nın güneyi gibi Hıristiyanlığın yerli inançlar ve ibadet biçimleri ile bağdaştırılabildiği yerlerde misyonerliğin daha başarılı olabilmesinin bir sebebi de buydu. Bu, aynı zamanda, Batı dışında en büyük Hıristiyanlık dalgasının neden Batılı sömürgeci gücün çekilmesi dolayısıyla din değiştirmenin önündeki kültürel engellerin ortadan kalktığı 1970'lerden sonra ortaya çıktığını da açıklamaktadır (ama hızlı nüfus artışının rolü de hesaba katılmalıdır).

Hıristiyanlığın yakın geçmişte gösterdiği bu yükseliş, sömürgeci kiliseler (Protestan ve Katolik), bağımsız kiliseler ve yeni yerli kiliseler gibi birçok farklı kiliseyi kapsamaktadır. Ama, her şeyden çok mezhepler üstü bir akım olan Pentekost veya Karizmatik Hıristiyanlık ile ilişkilidir. Bu Hıristiyanlık adı geçen bütün kiliseleri etkilemiştir, ama en çok Kutsal Kitap Protestanlığına yakındır. *World Christian Encyclopedia*'nın (Dünya Hıristiyanlık Ansiklopedisi) tahminlerine göre, tüm dünyadaki kilise üyeleri arasında Karizmatik Hıristiyanların oranı 1970'de % 6,4 iken 2000 yılında % 27,7'ye yükselmiştir ve günümüzde Karizmatiklerin % 71'i beyaz olmayanlar ve Üçüncü Dünya ülkelerinde yaşayanlar tarafından oluşturulmaktadır.

Karizmatik dalganın güçlenmesi İslamiyet'in şahlanması ile hemen hemen aynı zamana denk geldiğinden, ikisini karşılaştırmak ilginç olacaktır. Bunların her ikisi de bir zamanlar Batılı sömürge güçlerinin egemenliği altında olan

bölgelerde ortaya çıkmıştır ve her ikisi de sömürgecilik sonrası dönemde en büyük gelişmeyi göstermiştir. Her ikisinde de küreselleşme eğilimi vardır ve her ikisi de yerli modernleşme akımlarının temsilcisidir. İslami ya da Karizmatik dalganın içinde yer almak demek, küresel bir hareketin parçası olmak ve bunun evrensel ve zafere yönelik amacının anlamı ve kaynakları üzerinde hak sahibi olmak demektir. Kişinin kimlik anlayışı ve ufku derhal yerel ve ulusal olandan uluslararası bir düzleme taşınır ve böylece güç duygusu artar. Her iki durumda da kişi, kendi ruhunu Batılı anlamdaki modernleşmeye satmadan da bir modernleşme akımı içerisinde yer almanın doyumunu yaşar. Aidiyet yoluyla modernitenin eğitim, teknoloji ve refah gibi birçok avantajından yararlanırken, 'laik' Batılı modernitenin kendi kültürüne yabancı olan yönlerini kabul etmek zorunda kalmaz.

Ancak Karizmatik Hıristiyanlığın yükselişi İslamiyet'in yükselişinden en azından iki bakımdan farklıdır (Batı için daha az tehditkar bir şey olarak görülmesinin sebepleri de bunlardır). Birincisi, Karizmatik Hıristiyanlığın Batı ile çok daha fazla ve doğrudan tarihi ve kültürel ilişkisinin olmasıdır. İkincisi ise, amacının toplumsal ve siyasal değil, daha çok kişisel bir güçlenme sağlamak olmasıdır. Karizmatik Hıristiyanların siyasal güç kazanmak, yerleşik siyaset üzerinde etkili olmak, veya toplumu siyaset aracılığıyla değiştirmek gibi amaçları yoktur. Onlar bu gibi konuları laik otoriteye bırakırlar, kendileri ise daha önemli saydıkları bir iş olan bireysel yaşamları değiştirme işine odaklanırlar.

Bu değişim Kutsal Ruh'un armağanı yoluyla ortaya çıkar. Karizmatik Hıristiyanlığın Kutsal Ruh'a yaptığı vurgu öyle-

sine büyüktür ki, bazı bilim adamları bu akıma 'üçüncü şahıs Hıristiyanlığı' adını verir. Geçen bölümde gördüğümüz gibi, bu Hıristiyanlık türünün kökleri 20. yüzyılın başlarında Batı'nın birçok yerinde eşzamanlı olarak ortaya çıkmış ve hemen başka yerlere de yayılmış olan Pentekost kiliselerine dayanır. 1970'lerde yeni bir 'Karizmatik canlanış' dalgası hem kuzey hem de güney yarımkürede kiliseleri etkilemiş ve inananlar tarafından Kutsal Ruh'un topladığı yeni bir ruhlar hasadı olarak değerlendirilmiştir. Kendileriyle birçok ortak noktaları bulunan Hıristiyan Köktendinciler gibi Karizmatikler de kötülüğün tümüyle yok olacağı, Mesih'in egemenliğinin başlayacağı ve O'na inananları zafere taşıyacağı bir dönem olan dünyanın sonunu heyecanla beklerler. Ama Kökten-dincilerin tersine, onlar kurtuluşu Kutsal Ruh'ta vaftiz olmanın ve *karizmata*'nın

Resim 22. Karizmatik tapınma. Abidjan, Fildişi Sahili.

(armağanlar) alınmasının sağlayacağına inanırlar. Kutsal metinlerdeki yanılmaz Söz'ün sağladığı dışsal kılavuzluğun yanı sıra, Tanrı Kutsal Ruh olarak insanın içine de girer. Bir önceki bölümde de belirttiğimiz gibi, Karizmatik Hıristiyanlık Kutsal Kitap Hıristiyanlığı ile Mistik Hıristiyanlığın bir bireşimidir.

Karizmatik Hıristiyanlık inananlarda ahrete ilişkin umut ve beklentiler yaratmanın yanı sıra, bu dünyada da somut bazı mutluluklar vaat eder. Kutsal Ruh ile dolanlar bilmedikleri dillerde konuşmak, hastalıkları iyileştirmek, kehanette bulunmak, kötülüğe karşı koymak ve yeryüzünde tanrısal işler yapmak gibi mucizevi güçlere sahip olurlar. Bu süreçte kişiler yeni bir 'benlik' duygusuna ve kişisel bir öneme sahip olurlar. Kendilerinin ve başkalarının yaşamlarının sorumluluğunu taşıyabilecek kadar güçlenmiş hissederler. İçlerinden bazıları kendi Hıristiyanlık vaizliğini başlatır veya kendi kiliselerini kurabilirler. Kendini iyi hissetme duygusu tinsel, duygusal ve maddi destek sağlayan diğer Hıristiyanların eylemleri yoluyla da artar ve kiliseye üye olmak genellikle eğitim, sağlık, çocuk bakımı ve refah konusunda avantajlar sağlar.

Bütün bunlar Latin Amerika'da, Güney Afrika'da ve Asya'nın bazı bölgelerinde Hıristiyanlığın yayılmasına yardımcı olmaktadır. Bireylerin küresel kapitalist ekonomi içinde iş bulmak amacıyla geleneksel yaşam biçimlerini geride bırakarak gelişmekte olan kentlere göç ettiği bu gibi yerlerde, Hıristiyanlık bu kişilere geleneksel toplumsal rollerden bağımsız olan bir kişisel değer duygusu vermekte ve yeni küresel kapitalist ekonomi içinde başarılı olabilmeleri için sahip oldukları öz kaynaklarını sağlamlaştırmaktadır.

Özgürlük İlahiyatı

Akademik ilahiyatta sömürgecilik sonrası dönemde Hıristiyanlığın 'yerlileşmesi' olarak bilinen akımların en etkili olanı, 1960'ların sonunda Latin Amerika'da ortaya çıkan Özgürlük İlahiyatı idi. Özgürlük İlahiyatı, mevcut ilahiyatı, kendisini üreten ayrıcalıklı (Batılı, beyaz ırka ve erkeğe ait) bağlam tarafından çarpıtılmış olmakla suçladı. Bu haksızlığı dengelemek için yoksulları odağına alan ve baskı ile mücadeleden doğan bir ilahiyat anlayışı geliştirdi. Önerdiği yöntem, ilk önce (Marksist araçları kullanarak) toplumsal analiz ve eylem yapmak, ancak ondan sonra Hıristiyanlığın kutsal metinlerini okuyup yorumlama işine geçmekti. Bu yöntemin sonucunda yoksullar tarafından yoksullar için yapılan bir ilahiyat ortaya çıkacaktı; bu ilahiyatçıların içinde yaşadıkları koşullar İsa'nın yaşadığı ve öğretisini yaydığı koşullara benzediğinden, onlar İsa'nın sözlerini Batılı akademisyenlerden çok daha iyi anlayıp yorumlayabileceklerdi. Özgürlük İlahiyatı Papa II. Jean Paul tarafından Marksizm'e çok yakın olduğu için, başkaları tarafından ise, bir 'halk hareketi' gibi görünmesine karşın aslında 'yukarıdan', yani akademisyenler, rahipler ve rahibeler tarafından yönlendiriliyor denilerek eleştirildi. Özgürlük İlahiyatı, birlikte ilahiyat geliştirmek isteyen ve Tanrı'nın Krallığına siyasal eylemler yoluyla tanıklık etmek isteyen 'alt tabaka' Katolik Hıristiyanlara esin kaynağı oldu.

Sağlık koşullarının yeterli olmadığı yoksulluk koşullarında somut destek ve maddi yardım sağlamakta, hiçbir şey yapamadığı durumlarda ise mucize vaat etmektedir.

Hıristiyanlığın Küreselleşmesi

On dokuzuncu yüzyılın sonunda Hıristiyanlık Batı'nın çoğu yerinde çöküşe geçerken Güney'in birçok yerinde yükselişe geçmiştir. Karizmatik Hıristiyanlığın, büyük çoğunluğu güney yarımkürede yaşayan yarım milyar insan tarafından benimsendiği tahmin edilmektedir. Karizmatik ruhu benimseyen bazı eski yerli ve sömürge kiliselerinin de durumu oldukça iyidir. Bu demek oluyor ki, tarihte ilk defa güney yarımkürede de kuzey yarımküredeki kadar Hıristiyan bulunmaktadır artık (yaklaşık birer milyar). Hızlı nüfus artışı ve din değiştirmelerin sürmesi nedeniyle Güney'de bu sayı hızla artarken Kuzey'de giderek azaldığından, sayısal anlamda Hıristiyanlığın ağırlık merkezi de kaymaktadır. Hıristiyanlık daha önce hiç olmadığı kadar küresel bir din olmuş ve Batılı kiliselerin egemenliği tartışılır duruma gelmiştir.

Ancak, sayısal anlamdaki ağırlık merkezinin kaymış olması kaçınılmaz olarak kontrol merkezinin de değiştiği anlamına gelmez. Örneğin, (dünyadaki Hıristiyanların % 42'si tarafından oluşturulan) en büyük Hıristiyanlık mezhebi olan Katolik Kilisesi'ndeki mevcut yönetim, kilisenin küreselleşmesini sevinçle karşılamıştır. Papa II. Jean Paul (1920-2005), daha önce hiçbir Papa'nın yapmadığı kadar seyahat etmiş, dünyanın her köşesine giderek hızlı değişim

çağında inananların birliğini sağlamak için yorulmadan çalışmıştır. Özel hayatta ve cinsel ahlak alanında tutucu bir tavır sergilerken, II. Vatikan Konsili'nin siyasal yaşama ilişkin liberal çalışmalarını sürdürmüş, papalığa ve Katolik Kilisesi'ne insan onurunun ve insan haklarının koruyucusu olarak yepyeni bir rol biçmiştir. Artık Katolik Kilisesi'nde Batılı olmayan piskoposlar ve din adamları önemli rol oynamakta, 'kültürleşme' (yani, yerel kültür öğelerinin Hıristiyanlık düşüncesine ve ibadetine katılması) teşvik edilmektedir. Ancak yine de, Roma Katolikliğin merkezi olarak kalmıştır, bu konudaki önderliği tartışılmamaktadır. Üstelik, Katolik Kilisesi'nin küreselleşmesi Karizmatik Hıristiyanlıkta olduğu gibi tabandan gelmemiş, sonuçta Papa'ya hesap vermek zorunda olan din adamlarının otoritesi altında gerçekleşmiştir.

Güneyin gelecekte Hıristiyanlığın biçimlenmesinde, hatta Batılı kiliselerin sürdürdüğü politikaların belirlenmesinde giderek daha önemli bir rol oynayabileceği inkâr edilemez. Daha şimdiden Batı'daki kiliselerde yükselmekte olan ve bir önceki bölümde değinilen tutuculuk, Güneydeki birçok kilisenin Batılı 'laik liberalizme' karşı aldığı tavır nedeniyle güçlenmektedir. Örneğin, Anglikan ve Katolik kiliselerindeki eşcinsellik karşıtlığı her iki mezhepten Afrikalı piskoposların bu konuya muhalefeti nedeniyle güçlenmektedir. İslamiyet gibi Hıristiyanlık da modern Batı kültürünün egemen değerlerine karşı bir direniş gücü olma yoluna girmiş olabilir. İslamiyet'te olduğu gibi, Hıristiyanlıkta da liberal kanat yükselen tutuculuk karşısında kriz yaşamakta ve zayıflamaktadır. Her iki dinde de sömürgecilik sonrasında Batı'nın egemenliğine karşı duyulan düş-

manlık Batı'nın kendi içinde var olan ve genellikle cinsel ahlak konularına odaklanan modern öznellik kültürüne karşı duyulan hoşnutsuzluktan da destek alıyor olabilir. Ancak, İslamiyet'in tersine, Hıristiyanlık bu konudaki muhalefetini doğrudan siyasal eylemlerle değil, kişisel tanıklıklar ve lobicilik yoluyla ortaya koyma eğilimindedir.

Sonuç

Geçtiğimiz 2000 yıl içinde Hıristiyanlığın coğrafi profili önemli ölçüde değişmiştir. En geniş anlamda, birinci bin yılda Hıristiyanlığın ağırlık merkezinin doğu Akdeniz'de olduğu, Orta Çağ'da ise bu merkezin batıya ve kuzeye kaydığı (Avrupa'ya ve Rusya'ya) söylenebilir. Önce Latin Amerika, daha sonra ise Afrika'nın güneyi ve Asya'nın bazı bölgeleri olmak üzere güney yarımkürenin birçok yerindeki misyonerlik etkinliklerinin başarısına karşın, 20. yüzyıl boyunca Hıristiyanlığın ağırlık merkezi batıda ve kuzeyde (Avrupa'da, Kuzey Amerika'da, Rusya'da) kalmıştır. Ancak, yüzyılın sonunda Hıristiyanlığın güneydeki yükselişi bu merkezde bir kayma oluşturmuş ve Hıristiyanlık daha önce görülmemiş bir küresel profil sergilemeye başlamıştır. (Yine de, bugün dünyadaki her ulusta az da olsa bir Hıristiyan varlığı bulunsa bile, dünyada Hıristiyanlığın hâlâ çok az destek bulduğu çok geniş bölgeler bulunmaktadır).

Bu bölümü bir önceki bölümle birlikte değerlendirdiğimizde ortaya bir tablo çıkmaktadır: Buna göre, Hıristiyanlık refah toplumlarında kan kaybederken dünyanın yoksul bölgelerinde güçlenmektedir (örneğin, Karizmatiklerin %

82'sinin yoksulluk içinde yaşadığı tahmin edilmektedir ve *World Values Surveys*'in (Dünya Değerler Araştırmaları) incelemesine göre, Nijerya, Uganda, Filipinler ve Zimbabwe dünyadaki en dindar ülkeler arasında bulunmaktadır). Yoksullukla Hıristiyanlığın yükselişi arasında doğrudan bir ilişki kurmak işi çok basite indirgemek olsa da, bu ikisi arasında bazı ilintiler olduğunu gördük. Batı'daki geç kapitalist dönem refah toplumları insanları kendilerine güvenmeye, yaratıcı, 'bireysel', 'girişimci' olmaya, risk almaya özendirir ve kişisel refahla ilgilenir (maddi güvence bunu mümkün kılar ve tüketim ve hizmet odaklı ekonomiler bu özelliklere prim verir). Kişinin bireysel gelişimini desteklemek yerine aşkın bir Tanrı'nın 'yüce' otoritesine boyun eğilmesini telkin eden kiliseler üzerinde bunun olumsuz bir etkisi vardır. Oysa, yoksul ülkelerde insanların toplumsal ve ahlaki çerçeveye sırtlarını dönerek bireysel yaşamlarını zenginleştirebilecekleri fazla bir alan yoktur ve bu insanlar genellikle yenilik ve yaratıcılığa değil, güvenilirlik ve itaat gibi özelliklere prim veren sanayilerde çalışmaktadırlar. Buralardaki hayata yüce bir otoriteye itaat gerektiren bir din daha uygun düşmektedir. Yine de, küresel kapitalizm ile demokratik idealler dünyanın her köşesine yayılmaya başladığı için kişisel güçlenme talepleri artmakta ve Hıristiyanlık en büyük başarıyı yukarıdan gelen emirlerle öznel yaşama giren kutsal güç vaadini birleştirebildiği yerlerde yakalamaktadır.

VII. Bölüm

KADIN DİNİ Mİ?

Önceki bölümlerde kadınların Hıristiyanlık tarihi içinde almış oldukları önemli yere şöyle bir değinildi. Kadınların ilk Hıristiyan topluluklardaki, mistik dindarlıkla manastır sistemindeki, Reform sırasındaki başkaldırılardaki ve modern misyonerlik çalışmalarındaki yerinden söz ettik. Günümüzde Batı'da birçok kilisede kadınlar sayıca erkeklere üçte iki oranında üstündür. Bu konuda pek az araştırma yapılmış olmasına karşın güney yarımkürede de aynı oranların var olduğu söylenebilir.

Hıristiyanlığın başarısını ve başarısızlığını araştırırken yapmamız gereken son bir şey de, bu dinin farklı cinsler için çekiciliğini incelemek olacaktır. Açıklamamız gereken ilk şey, elimizdeki kanıtlara göre neden kadınların kiliselerde çok daha fazla sayıda ve çok daha etkin bir biçimde çalıştıklarıdır. Bir dişi tanrı figürü aracılığıyla kadınların doğrudan güçlendirildiği tanrıça merkezli bir dine bakıyor olsaydık, bu anlaşılabilir bir şey olurdu. Oysa Hıristiyanlık

geleneksel olarak kadınları güç kullanımından dışlamış ve tanrısallıkla dişilik değil erkeklik arasındaki ilişkiyi vurgulamış bir dindir. Bu yüzden, aslında yanıtlamamız gereken soru sayısı bir değil ikidir: 'Neden bu kadar çok kadın var?' ve 'Neden daha çok erkek yok?'

Erkekler İçin Çekiciliği

Kutsal Kitap'ın hiçbir yerinde kadınlarla erkeklerin aynı saygınlığa ve değere sahip olduğu, kadınlara asla erkeğe göre daha az önemlilermiş gibi davranılmaması gerektiği, bir cinsin öteki cins üzerinde egemenlik kurmasının günah olduğu veya tanrısal olanın dişi görünümüne girdiği açıkça söylenmemektedir. Buna en yakın ifade Yeni Ahit'te, Pavlus'un Galatyalılara yazdığı mektupta bulunur: "Artık ne Yahudi ne Grek, ne köle ne özgür, ne erkek ne dişi ayrımı vardır. Hepiniz Mesih İsa'da birsiniz." Ancak Korintlilere Birinci Mektup'ta Pavlus kadınların erkeklere boyun eğişlerinin göstergesi olarak kilisede örtünmeleri gerektiğini açıklarken, "her erkeğin başı Mesih, kadının başı erkektir' der ve şöyle devam eder: "Kadınlar toplantılarınızda sessiz kalsın. Konuşmalarına izin yoktur. Kutsal Yasa'nın da belirttiği gibi, uysal olsunlar."

Pavlus'un bu sözleri bütün Hıristiyanlık türlerinde ortaya çıkan bir düşünce kalıbının örneğidir. Bir yandan uygulamada her iki cinsin de kilisenin önemli ayinlerine ve sakramentlerine, kutsal metinlerine ve kurtuluş vaatlerine eşit ölçüde ulaşabilmesinin mümkün kılınmasıyla eşitlikçi ifadeler desteklenmektedir. Ama öte yandan, bu eşit-

İlahiyatta Kadının Konumuna İlişkin Görüşler

Kadın sağduyu ile iman, sevgi ve kutsallıkta yaşarsa, çocuğun doğmasıyla kurtulacaktır.

(I. Timotheos)

Reis kocadır ve kadın Tanrı'nın emriyle ona itaat etmek zorundadır. Erkek evi, devleti yönetir, savaşır ve sahip olduğu şeyleri savunur. (...) Kadın ise, duvara çakılı bir çivi gibidir. Evinde oturur. (...) Sadece kişisel görevlerini yerine getirir.

(Luther, *Lectures*)

Doğrusu, kadının işi, görevi ve işlevi, kendisinden üstün olan, kendisini uyaran, yönlendiren ve esinleyen erkeğe yoldaşlık etmektir.

(Karl Barth,
Church Dogmatics)

Sonuna geldiğimiz bu düşüncelerde 'Tanrı'nın armağanı' çerçevesinde, onun Yaratıcı ve Kurtarıcı olarak, kadına, bütün kadınlara, hangi görevi vermiş olduğunu anlamaya çalıştık. Aslında kadınlar kadınlığın tam olarak ne anlama geldiğini Mesih'in Ruhunda görebilir ve onun gibi 'benliklerini içtenlikle başkalarına armağan ederek' kendilerini bulabilirler.

(Papa II. Jean Paul,
Mulieris Dignitatem)

likçi vurgu erkeği dişiye üstün kılan simgesel bir çerçeve ve kilise yaşamında erkek egemenliğini bir gerçeklik haline getiren örgütsel düzenlemelerle çelişmektedir. Yüzyıllar boyunca kadının konumu konusundaki dini görüşler yalnızca kadını tanımlama yetkisinin erkekte olduğunun değil, aynı zamanda kadınlar –en azından bu dünyada– erkeklerle *gerçek* anlamda eşit olduklarını sanmasınlar diye alınan önlemlerin göstergesidir.

Kimi zaman Hıristiyanlıktaki Tanrı'nın cinsiyetsiz veya 'cinsler üstü' olduğu söylense de, O'nu tanımlamak için kullanılan dil ve imgeler her zaman eril olmuştur. 2. Bölümde gördüğümüz gibi, çoğu zaman taht, taç, asa, kaftan, sakal gibi en yüce eril otorite simgeleriyle tanımlanır. 'O' Baba ve Oğul, Kral, Yargıç, Rab ve Efendi'dir. Yüce güç Hıristiyanlığının merkezinde bulunan hiyerarşik model cinsler arası hiyerarşiye de yansır. Eğer Hıristiyanlığın Tanrı'sı gerçekten de cinsiyetsiz veya cinsler üstü olsaydı, o zaman O'nu erkek olarak olduğu gibi dişi olarak da düşünmek mümkün olabilirdi. Oysa, gerçekte tüm Hıristiyanlık mantığı bunu olanaksızlaştırmakta ve çok sıra dışı bir şey haline getirmektedir. Norwichli Julian İsa'dan 'anamız' diye söz etmesiyle ve onun anaç özelliklerini vurgulamasıyla ünlüdür, ama bu onun Tanrı'da 'gazap olmaz' iddiasındaki son derece sıra dışı ilahiyat anlayışının bir parçasıdır. Daha yakın geçmişte Tanrı'ya dişil sözcükler ve imgeler kullanılarak ibadet edilmesi çabaları Liberal ve Mistik Hıristiyanlık türleri ile sınırlı kalmış ve yoğun tartışmalara yol açmıştır.

Erkeğe üstünlük tanıma Hıristiyanlığın 'insan' (insanlık) anlayışında ve temsilinde de görülür. Hıristiyanlıktaki en etkili imgelerden birisi Tanrı'nın insanları yaratışına

Resim 23 ve 24. Michelangelo, Adem ile Havva'nın Yaratılışı (Sistina Şapeli, 1508-12). Tanrı'nın suretinde bir varlık olarak beliren Adem'in yaratılışındaki vakar, Adem'in böğründen boynu eğik olarak çıkan ve kendisine hiç benzemeyen bir Tanrı ile karşılaşan Havva'nın yaratılışı ile tezat oluşturmaktadır.

ilişkindir: önce Adem yaratılır, Havva ise onun böğründen çıkar (Tekvin 2'de anlatıldığı gibi; bkz. resim 23 ve 24). Bu öykünün açık mesajına göre, erkek tam olarak Tanrı'nın suretinde yaratılmıştır, kadın ise ikincil ve bağımlı bir varlıktır; Tanrı'nın imgesi erkekte kadında olduğundan daha belirgin bir biçimde gözlenebilir. Bu yorum Havva'nın Adem'den önce günaha girmesi olgusuyla güçlendirilir. Birçok kişi bunlardan çıkan doğal bir sonuç olarak, kadının, ruhunun kurtuluşu için bedenini ve bedensel arzularını erkeğe göre çok daha sıkı bir denetim altında tutması gerektiğine inanmıştır, çünkü insan ırkının Düşüş'ünün sebebi bu arzular, kadını kutsallıktan uzaklaştıran şey ise cinsiyetidir. Alçakgönüllülük, itaat ve iffet gibi erdemlerin Hıristiyan kadınlar için erkekler için olduğundan çok daha önemli olduğu vurgulanır. Bunun asıl amacı cinsiyetsiz ama 'erkeksi' bir ruh özgür kalabilsin diye kadının bedenini tümüyle yok etmek olabilir. Hıristiyanlığın ilk dönemlerinde (örneğin, din şehitliği yoluyla) erkeklerle aynı tinsel yüceliğe ulaşmış olan kadınların 'erkekleşmiş' olan 'dişi din adamları' olduğu söylenirdi. 'Mesih'i üzerine almak', 'Mesih'in parçası olmak' ve 'iman yoluyla oğullar' haline gelmek gibi imgeler, kadınlar için kurtuluşun ancak onun yerine daha yüce bir şeyi koymak için kendi cinsiyetlerini bastırmak veya yok etmek yoluyla ulaşılabilecek bir şey olduğu düşüncesini güçlendirdi. Oysa, erkekler için kurtuluş zaten yaratılışlarında bulunan tanrısallığın mükemmelleştirilmesi anlamına geliyordu.

Erkeklikle tanrısallık arasındaki doğal ilişki yalnızca erkeklere özgü olan rahiplik kurumuyla da güçlenmektedir. 3. Bölümde gördüğümüz gibi, Kilise Hıristiyanlığı kutsal

olanı somut sakramentlerde buluyordu, ama bu sakramentleri yalnızca erkeklerin kutsayabileceği, elleyebileceği ve dağıtabileceği konusunda ısrarlıydı. Bu olağanüstü ayrıcalık Baba Tanrı ile 'peder' rahip arasında kurulan benzerlikle, bir erkeğin İsa Mesih'i daha iyi temsil edebileceğine inanılmasıyla ve erkek kurtarıcının vekili olma hakkının havarilerinden yalnızca erkekler aracılığıyla miras alınmasıyla haklılık kazanıyordu.

Tanrı'nın Baba olarak temsil edilmesi Hıristiyan yaşamını ve toplumunu biçimlendirmekte özellikle önemli bir rol oynadı. Daha önce Hıristiyanlık önderlerinin egemen güçlerinden söz etmek yerine kendilerini nasıl 'çocuklarına' babaca bir sevgi gösteren kimseler olarak tanımladıklarına dikkati çekmiştik (rahip 'peder' cemaati üzerinde, manastırın başrahibi olan 'Abbot' (abba=baba) manastırı üzerinde, 'papa' (baba) kilise ve toplum üzerinde böyle bir etkiye sahiptir). Bu dil yalnızca kadınları bu rollerden dışlamakla kalmayıp, aynı zamanda erkeklere 'en yüce' halinde ortaya çıkan sevgiyi ve şefkati dağıtma rolü de vermektedir. Orta Çağ'ın sonlarına doğru kadınlar için potansiyel olarak kazançlı yeni ekonomik roller ortaya çıkmaya başlayınca, Protestan Reformcular kadınları yalnızca dini görevlerden değil, aynı zamanda paralı işlerden ve toplumsal güçten dışlamak ve evlerine kapatmak için bu babalık retoriğinden yararlandılar. Tıpkı göksel Baba'nın insanlar üzerindeki egemenliği gibi, dünyevi babanın da eşi, çocukları, hizmetçileri ve diğer ev halkı üzerinde onlara bakma ve yönetme yükümlülüğü olduğunu öğrettiler. Eğer ev halkı itaatsizlik yaparsa kendi iyilikleri için babaları onları cezalandırmalı, gerekirse zor bile kullanmalıydı.

Dişi Din Adamı

Kadın bedenine sahip olsalar da, ruhlarındaki erkeklik etlerinin cinsiyetini gizler.

(Augustinus, vaaz)

Önemsiz, zayıf ve itilmiş bir kadındı, ama üzerine giysi olarak yüce ve yenilmez Mesih'i almıştı.

(2. yy, din şehidi Blandina'yı anlatan bir öyküden)

Hayır, kadın olan sizsiniz, ben ise erkeğim.

(17. yüzyılda vaizlik yaptığı için eleştirilen bir Kuveykır kadınının erkeklere verdiği cevap)

Bütün bunlar erkek çıkarlarına hizmet ettiği için, Hıristiyanlığın erkeklere neden çekici geldiğini kolayca açıklamaktadır. Hıristiyanlık, erkek benliğini mümkün olan en sağlam temel üzerine oturttuğu için erkeklerin çıkarınadır; bu temel, erkek imgesinin Tanrı imgesinin yansıması olduğu inancıdır. Hıristiyanlık çerçevesinde erkek cinse geniş anlamda toplumda egemenlik sağlanmış olması dolayısıyla da erkekler kazançlı çıkmıştır. Bu konum yalnızca erkek egemenliğinin meşrulaştırılması yoluyla değil, aynı zamanda kadının bu egemenliğe direnişinin gayri meşrulaştırılması yoluyla elde edilmiştir. Üstelik, Hıristiyanlık kilise yaşamı içinde erkeklere çekici roller vaat ederek de ilgi çekmiştir. Bu rolleri az sayıdaki kişiyle –rahiplerle– sınırlı tutarak çok daha ayrıcalıklı ve yüksek ödüllü roller haline getirmiştir. Yakın zamanlarda Batı'da rahipliğin çekiciliği azalmıştır; bunun en önemli sebebi, artık refah toplumla-

rında kişilerin çok daha iyi gelir getiren işler bulabilecek durumda olmalarıdır. Ama önceki yüzyıllarda güç ve statü, –miras ya da askeri yetenek nedeniyle zaten kıt olan kaynakların, büyük ölçüde de toprağın, sahibi olan– yalnızca az sayıda kişinin elde edebileceği şeylerdi. Böyle bir bağlamda mülk sahibi olmayan yetenekli erkeklerin toplumsal, kültürel ve maddi anlamda kendilerini geliştirebilmelerinin tek yolu kilise ve manastırlardan geçiyordu. Manastır baş rahibi veya piskopos olarak en tepeye ulaşanları bekleyen ödüller çok büyük olabiliyordu.

Kendileri açısından bu kadar kazançlı bir şey olan Hıristiyanlıkta erkekler neden daha etkin ve daha çok sayıda değiller? Bunun en açık yanıtı, Hıristiyanlığın erkeklerden düzenli olarak ve etkin bir biçimde kiliseye gitmelerini beklemeden de erkek egemenliğini desteklemesidir. Aslında, erkeklerdense kadınların kiliseye gidip Hıristiyanlık mesajını içselleştirmeleri çok daha önemlidir. Ek olarak şu da söylenebilir ki, kilisede en çok çalışan erkekler zaten orada bir görevi veya statüsü olanlardır (kilise bekçisi, koro üyesi, rahip, ilahiyatçı ve piskopos gibi). Hıristiyanlık bütün erkeklere çekici roller veremeyeceğinden birçok erkek kiliseye gitmek için bir neden bulamaz. Toplumda daha aktif ve daha etkili roller oynamaya alışık olanlara kilise sıralarında pasif bir biçimde oturup vaaz dinlemek, hele bu vaazlar alçakgönüllülük, zayıflık, boyun eğme ve özveriye dayalı sevgi üzerine ise, pek çekici gelmez.

O halde, erkekler Hıristiyanlığın bazı yönlerini zor, sevimsiz ve kısıtlayıcı buluyor olabilirler. Gerçi bu din erkeklere büyük avantajlar sağlamaktadır ama, bunun bir bedeli vardır. Hıristiyanlık erkeğe güç vermektedir fakat bu gücün

'babaca', yani kişinin kendi çıkarları için değil, Tanrı'ya ve başkalarına hizmet yolunda kullanılmasını öğütler (örneğin, papa kendisini 'Tanrı'nın hizmetçilerinin hizmetçisi' olarak tanımlar). Aynı şekilde, Hıristiyanlıkta erkek cinselliği kadın cinselliğinden daha ön planda ve daha az sorunlu bir şey olmasına karşın, tam olarak yüceltilen bir şey değildir. Cinsellik de sınırlı bir biçimde, zevk ve kişisel doyum aracı olarak değil, Tanrı'nın amaçları doğrultusunda kullanılmalıdır. Bu yüzden maçoluğun özellikleri olan cinsel, maddi, fiziksel ve siyasal egemenlikten hiçbiri Hıristiyan geleneği içinde kayıtsız şartsız bir destek bulmaz, aksine sevgi, nezaket, itaat ve özveri gibi kadınca erdemler çok daha fazla desteklenir. Kiliselerde çok sayıda kadının bulunmasıyla birlikte bu konu, Hıristiyanlığı kimi erkeklerin katlanamayacağı kadar kadınsı bir şey haline getirebilir; onlar için ödenecek bedel elde edecekleri ödüllerden çok daha yüksek olabilir.

Kadınlar İçin Çekiciliği

Hıristiyanlık bazı bakımlardan erkeklerin 'erkekliğini' azaltırken, aynı zamanda kadınlara da çok şey vaat eder. Kadınlar iki bakımdan kazançlı çıkarlar: İlk olarak Hıristiyanlık değerlerine atıfta bulunarak erkeğin gücünü dizginleyen sınırlamalar yoluyla; ikinci olarak da kadınsı rollerin, erdemlerin ve tavırların onaylanması ve olumlanmasıyla.

Yeni Ahit'te kadın kimliğinin olumlanmasına dair pek açık bir ifade bulunmamasına ve kadın egemenliğine hiçbir

biçimde destek verilmemesine karşın, her şeyin farklı olabileceğini ima eden bir 'krallık'tan söz edilir. İsa yalnızca kadınlar arasında ve kadınlarla birlikte vaaz vermekle kalmaz, aynı zamanda alçakgönüllülüğü, ruhun fakirliğini ve samimi bir dindarlığın dünyevi güçten ve rahiplik statüsünden çok daha önemli olduğunu öğretir. Hiçbir sınır tanımayan ve hiçbir ayrım gözetmeyen bir sevgiden, Pavlus'un sözleriyle "sabırlı, şefkatli (...) kıskanmaz, böbürlenmez (...) övünmez, kaba davranmaz (...) kendi çıkarını aramaz (...)" bir sevgiden söz eder. Böyle bir mesaj, günlük hayatlarında yaptıkları işlerin değil tinsel değeri, ekonomik veya kültürel değeri bile olmayanlara güç veriyordu.

Hıristiyanlık aynı zamanda kadınlara hoş bir ortam da sağlıyordu. En azından kuramsal olarak kilise topluluğunu bir araya getiren şey yalnızca sevgidir – birbirlerine ve Kilisesi için kendi Oğlu canını vermiş olan Tanrı'ya duyulan sevgi. Bunun güçlü bir biçimde aile kavramını çağrıştırması çok ilginçtir, kilisenin kendini tanımlamasının temelinde aile imgesinin bulunması da rastlantısal değildir ("Tanrı'nın ailesi" olarak kilise). Bu imge babaların yönetimini daha da sağlamlaştırırken, aynı zamanda günlük yaşamlarını hiçbir ödülü olmayan sevmek, sevdiklerine bakmak ve başkaları için fedakârlık yapmak gibi işlerle geçiren kadınlar için de büyük anlam taşıyordu. Çocuklu kadınlar için aileyi destekleyen, evdeki rollerini yücelten, çocuklarını yetiştirirken onlara destek ve yardım sağlayan ve çocuklar evden ayrıldıktan sonra da kadınlara başka bakıcılık işleri bulan kilise gibi bir kurumun avantajları çoktu. Zaten kadınlar bir topluluğa orada elde edecekleri makamlar ve ayrıcalıklardan çok, yalnızca o topluluğa katkıda bu-

lunmak ve topluluk üyeleriyle ilişki kurmak için girmeye erkeklerden daha yatkındırlar.

Üstelik, Hıristiyanlık tarihinin büyük bölümünde kadınların ev dışında –hele de yanlarında kocaları veya babaları olmadan yalnız olarak– gidebilecekleri tek kamusal alan kilise olmuştur. Geç Orta Çağ'da kadınlar arasında dindarlığın çok arttığı görülmüştür. Bunun izleri o dönemde yaygın olarak ortaya çıkan ve kadın azizleri betimleyen kadına dönük sanat yapıtları ve heykellerde hâlâ görülebilir. Protestanlığın bu tarz imgelere sıcak bakmamasına karşın, Reform sonrası kiliseler kadınlara yeni eğitim, okuma yazma ve hatta vaizlik olanakları sunmuştur. 19. yüzyılda misyonerlik etkinlikleri ve hayır işleri yapmak kadınların aksi taktirde engellenecek olan enerjilerini ve hırslarını dışa vurmalarını sağlamıştır. Kadınların başını çektiği (örneğin) içkiyle mücadele akımları gibi akımların açık hedefi alkol tüketimini engellemek olsa da, daha derinlerde yatan niyet erkekleri ve maçoluklarını –yani erkek müsrifliğini, erkek cinselliğini ve erkeklerin uyguladığı şiddeti– dizginlemekti. Bu örgütlerin, açıkça dillendirmeseler de, kimi zaman aslında feminist bir gündemleri vardı. Din adamları bu tarz faaliyetlerden kaygı duysalar da, İsa'nın emirlerini yerine getirdiklerini söyleyen kadınları kontrol etmek çok zordu. Kutsal metinler çoğu zaman kadınlar üzerindeki erkek egemenliğinin aracı olarak kullanılıyor olsa da, işlerin tamamen tersine dönmesi de mümkündü.

Ama Hıristiyanlık kadın erdemlerini olumlayarak ve kadınlara erkek egemenliğine karşı koyabilecekleri toplumsal bir ortam ve araçlar sağlayarak kadınları kendine çekse bile, bu dinde tanrısallıkla erkeklik arasında kurulan yakın

ilişkinin ters bir etkisi olmuyor mu? Pek sayılmaz. Aslında erkek bir Tanrı ve kurtarıcıya tapınma kadınlar için çok daha çekici bir şey olabilir ve bunun sebeplerini anlamak da o kadar zor değildir. Eğer toplum kadınları erkekleri sevmeye, onlara hizmet ve itaat etmeye, hatta tapınmaya teşvik ediyorsa, o zaman bu tavırların erkek bir Tanrı'ya gösterilmesi –veya erkek Tanrı'ya tapınmanın bu tavırları pekiştirmesi– hiç de zor olmaz. Aslında, heteroseksüelliğin pekiştirildiği bir toplumda kadının erkek bir tanrı figürüne yoğun bir duygusallıkla bağlanması çok daha doğal bir şeydir. Erkekler Tanrı'nın gücü, haşmeti ve babalık otoritesi önünde boyun eğmeği zor bulmazken, kadınlar gibi 'yüreklerini İsa'ya vermeye' ve onunla yoğun duygusal bir ilişki kurmaya o kadar yatkın değildirler. Önceki bölümlerde mistik dindarlığın romantik ve erotik tapınma biçimlerinden söz etmiştik. "Mesih'in Gelinleri" göksel damat olan Mesih'e tam anlamıyla teslim olur ve benliklerinin onda eridiğini hissederlerdi. Bu imgeler yalnızca geçmişte kalmış da değildir. Bugün de birçok Kutsal Kitap Hıristiyanlığı ile Karizmatik Hıristiyanlık çevrelerinde kadınlar hâlâ Mesih ile romantik bir ilişki kurmakta ve, Evanjelik bir 'gelin'in dediği gibi, "beni yalnızca İsa anlıyor, affediyor ve seviyor" demektedirler.

Böyle erotik bir dindarlığın farklı toplumsal ve kişisel anlamları olabilir. Ataerkil kuralları pekiştirip kadınları başka türlü kabul etmeyecekleri erkek egemenliğine boyun eğmeye teşvik edebilir. Kadınlara bu egemenlik türüyle başa çıkma yolu sağlar ama içinde yer aldığı toplumsal düzeni sorgulamalarını engeller. Veya kadınlara erkek egemenliğine direnmeleri ve farklı düzenlemeler yapabilmeleri için

Resim 25. *Vision of the Sacred Heart of Jesus* (İsa'nın Kutsal Yüreğinin Görümü), Antonio Ciseri (Sacro Cuore Kilisesi, Floransa, 1880). İsa'nın Kutsal Yüreği ilk kez bu tabloda tasvir edilen Mary Margaret Alacoque'ye (1647-90) görünmüştür. 19. yüzyılda Kutsal Yürek resim ve heykelleri çoğu Katolik kilisede, evlerde ve okullarda bulunuyordu. Bu resim ve heykeller dindar kadınlar için özel bir anlam taşıyordu.

etkili araçlar sağlar. Örneğin, Katoliklikte 'Mesih'in gelinleri' eskiden olduğu gibi bugün de kendileri gibi düşünen kadınlarla bir araya gelebilecekleri manastırlara kapanarak evlilikten kaçabilmekte ve erkeklerden bağımsız bir hayat sürebilmektedirler.

Bu yüzden ataerkil toplumlarda Hıristiyanlık erkekten yana olmasına karşın değil, tam da bu sebeple kadınlara çekici gelebilir. Güce sırtlarını dönüp sevgi, alçakgönüllülük, güçsüzlük ve fedakârlık gibi erdemlere kucak açmak isteyen kadınlara Hıristiyanlığın verebileceği çok şey vardır. Ama güçten pay almak isteyenlere verebileceği şeyler de vardır. Çünkü, eğer bu güç erkek Tanrı'da ve O'nun kilisesinde toplanmışsa, kadınlar için kiliseyi reddetmek yerine kiliseye katılmak daha avantajlı bir şeydir. Böyle yaparak yalnızca Yüce Baba Tanrı'nın koruması altına girmekle kalmayacak, aynı zamanda onunla bir erkeğin kurduğu kadar yakın ve yoğun bir ilişki içine gireceklerdir. Bu yolla Hıristiyanlık tarihinde bir avuç kadın, ilahiyat çalışma, kendi adlarına konuşma, hatta kralları ve papaları yönetme hakkını elde etmişlerdir. İçinde yaşadıkları toplumda bunu herhangi başka bir yoldan yapabilmeleri mümkün olamazdı.

Çağımızdaki Durum

Hıristiyanlık artık erkek egemenliğini sorgusuz kabul edemez, çünkü, özellikle Batı'da, Hıristiyan toplumları değişmektedir. 20. yüzyılın son çeyreğindeki sanayi toplumunda yer alan ve daha önce eşi benzeri görülmemiş olan değişimlerin en önemlilerinden biri, cinsiyetler arasında

eşitlik kurma eğilimidir. Gerçek anlamda eşitlik hâlâ gerçekleşmemiş olsa da, en azından bir ideal olarak geniş çapta benimsenmektedir. Yakın geçmişte dünya çapında yapılan bir kültürel değerler araştırmasının gösterdiğine göre, bu idealin benimsenmesi Batılı refah toplumlarını dünyanın diğer bölgelerindeki ekonomik olarak az gelişmiş ülkelerden farklı kılan en önemli kültürel faktördür. Bu fark yalnızca kültür ve eğitim farklılıklarına değil, aynı zamanda Batı dışındaki bölgelerdeki kaynak sıkıntısına dayandırılabilir. Paranın ve işin az olduğu yerlerde erkekler, kadınların emek pazarına girmesiyle kaybedecekleri çok şey olduğundan, bunları tekellerine alma konusunda daha büyük bir eğilim göstermektedirler.

Günümüzde Hıristiyanlığın karşı karşıya kaldığı en ciddi tehlike cinsiyetler arası eşitliktir, ama kiliseler bu tehlikeyi küçümsemektedir. En radikal feministler ta baştan beri gözlerini Hıristiyanlığa dikmiştir. Örneğin, Elizabeth Cady Stanton (1815-1902) kadınları geleneksel zincirlerinden kurtarmaya kalkıştığında, ilk projelerinden biri, içinde erkeklerin kadınları ezmek için kullandıkları parçaların ele alınarak eleştirildiği bir *Kadın Kutsal Kitap'ı* oluşturmaktı. Kadının özgürleştirilmesine ilişkin ilk kampanyalar kiliseler tarafından başlatılmış ve kiliseye bağlı bazı akımlar kadının kamusal alana çıkışını desteklemiş olsa da, feminist davayı gönülden benimsemiş olan kadınlar hemen her zaman Kilise ve Kutsal Kitap Hıristiyanlığından ayrı düşmüşlerdir (Mistik Hıristiyanlık ise bazen feminizme daha uygun düşmüştür).

Hıristiyanlık ile feminizm arasındaki bu kopuş kilisenin kadın davasına karşı olması değil, tümüyle kayıtsız kalması

Feminist İlahiyat

Feminist İlahiyat 1970'lerde, İkinci Dalga Feminizm ile birlikte gelişti. Feminist İlahiyatın amacı kadınların deneyimlerine dayanan bir ilahiyat yazarak Hıristiyanlığın kendi içinde reform yapmaktır.

Feminist İlahiyat kapsamında duyulan ilk ses, aynı zamanda eleştirel bir sesti. Mary Daly 1968'de *The Church and the Second Sex* (Kilise ve İkinci Cins) adlı kitabını yazdığında, feministlerin kiliseye ve ilahiyata el atabileceklerine ve reform yapabileceklerine inanıyordu. 1973'te *Beyond God the Father* (Baba Tanrı'nın Ötesinde) adlı kitabını yazdığında ise, artık Hıristiyanlığın iflah olmaz bir biçimde ataerkil bir din olduğunu düşünmeye başlamıştı. Daha sonraki yazılarında 'Hıristiyanlık sonrası' bir tavır almış ve kadınları Hıristiyanlığın erkek merkezli dünyasını terk etmeye ve kendilerine özgü tinsellik modelleri yaratmaya teşvik etmiştir. *Pure Lust* (Saf Şehvet, 1984) adlı kitabında şöyle der: "Bizim bir tanrı tarafından kurtarılmaya, onun oğulları olmaya veya oğlunun ruhunun yapay bir biçimde kalplerimize sokulmasına ve 'baba' diye haykırmaya ihtiyacımız yok."

Feminist İlahiyata büyük katkı yapan bir başkası, kadınların 'dişi kilise'ye çekilerek kendilerine ait bir ilahiyat, ayinler ve dualar yaratmalarının önemini vurgulayan Rosemary Radford Ruether olmuştur. Ancak

Ruether'in nihai amacı, Hıristiyanlığı İsa'nın kehanetçi ve eşitlikçi olduğunu düşündüğü mesajına geri döndürerek reform yapmaktır ve bu amaçtan hiç vazgeçmemiştir. *Sexism and God-talk* (Cinsiyetçilik ve Tanrı Hakkında Söylenenler, 1983) adlı kitabında şöyle der:

> Feminist ilahiyatın özelliği, ölçüt olarak kişisel deneyimleri değil, geçmişte tümüyle ilahiyatın dışında bırakılmış olan kadın deneyimlerini almasıdır. Feminist ilahiyatta kadın deneyimlerinin kullanılması eleştirel bir güç olarak sarsıcı bir etki yapar ve klasik ilahiyatın, evrensel insanın değil, yalnızca erkeklerin deneyimleri üzerine kurulmuş olduğu gerçeğini gözler önüne serer.

Bu kitapta ve başka yazılarında Ruether, Hıristiyanlığa kadın deneyimlerinin katılmasının ortaya çok farklı bir din çıkartacağını ileri sürer. Bu dinde 'Tanrı/ça' dişileşecek ve hemen yanı başımızda olacak, günahkârlık kadar benliği ortaya koyma ve geliştirmenin önemi de vurgulanacak ve ölümden sonraki yaşama odaklı bencil düşlerin yerini şimdi ve burada yaşanan hayatın kutsanması ve tümlenmesi alacaktır.

sebebiyle keskinleşmiştir. Kölelerin özgürlüğünü, işçi sınıfının koşullarının düzeltilmesini ve 1960'lardaki haklar mücadelesini destekleyen kiliseler bile kadın özgürlüğü hareketine benzer bir destek vermemiştir. Kendi kurumsal varlıkları söz konusu olduğunda, liberal Kutsal Kitap Hıris-

tiyanlığı ve Mistik Hıristiyanlık kiliselerinin birkaçı 19. yüzyılın sonlarına doğru kadın vaizleri kabul etmiş, ancak Kilise Hıristiyanlığı ile tutucu Kutsal Kitap Hıristiyanlığı kadınların rahipliğine şiddetle karşı çıkmıştır. Roma Katolik Kilisesi ile Ortodoks kiliseler ise hâlâ bu konuyu tartışmaya açmayı bile reddetmektedir.

Kiliselerin cinsiyetler arası eşitliği –kuramsal olarak olmasa bile uygulamada– kabul edememelerinin doğal sonucu olarak bu ideale sahip birçok kadın ve erkek kiliseden uzaklaşmıştır. Gerçi kadınlar bilinçli bir protesto olarak topluca kiliseden ayrılmıyorlar ama, 1960'lardan bu yana her yeni kuşakta kiliseye gidenlerin sayısında ortaya çıkan düşüşün sebebi artık birçok kadının ve erkeğin kiliselerin eşitlik konusundaki gizli veya örtük mesajlarına katılmıyor olmaları olabilir. Erkek egemenliğine boyun eğmeyi reddeden kadınlar, din adamları, Tanrı'sı, kurtarıcısı erkek olan bir dine inanmak konusunda zorlanabilir; kiliselerde erkeklerle eşit koşullarda görev almak isteyen kadınlar kadının evdeki rollerini ön plana çıkartan kiliselerden uzaklaşabilir. Bu kadınlar Hıristiyanlıktan toptan vazgeçebilir, reform yapmaya çalışabilir, veya kadınlar tarafından ve kadınlar için geliştirilmiş olan ve kişisel güçlenmelerine doğrudan katkı sağlayan bütüncül tinsellik akımlarını daha çekici bulabilirler.

Ama bu her şeyi açıklamıyor, çünkü (cemaatteki küçülmenin en büyük sebebi olarak) kiliselerden çekilmiş olmalarına karşın, hâlâ kiliseye gidenler arasında kadınlar erkeklerden daha çok sayıda bulunmaktadır. Öyle görünüyor ki, bazıları için Hıristiyanlığın geleneksel çekiciliği –özellikle kadının aile içindeki rollerini yüceltmesi ve aile değerlerini

desteklemesi sebebiyle– sürmektedir. Çok sayıda kadın hâlâ İsa Mesih ile yoğun bir ilişki kurmanın sağladığı doyumu yaşamaktadır. Özellikle bazı Liberal ve Mistik Hıristiyanlık tarzlarında kimi kadınlar kendilerinden daha az boyun eğme beklenen yeni tinsellik biçimlerini denemektedirler. Bazı kadınlar kilisede etkili konumlara gelmişler, çok az sayıda olsa da bazı kadınlar ise piskopos bile olmuşlardır.

Güney yarımkürede ise yine durum çok farklıdır. Burada kiliselerdeki kadınların sayısı azalmak yerine artmaktadır ve kadınlar Hıristiyanlığın son zamanlarda gösterdiği gelişmede büyük rol oynamaktadırlar. Burada erkeğin önderliğini vurgulayan geleneksel mesaj Batı'da olduğundan daha yaygındır, ama erkek otoritesi Karizmatik Hıristiyanlıktaki Kutsal Ruh varlığı ile yumuşatılmaktadır. Kutsal Ruh incelik, akıcılık, sevgi ve anaçlık gibi kadınsı özelliklerle temsil edilmekle kalmaz, aynı zamanda cinsiyetten bağımsız olarak kendisini yaşamına katan herkesi güçlendirir. Tanrı, insanın dışında, emredici ve yasaklayıcı bir varlık olmak yerine, Kutsal Ruh olarak inanan kişiyle çok yakın bir ilişki kurar ve onu kendi içinden güçlendirir. Kutsal Ruh, iradesini yukarıdan aşağıya doğru kabul ettirmek yerine, kişilerin bireysel yaşamlarını, bedenlerini ve kişiliklerini doldurur ve onlara yetki verir. Ama bu şekilde güçlenen kişiler sınırlarını aşmasınlar diye de Kutsal Ruh, Kutsal Söz tarafından dizginlenir. Kutsal metinlere –dolayısıyla erkeğin önderliğine– karşı olan şeyler Tanrı'nın Ruh'unun değil kötü ruhların işi olarak lanetlenir. Dünyanın yoksul ülkelerinde kadın eşitliğine destek verilmediği için, bu mesaj daha büyük bir toplumsal uzlaşmayla kabul edilmektedir.

Sonuç

Hıristiyanlığın yüzyıllar boyu göstermiş olduğu başarı kısmen kadın ve erkek çıkarları arasında kurmuş olduğu bu hassas denge ile açıklanabilir. Erkek çıkarlarını desteklerken kadın çıkarlarına da önemli ölçüde ödünler vermiştir. Erkek egemenliğini onaylarken bu egemenliği daha ince, daha sevgi dolu, daha kadınsı erdemlerin önemini vurgulayarak yumuşatmış ve sınırlamıştır. Bir yandan bir eşitlikçilik retoriği kullanırken, diğer yandan kendi içinde erkek ayrıcalığını sağlamlaştırmıştır. Bu yolla ataerkil düzenlemeleri desteklemiş ama bunları eleştiriye ve denetime açık hale getirmiştir. Aynı şekilde, kadınlara seslenmeyi başarmış ve onları efendilerine isyan etmeye teşvik etmeyecek bir biçimde onurlandırmıştır. Hıristiyanlığın erkeklerden çok daha fazla sayıda kadına hitap ederek ama erkek denetimini elinde tutarak ve destekleyerek kendisinin de ayrılmaz bir parçası olduğu erkek egemen toplumlarda mümkün olan en iyi sonucu elde ettiği söylenebilir.

Modern Batılı toplumlarda cinsiyetler arası eşitliğe doğru yöneliş geleneksel Hıristiyanlığın imgelerine, öğretisine ve örgütlenmesine ciddi bir tehdit oluşturmaktadır. Erkekler için artık Hıristiyanlığın erkek egemenliğini sağlamlaştıran rolü fazla bir şey ifade etmemektedir; kadınlar için ise, erkek gücüne ulaşmanın ve bu gücü içeriden zayıflatmanın bir yolu olarak önemini kaybetmektedir. Hem kadınlar hem de erkekler, kendilerine ait öznel yaşamların değerine giderek daha fazla inanmaya başladıkça, kilisenin uymalarını istediği hazır rollere (bu roller ne kadar yüceltilmiş olursa olsun) daha büyük bir tepki göstermeye başlamakta-

dırlar. Oysa, cinsiyetler arası eşitliğin bu kadar destek bulmadığı Batı dışındaki yerlerde Hıristiyanlığın kurduğu hassas denge etkili olmayı sürdürmektedir. Denilebilir ki, Hıristiyanlık 'kadın dini' olarak en büyük başarıyı 'erkek dünyasında', yani, Hıristiyanlığın desteklediği ama aşırılıklarını sınırladığı bir dünyada yakalamıştır.

SONUÇ

Bu kitapta Hıristiyanlığın ana türleri ve özellikleri tanıtılmaya ve bunların farklı zamanlarda ve farklı yerlerde Hıristiyanlığın gelişmesine veya çöküşüne nasıl katkıda bulunduğu açıklanmaya çalışıldı.

Kullanılan ana tez, Hıristiyanlığın başlangıçta gücün, özellikle de 'babaların' gücünün, yukarıdan geldiği düşüncesine eğilim göstermiş olduğu ve bu düşüncenin bu eğilimi paylaşan siyasal rejimler ve toplum düzenleriyle girdiği ittifak dolayısıyla sağlamlaşmış olduğudur. Bu eğilim, yalnızca Hıristiyanlığın kendi içinde sağlam ve birleştirici örgütlenme biçimleri yaratarak değil, aynı zamanda laik gücün desteğini alarak da dinin amaçlarına hizmet etmiştir. Bu yönelişin yalnızca pragmatik bir amacı yoktu; göklerde oturan, her şeyi yaratan ve kontrol eden sevgi dolu Baba Tanrı'nın biricik Oğul'u olarak görülen Tanrı-insan İsa Mesih figürünün çekiciliği üzerine kuruluydu. İnanan kişi bu Tanrı'nın gücünü kabul ederek, O'na saygı gösterip O'nu överek, O'nun korumasını ve babaca sevgisini kazanıyor ve O'nun sevgi dolu Ruh'uyla esinleniyordu.

Böylece, Hıristiyanlıkta egemen olan eğilim, insanı yüce güce boyun eğmeğe sevk eden ve yaşamı hem esin kaynağı hem de yargılayıcı olan aşkın bir ölçüt ile uyumlu hale getirmeye çalışan bu eğilim oldu. Bu güç, Kilise Hıristiyanlığında kilisenin sakramental yaşamında, Kutsal Kitap Hıristiyanlığında ise kutsal metinlerin öğretisinde bulunuyordu. Bu eğilim 'günahkâr' güdüleri ve arzuları olan insanı aşağılayan, tanrısal olanı ise yücelten bir eğilimdi. Buna göre kurtuluş, ilahi olanın beşeri olana egemen olması sayesinde mümkündü. Mistik Hıristiyanlık ise, tersine, kutsal gücü yalnızca yukarıdan gelen değil, aynı zamanda insanın içinden gelen bir şey olarak görür. Buna göre, Tanrı yalnızca Baba ve Oğul değil, aynı zamanda hayata can veren Kutsal Ruh'tur. Böylece kutsal olan doğrudan insanların yüreğine girip, bu süreçte beşeri ve ilahi olan şeyler arasındaki mesafeyi azaltır, hatta ortadan kaldırır. Ama aynı zamanda uygulamada bu üç 'ideal tür'ün birbiriyle örtüşebileceğini, özellikle de Kilise Hıristiyanlığı ile Kutsal Kitap Hıristiyanlığı, Mistik Hıristiyanlığın bazı özelliklerini benimsediği zamanlarda böyle olabileceğinden söz ettik.

Kilise Hıristiyanlığı ile Kutsal Kitap Hıristiyanlığının çekiciliği imanlı kişiye kendi dışında nesnel bir anlam, himaye ve güç kaynağı sağlaması iken, tümüyle içsel bir tür olan Mistik Hıristiyanlığın çekiciliği kişinin kendine özgü öznel yaşamını geliştirmesinde, güçlendirmesinde ve bu yaşama değer vermesinde yatar. Ancak, uygulamada insanla Tanrı arasındaki uzaklığı ortadan kaldıran ve tamamen içten gelen bir güç veren mistisizm türü çok ender görülmüş ve Hıristiyanlık içinde marjinal bir yere sahip olmuştur. Hıristiyanlıkta mistik eğilimlerin özgürce dolaş-

tığı zamanlar olmuştur, ama gördük ki, bu eğilimlerin Kilise Hıristiyanlığı veya Kutsal Kitap Hıristiyanlığı kapsamında yer alması daha yaygındır. Kilise Hıristiyanlığı içinde kişinin kendi iç yaşamını yok ederek (Rabbin Sofrası ayinine katılarak) Mesih'e yol açmasını gerektiren bir sakramental mistisizm türünün ortaya çıkışından söz ettik; Kutsal Kitap Hıristiyanlığında ise, Hıristiyanlığın Karizmatik ve Karizmatik-Evanjelik türlerinin çıkış noktasını bulduk. Bunlarda Tanrı Söz'ünün otoritesi devam eder ama bu otoriteye Kutsal Ruh'un içsel armağanı eklenir.

20. yüzyılın sonlarında Kutsal Kitap Hıristiyanlığı ile Mistik Hıristiyanlığın bireşimi en başarılı Hıristiyanlık türü olmuş ve dünya çapında Karizmatik Hıristiyanlığın yükselişi diğer Hıristiyanlık türlerindeki ciddi çöküşün yarattığı boşluğu doldurmuştur. Özellikle, 1960'lardan bu yana Batı'da Kilise Hıristiyanlığı en büyük çöküşünü yaşamıştır. Kilise Hıristiyanlığının liberalleşmesi, bu Hıristiyanlık türünün 'ilk modernitenin' yarattığı sarsıntılara karşı koymasını ve Batı toplumu ve kültürüne önemli katkılar yapmasını sağlamış, ancak 'ikinci modernite' tehdidi karşısında etkili olamamıştır. Liberal Kilise Hıristiyanlığı ilk modernitenin değerleri olan insan aklı ve insan onuru gibi kavramlara destek verebilmiş ancak ikinci modernitenin getirmiş olduğu bireylerin kendi inançları, deneyimleri ve kurumları doğrultusunda kendilerine özgü yaşam çizgilerini oluşturma hakkı kavramına çok sıcak bakamamıştır. Oysa, Kutsal Kitap Hıristiyanlığı öznellik eğilimini Kutsal Ruh'ta 'yeniden doğmak' deneyiminin sağladığı doyumu vurgulayarak içselleştirmeyi başarmıştır. Ancak, bu Karizmatik öznellik bile, Tanrı Söz'ünün oto-

ritesine yaptığı vurgu yüzünden, Batı'da kutsalı kendi içlerinde ve kendi yöntemleriyle bulmaya çalışan kişiler arasında çok büyük destek bulmamıştır. Bu kişiler öznel yaşamı geliştirmeyi vaat eden 'bütüncül' tinsellik biçimlerine yönelebilir veya kutsallık düşüncesinden tamamen uzaklaşabilirler.

Dünyanın başka yerlerinde ise oldukça farklı bir tablo vardır. Latin Amerika, Afrika'nın güneyi, Asya'nın bazı bölgeleri ve bir zamanlar komünist olan ülkelerde en çok Karizmatik türleriyle olmak üzere Hıristiyanlık son yıllarda önemli bir yükseliş göstermiştir. Kutsal Kitap Hıristiyanlığı ile Mistik Hıristiyanlık temalarının birleşmesi Batı'nın zenginliğini gören ve küresel kapitalist bir ekonomide çalışan ama bunların sağladığı olanaklardan tam olarak yararlanamayan kişilere ve toplumlara 'her iki dünyanın da en iyi yönlerini' vaat etmektedir. Böyle bir Hıristiyanlık bir yandan yücelerden gelen bir güç ve otoriteyi, yani hem bu dünyada hem de ötekinde koruyup kollayacak olan bir Tanrı'nın gücünü ve net bir anlam, destek ve kılavuzluk sağlayan Kutsal Kitap öğretisini sunmaya devam eder. Öte yandan, insanın dışındaki bu otoriteye sadece boyun eğilmesini beklemez, Kutsal Ruh'un armağanı aracılığıyla kişileri içsel olarak güçlendirir.

İnsanların çoğunluğu öznel yaşama değer vermeyi sürdürdükçe Batı'da Hıristiyanlığın giderek daha az destek bulacağını söyleyebiliriz. Böyle yapmayanlar, özellikle de 'geleneksel' toplum ve aile değerlerine sahip olanlar için Hıristiyanlık bir kültürel seçenek olmayı sürdürebilir. Dünyanın daha az gelişmiş bölgelerinde ise –eğer buralardaki insanlar kendi öznellik biçimlerini yaratamazlarsa– Hıris-

tiyanlığın sürekli bir başarı yaşayacağı görülmektedir. Günümüzde Hıristiyanlık en çok yüce güce baştan beri verdiği desteği kişinin kendi yaşamında ve deneyimlerinde ortaya çıkan kutsal güç ile birleştirebildiği yerlerde başarılı olabilmektedir.

KRONOLOJİ

İsa	yaklaşık İÖ 4-yaklaşık İS 30
Pavlus'un mektupları	yaklaşık İS 30-yaklaşık İS 60
Yeni Ahit İncilleri	yaklaşık İS 60-120
Antonius'un çöle gidişi; manastırların başlangıcı	yaklaşık İS 270
Constantinus'un Milano Fermanı	İS 313
İznik Konsili	İS 325
Hippolu Augustinus	İS 354-430
Khalkedon Konsili	İS 451
Nasturi ve Monofizit kiliselerin ayrılması	İS 483-91
Benedikten Kuralı	yaklaşık İS 540
Dindar Maksimos	İS 580-662
Charlemagne'a Papa III. Leo tarafından imparatorluk tacı giydirilmesi	İS 800
Yeni İlahiyatçı Simeon	İS 949-1022
Kiev Prensi Vladimir'in vaftiz olması: "Rusya'nın Hıristiyan olması"	İS 989
Dilenci tarikatların kurulması	İS 1209-16
Aquinolu Tommaso	yaklaşık İS 1225-74
Gregorios Palamas	İS 1296-1359

Viyana Konsili'nde beguine'lerin lanetlenmesi	İS 1311-13
Konstantinopolis'in düşmesi	İS 1453
Papa VI. Alexander'ın Orta ve Güney Amerika'da yeni keşfedilen toprakları İspanya ile Portekiz arasında paylaştırması	İS 1493
Martin Luther	İS 1483-1546
John Calvin	İS 1509-64
Luther'in aforoz edilmesi; Protestanlığın oluşması	İS 1521
VIII. Henry'nin yeni 'İngiltere Kilisesi'nin başına geçmesi	İS 1534
Trent Konsili	İS 1545-63
Rusya'nın Patriklik olması	İS 1589
İngiltere'de ilk Vaftizci kilisenin kurulması	İS 1612
Hacıların Amerika'ya göçü	İS 1620
George Fox'un Dostlar Cemiyetini kurması	İS 1647
Metodizmin kurucusu John Wesley'nin mezhep değiştirmesi	İS 1740
Friedrich Schleirmacher	İS 1768-1834
Amerika'da Üniteryenizmin örgütlenmesi	İS 1815
Karl Barth	İS 1886-1968
İkinci Vatikan Konsili	İS 1962-5
II. Jean Paul'ün Papa seçilmesi	İS 1978
Kilise Hıristiyanlığında ilk defa kadın piskopos seçilmesi (Barbara Harrison, Episkopal Kilise)	İS 1988
Hıristiyanların sayısının kuzeyde ve güneyde eşit sayıda olmak üzere dünya çapında iki milyara ulaşması	İS 2000

HIRİSTİYANLIK

LINDA WOODHEAD

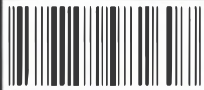
Türkçesi: SEVDA ÇALIŞKAN

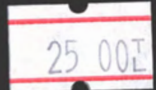
DÜNYADA EN FAZLA İNANANA SAHİP YERLEŞMİŞ VE KADİM BİR DİNSEL İTİKADIN GEÇMİŞTEN BUGÜNE UZANAN SERÜVENİ. BU ÇALIŞMASINDA HIRİSTİYANLIĞI ÜÇ TEMEL AYRIMSAL ÜZERİNDEN ÇÖZÜMLÜYOR WOODHEAD: KİLİSE, KUTSAL METİNLER VE MİSTİK İNANIŞ. BU ÜÇ FARKLI CEPHENİN BİRBİRLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİDEN TOPLUMLA ARALARINDA VAR OLAN BAĞLARA DEK UZANAN BİR TARTIŞMANIN ANAHATLARINI BELİRLİYOR. BURADAN HAREKETLE HIRİSTİYANLIĞIN MODERN DÜNYADAKİ ROLÜNÜ ÇÖZÜMLEYEN SOSYAL, SİYASAL VE EKONOMİK BİR İNCELEME.

Kültür Kitaplığı: 52; Din-Mitoloji: 5

ISBN 975-298-269-7

D